

مهحفه

گوڤاره کاره شه‌نیبری وه‌رزانه‌یه
g.mehfel@yahoo.com

ژماره: 2

پاییزا 2010 - له‌هوک

مهحفه 2

2010

Mehfel 2

بۆ / سەر نەفیسەری کۆفارا (مەحفەل) زۆر بەرینز
ب / پیرۆزی

.. سلاڤ و رینز ..

ب هەلکەفتا تازە دەه کەفتنا کۆفارا وەیا هێژا "مەحفەل" جوانترین پیرۆزبەهیا ب نافی لقی دەهوک
یئ سەندیکا رۆژنامەنەفیسین کوردستانی ئاراستەیی هەریین بەرینز خودان نێمتیاز و سەر نەفیسەر و دەستەیا
نەفیسینی و کادری تەکیکار دکهین و هێشیدارین هەر مینا هەوە سۆز دایی بشین درووشی خو بجهین و باشتر
خزمەتا بیافی رۆشینی یا گشتی یا کوردی ل سنووری دەههرا مە و هەرێما کوردستانی بکەن و ب بنە
دەنگی زەلانی خزمەتکرنا کەلتوری مللەتی کورد دفی بیافی دا.

ب دیتنا مە کۆفارا (مەحفەل) پیندقیەک بوو و فالاهیک پکر ، نەم پینشینی یئ دکهین کەسانین مینا هەوە
هەم د واری رۆشینی یا گشتی دا و هەم دبیافی پاراستنا کەلتوری کوردی دا مل جلی وان هەفالیین دگەل
هەوە دئ شین مەزنیین خزمەت پینشکینی خەلکی مە بکەن و زانیاری و بابەتین پز هێژا ب دەهە دەستی
خواندەفایین خو.

دۆبارە پیرۆزبەهیی ل گشت کاستی کۆفاری دکهین و هێشیدارین هەر سەر کەفتی بن و نەم چافەرینە ژمارین
بھین باشتر و دەولەمەندتر بن بۆ خزمەتا راگەهاندن و رۆژنامەفانی ل دووڤ پرنەسپین پینشینی.

سەر نەفیسەر

سکرێتری لقی دەهوک سەندیکا رۆژنامەنەفیسین کوردستانی

وینەک بۆ :

- دۆسبیا رۆژنامە و کۆلارن

المحفل

مجلة ثقافية فصلية

العدد

(2)

خریف

2010

صاحب الامتياز
ریسان حسن جندی
resandinay@yahoo.com
0750 4501690

رئيس التحرير
کوفان ريسان خانکی
Xanki_kovan@yahoo.com
0750 4969810

سكرتير التحرير
حجی مفسو حسو
Hijy_mag2010@yahoo.com
0750 4576304

هيئة التحرير
مصطو الياس الدنانی
مروان شيخ حسن رشکانی
الياس نعمو ختاري

الاخراج الفني
خانکی

مطبعة هاوار - دهوك

g.mehfel@yahoo.com

(2010/6/10) (272)

سەرگۆتار

سەرنقیسکار

1

ب هه‌لکه‌فتا عیدا جمایا پیرۆز و دیرین، پیرۆزباهیین خوه ل گشت کوردان و ب تایبەتی ئیزدیان دکن ل سەرانسەری دنیا یی و ب تایبەتی ل کوردستان یی. هیقیدارین گشت رۆژین مللەت ی مە جەژن و خوەشی بن. پیرۆزه..

2

ژ بەر وی پێشوازی زۆر یا ژ بال جەماوەری فە ل ژمارا ئیک ی گۆفارا مەحەفەل هاتیە کرن، گۆفارا ب دەست ژمارەکا زۆر یا خەلکی نەکه‌فت، لەورا ئەم داخووا لیبۆرینی ژ وی خەلکی و وان خوەندەفانیین هیژا .. نقیسەرین ب روومەت دکن.

خوەندەفانیین هیژا.. د ی هەول دن گۆفارا هەو مەحەفەل بەر ب پێشە بن و زی‌دەتر بابەت و لیكۆلینین کەسانین ئەکادەمی وشینن، دەهەمان دەم ژ ی دا ری ل بەر نقیسکارین خوه یین ژیهاتی و گەنج ژ ی ناگرن، چونکی مە گەنجین خودان شیان هەنە، دیسان داخووا ژ نقیسەرین هیژا دکن ئەوین بابەتان بۆ مەحەفەل ری دکن ئەم هیقیدارن ئەو بابەت ل چ جهان نەهاتیە بەلافەکرن.

خوەندەفانیین ب روومەت.. هژمارا ئیک ی ل سەر کیسی خودانی ئمتیازی و سەرنقیسکار هاتبوو چاپکرن، ئەف هژمار ژ ی ل سەر کیسی خودانی ئمتیازی و سەرنقیسکار و دەستەکا نقیسەران هاتیە چاپکرن.

گەل خوەندەفانان.. ژ بۆ فی هەژمار ی گەلەک گۆتار و لیكۆلینین ب نرخ ژ بۆ مەحەفەل هاتنە، لەورا ئەوین د فی هژمار ی دا نەهاتنە بەلافەکرن، داخووا لیبۆرینی ژ خودانیین وان دکن و هیقی خوەدی د ژمارین بهیت دا د ی جەین خوه کن. هەر دەسەرکەفتی و دبەردەوام بن ژ بۆ خزمەتا کەلتوری کوردی یی رەسەن و دەولەمەند و کیم خودان.

نافەرۆک	المحتويات	Naverok
پشکا کوردی		

- سەرگۆتار سەرنقیسکار
- شروفا کرنا سەمیولا ئیزدیان "تاووسی مەلەک" د. خانا ئۆمەر خالی 1
- ج جفاک و نەتەو مینا ئیزدیان پەیفای خوەدی بکارناتینە کەمال تۆلان 5
- دنایبەرا ئیزدیاتی و میترائی دا فەهمی بابی رۆژانی 14
- مەزانی خودانی بارانی ل قونتارا جیایی مەقلوبی شیخا کۆفان خانکی 17
- خەرە، پیرۆزی، سوند و باوەری د ئیزدیاتی دا مەروان شیخە حەسەن 25
- سەرھاتیەک راستینی ژ میژوو یا ئیزدیان یا نیزیك ب. فریاد 37

القسم العربي

- آراء و مقترحات لتسريع قانون الاحوال الشخصية الايزدية الحقوقي: حسن الجوتيار 41
- جبل شنگال في العصور الجيولوجية الأولى و علم المتحجرات فيها قاسم عطا اوصمان 45
- حوار هادئ مع اعلاميين في الشأن الاعلامي مصطفى الياس الدنايي 48
- الموت و الدفن حجي مغسو حسو 64
- لالشييات ح.3 حسو هورمي 70
- عاقبوا الحب ... أتيبوا الحب !! نسرین محي الدين اليوسفي 76
- ماذا تعرف عن منطقة بن كند؟ الياس نعمو ختاري 79

Kurdî – latîni

- Berxwedana êla Xalta, Mîrzikê Zaza Dr. Eskerê BOYÎK 1
- Nerînek li dîroka kevnar Dr. Tosinê Reşîd 20
- Notenivîsar Ji arşîva prof. Hecîyê Cindî Dr. Nûra Cewarî 27
- Ûsê Hersan Dr. Deham Ebdulfetah 30
- Projeya Dibistanên Kurdî li Almanya Dr. Celalettin Karal 33
- Rezo-Aro, ji me xeyidî û çû... Dr. Bavê Nazê 58
- Cegerxwîn, bilbil û mertalê jar û bindestan Berken Bereh 61

تاووسى مەلەك

بىكم، دكارە ژ مەرا گەلەك تىشتان بېيژە. قرا تاووس د دۆرى دە نەقىش كرىبويە. دۆر د ئىزدىياتى دە، وەك گەلەك دىنن دىن دە زى ھەيە، سەمبۇلىكە. ئەو سەمبۇلا ھانى پر كەفەنە، كو عەدەت بووى و ئالەم ئىزباتە.

ئىزدى رۆزى وەك كانيا زىن و حوزوریا بەرچاڭ ئا خوەدى قى دى دە دحەبىنن، ئى ئاگر؛ دىروشتى دە ل سەر ئەردى وەك ئەيانبونا رۆزى تى دىتن. ژ بو قى يەكى زى، ژ بو ئىزدىان جارنا دگۆتن "رۆزبەرست" يان زى "ئاگرپەرست".

دقى سەمبۇلى دە ئەم ھىقى (مەھ) دىبىنن، كو ئىزدى قى زى دحەبىنن. خودانا ژن و زارۆك – خاتوننا فەخرا- ب شكلى ھىف گرى دىن. مەلەك فەخردىن زى ب شكلى ھىقى تى نىشاندىن. قرا تاووس ل سەر سەمبۇلى رۆزى – خاچ- كو د دۆرى دە ھاتىە نەقىشكرنى، دسەكنە. خاچ، وەك نىشاننا رۆزى د سوورەتتىن جوورە جوورە دە: ژ ئاناگۆرباخەر (ئاناگۆربىسىنۆر) ھەتا گامماتىك د سەمبۇلىزىمى دىنى يى گەلەك ملەتان دە تى

دىتن؛ كو ژ گەلەك سەدسالىن بەرى يىن ھاتنا دىنى ئىسا سەمبۇلا خاچ ھەيە.

خاچ، كىزان زى نىبە، ئەول – فىتىشى (سەنەمى) ئاگر بوو، ژ بەر كو بۇنا ستاندىنا ئاگر دو شىقدار ب ھەفرا ھەسكاندىن. خاچ نۆتلا دۆر و نۆرتى، ھى د زمانى گەلەك قەدىم دە وەك شكلى موقەدەس دەتە ھەباندىن، كو يەكبوننا ئەرد و ئەزمان و ھەر وسا زى ئاقلنى دىيائى نىشان ددا.

پارڤەكرنا ب خاچى ب چار قىسمەتان دكارە نىشان بکە: چار ئالىي ئالەمى "باكور"، "باشوور"، رۆژھلات، رۆژئاڤا، وسا زى چار ئىلىمىن (ئاڤ، ئاگر، ئەرد و با)، وسا زى چار فەسلىن سالى (ھاڤىن، پايىز، زڤستان و بەار)، چار دەورىن ھىقى. لەوما ئەڤ رەقەم د گەلەك دىن و كولتوران دە سەمبۇلىكە. رەقەما چار بۇنا مەرفىن قەدىم وەك سەمبۇلا قەووتى، بى قوسووریا روحي و تەمامى دەتات گومانكرنى.

دەربارى تاووسى مەلەك دە نىرىنن زەحف بەرامبەرى ھەڤ و جودا ھەنە. چەند سەيياھان د سەيياھەتنامەيىن خوە دە، ژ بو ئىزدىان، ژ بەر ھەباندىن و پاراستنا تاووسى مەلەك گۆتنە "دىوپەرست". نڤىسكارپىن نەزان ئىن دەما كەڤن زى وسا گۆتنە و ب قى سەدەمى ئىزدى وەك "دىوپەرست" نىشان كرنە. فكرپن وسا ژ ئەنجامى شاشيىن مەزن تىن. ھەر وھا چ زى ب فكرپن ئىزدىان، دەرھەقى قى مەلەكى مەزن دە زانىنەكە گشتى تونەيە.

دەما ئىرۆ گەلەك جاران د ئىنتەرنىتى دە ل سەر مالىپەرىن ئىزدىان، كىتب و گۆتارىن دەرھەقى ئىزدىياتى دە، نىشاننا سەمبۇلىكا تاووسى مەلەك تى دىتن. ئەو نىشاننا سەمبۇلىكا تاووسى مەلەك ژ ئالىي علمدارى ئارڤولۇجىي ل. نابۇڤە، كو ھەڤچەرخى مەيە، ھاتىە چىكرنى. ئەو نىشان گەلەك ب ھەواسە و ب نىرىنا من گەلەك فرە نىتا بنىياتىن ئىزدىياتى نىشان دكە.

ئەڤ نىشاننا ئىزدىان، كو ئەز د قى گۆتارى دا زى شروڤە

د. خاننا ئۆمەرخال/
زانكۇيا گۆتنگن،
ئەلمانیا

١ ئى بەئى دىبە كو نىگار كىش فكرپن جوودا زى تەڤ ل قى نىشانى كرنە.

بن فئ نیشانی ده، تی ئەیانکرن، هاتیە نفیساندن "تاووس". ئەو ب سئ نیشانی خەتا میخی هاتیە نفیساندن، کو ئەم دکارن بخوینن چاوا: ت-وا-ئاز. ژ وی ب ئالیی راستی خەتا میخی سو-هن (-sinu) هاتیە نفیسانی، کو مانەیا وی "هیف"ە. ب زمانی ناککادی سینە و ب زمانی ناککادی یئ کەفن سووینە. دگۆشەیی راستی ژیری – نیشانی خەتا میخی م "با". بن فئ نیشانی راست گۆشەیی سپی دە هاتیە نفیساندن ئە-زی-دی "نیزدی". ژ ئالیی راستی د قسەتا ژیری ئەم زیارەتا هەموو نيزديان دبیین – لالش، کو ل شیخانە. ئەو نەقش گەلەك بالكیشه – فکرا خویانی یئ بنیاتا نيزدياتی یە، کو ب هونەریی ب سایا سفەتا تاووسی مەلەك هاتیە کفشکرن.

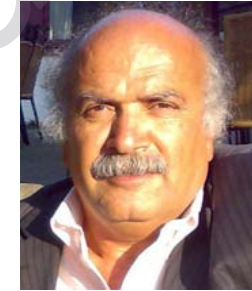
علمداری سیمیونوف تاووسی مەلەك ب دیمووورگ بەرامبەری هەف دکر، ژ بەر کو یەك ژ کتیپین موقەدەس ئین نيزديا "مسەفا رەش" دە خوەدی ژیرە دبیزە: "من هەموو هەشیا کرە دەستی تەدە"، خولاسە، تاووسی مەلەك دبه خوەیی فودرەتا زەحف مەزن، کو د فئ سەمبۆلی دە هاتیە نیشانکرن. قسەتا نەقش (سفەتی) ژۆرین، شکلی دیلا فەکری یا تاووس نیقی دۆرا ب ۱۲ قسەت دکە. چاوا ژ نیقی دۆری یئ ژیرین، کو ب هیف قابکریە (قاش کریە). دوانزەه قسەت ژۆری رۆژ (ژ سبی هەتا نیقاری) نیشان ددن. دوانزەه قسەتین نیقی دۆری یئ ژیرین ئین ب هیف، شەفی نیشان ددن. خولاسە، ئەو تەف هەف ۲۴ سائەت، یانی شەف رۆژە. ئەو نەقش، ئەلامەتین دینی یین کەفن یین نيزديان و فکرین کۆسموگۆنیک نیشان ددە. نيزدی دبیزن: "یا خوەدی، تو خودانی شەف و رۆژی". ناف سفەتی دیلا تاووس دە (ئەو د قسەتا ژۆری یە) ئەم پارەفە کرنا دن ژی دبیین، کو ناها ژی ب ۷ قسەت هاتیە تەقسیم کرن. جارەکی دنی ژی ئەو رەقەما سەمبۆلیکە – سەمبۆلا ئەساس و کانپین کوسمیک یین تەورەبلندن. رەقەما هەفت رەقەما خودیتی یە، کو گەلەك جارن د دینی فیديک دە و زەردەشتیی دە تی کفشکرن، زاف جارن ژی رەقەما هەفت د ئنجیلی دە ژی دەرباس دبه. د نيزدياتیی دە بەری ئافراندا دنیایی خوەدی هەفت ملیاکەت ئافراندن و سەرۆکی وان تاووسی مەلەك کفش کر. ئەو فکری د فئ نەقشی دە هاتیە نیشانکرن. ل سەری تاووس دە توونجک (قۆقۆل) وەك تاجە، کو خووت (گەندی) د ئورتا وان هەفت قسەتە. هەتا ب چاپ (بلنداهی) ژی ئەو قسەت ژ هەموو قسەتین دن مەزنترە. تاج ب خوە ژ سئ هاجەتا (قسەتا) چیبووێه. و ئەو سئ قسەت یەك ژ ئەساسین ئەسلی یین نيزدياتیی یە. د ئورتا سفەتی دە ئەم نیشانی خەترا میخی دبیین، ئەیانە کو خەتا میخی یا سوومەری یە. ژ ئالیی چاپی ئەم نیشانی خەتا میخی (سپی و مەزن) دببن، کو تی خوەندنی وەك نگر و مانەیا فئ گۆتنی "خوەدی" یە. ژ وی ب ئالیی راستی – نیشانی خەتا میخی ب سوومەری تی خوەندن وەك ئوتو (= ب ناککادی سامسو). مانەیا وی "رۆژ"ە.

خوه ههڻهك ههڻوك (جملههپين) كو پهڻفا خوهډئ تيډه تپن ښان څي هاتنه بكارښانين څو وه ريزداران را ب ريز بكم.
 بهلئ، څو څو څو فاهمكرن و خواندنئ دځي هوون څي د دوسا نوختان (...) ده نافهكي بكاربيتن،
 هه وهها هه كس ل گوريا بكارښانينا خوه، دځي د داويا ههڻوكي ده څي نيشانا ريزگرتن
 (!)، فهрман، پرسى و ...هتد. دهينه، ميناك:

... څو خوهډئ نه دترسيا ...
 نهز څو خوهډئ نه دترسيا ما!
 ... څو خوهډئ نه دترسيا ...
 ... بهرخي خوهډئ يه
 ... بهلا خوه څو خوهډئ بځيني
 ... ب وي خوهډا يي بي شريك كم
 ... څو خوهډايي دلوفان دخوازم
 ... خوه څو خوهډايي خوه ناكى
 ... څو خوهډئ ترسم
 ... ب قهډري خوهډئ بكى
 ... ئ چهوا ههره هوزورا خوهډئ
 باويريا ... ب خوهډئ هه به
 بي قهوهتا خوهډئ
 بيى حوكمى خوهډئ په ل څي ل سهر دارى نا هه څه
 ب دهستورا خوهډئ
 ب هلاليا خوهډئ
 ب ئيزنا خوهډئ
 ب نافي خوهډئ
 ب نافي خوهډئ سوند دخوم
 ب سايا خوهډئ
 ب خاتري خوهډئ ك ...
 ب خوهډئ
 بده خاتري خوهډئ
 بلا نورا خوهډئ ل سهر ... به
 بلا خوهډئ رحما خوه پافيزه دلي ...
 دان و ستاندنا خوهډئ خوهشه
 دهرهوين دوژمني خوهډئ يه
 دهستين خوه څو خوهډئ نهكن
 دهولت سهرئ خوهډئ و سهرئ ...

چ جفاك و نه ته وه مينا مه ئيزدى – كوردان پهڻفا خوهډئ بكارښانينه

كه مال ټولان/ نه لمانيا

كه لهك خومندهځين بهريز څي دزانن كو من د گوتارا خوه يا ب نافي "باويريا ئيزديا يا ب خوهډئ" ده څي دايه خوياكرن و ځيگا هيزي د علمي مه ئيزديان ده تي گوتن، خوهډا يي مه هموو گياندارين ل سهرانسهرئ جيهاني يه كه. هموو جفاك، ښول و نه ته وه پين كو ل سهر رويي ځي دنيايي هه نه، ل گوري چانده و باويريا خوه هه بوونا خوهډئ ناس دكن و هه ر يه كي څي ب زارافه ښان څي زماني خوه څو خوهډئ را دبپزه ښان څي گوتنه: هورمز، ښاتون، ماردوك، شاماش، بال، ښيل، هاداد، خودا، پادشا، خوهډئ، ره ب، ته موز، دوموزي، ښادونس، يه زدان، يازاد، خالق، تانري، الله، گوت، خوهډاه و ...هتد. ئي نهز باوه ناكم كو تو جفاك ښان څي نه ته وه بكاربه مينا باوه رى و چاندا مه ئيزدي (كورد – نه زده اي) يان پهڻفا خوهډئ د نافي زارگوتنا خوه ده بكاربيتن. څو بونا ميناك، نه زئ نها ديسا گوريا دهره تين كه سايه تيا

ژ فر و ههتا با مالا خودی
 ژ خودی دلوفان هیقی دکم
 ژ خودی ناترس ...
 ژ خودی تهعالا بترس ...
 کی بو خودی به، خودی زی بو وانه
 کیژان خیر به بلا خودی وی بکه
 کو خودی بیژی ئه ری
 کولا خودی بکهفه مالا پاشقهروویا
 ل ژۆر خودی ههیه
 ل رییا خودی نهبن خهرفی
 مالا خودی ئاڤا
 مهرف گه رهکه یا خودی بیژه
 میفان میفانی خودی یه
 ملیاکهت فروارا خودی ب جه تینن
 ملیاکهت ژ نوورا خودی هاتنه ئهفراندن
 مرادی خوه ژ خودی بخوازه
 موحبهتا خودی گهلهکی شرینه
 ناب خودی ئهز ...
 نوورا خودی ل وه بیاره
 پهپوکا خودی
 پهسنی خودی بدن
 فهنجی و خرافی ههردوو زی ژ ده رگی خودی تین
 فهنجیا خودی ئینکار نهکه
 فهولی خودی
 قرار قرارا خودی یه
 رهحما خودی ل دی و بافی ... به
 راستی مالا خودی یه
 رهبهنی خودی
 رهبهنی خودی ...
 رزقی ... ل خودی یه
 رۆژ نوورا خودی یه
 رۆژا خودی داینا ... پیروژ به
 رۆژین خودی گهلهکن
 شکر ژ خودی ره
 شکریا خوه ژ خودی بکه
 سلاڤا خودی ل ... به

د ریا خودی ده ب...
 دلوفانیا خودی
 دنیا ژ پیغه مبه ریخ خودی ره نه ما
 دفی خودی ل ههفه بیینه
 دیوانا خودی
 دوعا بو خودی
 ئه گهر خودی یار به، بلا شور دار به
 ئه م د کیمن، خودی یی ته مامه
 عه مرئ خودی خوه شه
 عه مرئ خودی یه
 عه قدا ئی خودی
 ئه ز راستیا خودی مه
 ئیزدی ب خودی را ب کوری د په یقن
 ئیزی زی نافه کی خودی یه
 ئیزدی خودی په رستن
 فه رمانی خودی
 گازی ب خودی ب ...
 گازی ژ خودی نه ک ...
 گازی خوه بیگه هینه خودی
 هاوارا خودی
 چه باندنا خودی
 چه ق نافی خودی یه
 هه ژ خودی و چقاس خاسین خودی هه نه باوه ر بکن
 هه ر ته نی خودی هه یه
 هه ر تم خودی ل بیرا خوه بینن
 هه ر تشتت ژ خودی فه عه یانه
 هه ر خودی ته نی زانه
 هه ی خودی ... هشتو
 هه ی خودی ... کشتو
 هه ی خودی مالک ئاڤا کر ..
 هه ی خودی مالک خه رافکر ...
 چه یایا خودی
 هه زار و یه ک نافین خودی هه نه
 ژ بو مه زنا هیا خودی
 ژ بو نافی خودی
 ژ عه قدا تی فه شارتن، ئی ژ خودی نایی فه شارتن

ستاندنا خودی یه
 ستارا خودی ل سهر ... به
 تاووسی مهلهك ئەمینی خودی یه
 تهسلیمی خودی د ب ...
 تیرا خودی ئی كهت
 تۆپا خودی ل ... كهفه
 تو ب خاتری خودی کی
 تو عهقدی خودی نه دیتی یه
 كهس نكاره ژ قرارا خودی برهفه
 وی خودی چپكه
 وهللهه ناخی خودی یه
 وهبی خودی روحی ... بستینه
 وهبی خودی یۆ
 خاس و قهلهندهرین بو خودی
 خاسین خودی گهلهكن
 خیرا خودی ل ... به
 خهزهفا خودی ل ... به
 خودا دزانه
 خودایی خوه ناس ناكن
 خودایی دلوفان
 خودی خودانی شهف و رۆژی یه
 خودی ... بی ئاقلی ... نهكه
 خودی ... روو سپی بکه
 خودی ... بهیله
 خودی ... بیاریزه
 خودی ... بستینه
 خودی ... شاش نهكه
 خودی ... خوویکه
 خودی ... بی شریك و ههفاله
 خودی بهلا خوه بده ...
 خودی بهخت بده ...
 خودی ب ... ره یه
 خودی ب ئوغرا ... را به
 خودی ب تهنی دکاره
 خودی ب حهبینی
 خودی بکه تو گهلهکی ساخ بی

خودی بکه تو هازار سالی بی
 خودی برایی ... بهیله
 خودی جافین ... خوویکه
 خودی چیتر دزانه
 خودی جیهان سیوراند
 خودی دا و ستاند
 خودی دایه ته ...
 خودی دهریهکی دگره، ههزاری فهدکه
 خودی عهری ... دریز بکه
 خودی عهری ... دریز نهکه
 خودی ههقی ... ژ ... نههیله
 خودی حازرکرا مه زیده بکه
 خودی هیشتی
 خودی هیشتۆ
 خودی حورمهتی بده
 خودی ئیمانی بده
 خودی ئیمانی ژ ... بستینه
 خودی ئیشی ... راست بکه
 خودی ژ ... رازی به
 خودی ژ ... ستاندییه
 خودی ژ ... نا ترسه
 خودی ژ ... خووش به
 خودی ژ کهسی نهستینه
 خودی ژ نهههقان را نههیله
 خودی کهرمکه
 خودی کورهکی بده ...
 خودی ل ... بخه
 خودی ل ... شهفا بکه
 خودی ل ... وهره رحمی
 خودی ل بیرا خوه بینه ...
 خودی ل ههفتی و دوو ملهت بییه رحمی و مه زی
 خودی ل ههف نانی
 خودی ل ههف نه نانی
 خودی ل پشتا ... یه
 خودی ل راسهری ... یه
 خودی مالا ... خراب بکه

خودى مالا ... ئاڧا بکه
 خودى مالا باڧى ... ئاڧا بکه
 خودى مالا باڧى ... خراب بکه
 خودى مالا نەزنان خراب بکه
 خودى مراى ... بکه
 خودى مەرف ژ بەلا و تەشقەلان بسترینە
 خودى مەزنە
 خودى مرادى ... بکه
 خودى مزگینا خیرى بدە ...
 خودى مزگینى بدە
 خودى ناسینا مە ئیزدیان ژ قەدیم هەتا ئیرو هەیه
 خودى نە هیشتى
 خودى نە هیشتو
 خودى نە ناس ...
 خودى نەکه گدی
 خودى نەکی
 خودى نوره
 خودى پەسنى خوه نە دا
 خودى قەهرا خوه ل ... بکه
 خودى قەبول ناکه
 خودى قەبول نەکه
 خودى رەحەتیی بدە ... ه
 خودى رۆژا ... رەشکه
 خودى روخا د دە و دستینە
 خودى روویى ... سپی بکه
 خودى شادە یه
 خودى شادە یه
 خودى سەرى ... نەخینە بەلایى
 خودى شکرى بدە
 خودى تەمەنى ... درپژ بکه
 خودى تەنى پى دزانە
 خودى توو بدى خاترى ناڧى خوه
 خودى توو دەردان نەدە ...
 خودى تو ئیشى نەدە ...
 خودى تو روخى ... بستینى
 خودى وارى ... کۆر بکه

خودى وەکه دى ... بکه
 خودى خیرا ... بنفسینە
 خودى خیرا ... قەبوول بکه
 خودى خیرا بکه
 خودى خیرى بدە ...
 خودى خیرکه
 خودى خراب بکه دەستەنگیا دنیاى
 خودى خزمەتا ... قەبوول بکه
 خودى خودا یه!
 خودى خودەنى ئینس و جنسە
 خودى خودەین خیران بى پار ناھیلە
 خودى یهکه
 خودى یهکه و ل سەرانسەرى هەموو خودەانا یه
 خودى یهکی جەبارە
 خودى زانى بە
 خودى زارۆکین ... بەیلە
 خودى زیدە بکه
 خودى یو
 خودىلا خیرا مالا خودى را
 یا خودى
 یا خودى بیژن
 یا خودى هەر تو یی و هەر تو یی هەیی و هەر دى هەبی
 یا خودى ریا تە راستى یه
 یا خودى تو دەرى خیرا قەکه، دەرى شەرا وەرگەرین

ب دیتنا من، د فان هەڤۆکان دە زى خوانى دبه کو ئۆلپەرستیا مە یا خوەزایی و دلپاڤتر قەت
 جوودەتیی ناخە ناڧا تو جڧاک، نژاد و ئۆلین ل سەر رووی جیھانى هەنە و ل سەر ڧى
 بنگەهى یه ڧیگا هیژى د سەبەقەکه قەول مە دە تى گۆتن کو:

سلطان ئیزی ب خوه پەدشابه
هەزار و یهك ناڧ ل خوه دانایه
ناڧى مەزن هەر خودەایه

دناقبهرا

ئىزدىياتى و مېترائى دا

زۆربەيى داب ونەرىتېن مېترائى دناف ئۇلا ئىزدىاندا
 ماينه و بههرا پتر ژ وان بهر ونىگار ونەخشېن ئىناينه دەر
 ژ دەفەرا (جەدەر) ل خواریا بازاری موسل، زۆربەيى هەرە
 زۆر شونارېن مېترائىانە و نىزىكى باوەرىيا ئىزدىانە، ژ
 وان بەلگىن نەگۆر ئەون كو ئىزدى (ش) ناپەرېسن
 وچەندىن شونارېن وان دناقبهرا رۇبارى دىجلە و زنجىرە
 چىايېن زاگرۇس دا هەنە و دچەسپىن كو ئىزدىياتى زۆر يا
 كەفنه و دبىت بەرى مېترائى پەيدابوبىت كو ئەوبو ئۇلا
 كوردان بەرى پەيدابونا بوسلمانى وچەندىن فەكۆلەر
 هەتا نۆكە ژى هەول د دن كو بنىياتى لكاندنا پەرستنا
 ئىزدىان بۆ (ش) ب دروستى بزائن، بەلى نكارىنە و بۆ خوە
 نەكرىنە خەم هەما ئىكسەر هاتىنە وئەف نائفە پېقە
 نوساندىنە بى بەلگە و هىچ راستىيەك بەرچاڤ نەكرىنە و
 ھندەك ژ وان وەسا بۆ دچن كو (ش) و(ئەهرىمەن) ئىكەن،
 ئەفە ژى ژ زرادەشتىي و ھىرفە دياربويە، و ھندەك وەسا
 ھزر دكەن كو لكاندنا فى پەرستنى ل سەر دەمى ئىسلامى و
 ھىرفە پەيدابويە، بەلى وەكو ديار (ئەهرىمەن) بەرى
 زرادەشتىي ل ئىرانى هاتىيە پەرستن و ئۇلا وان يا سەرەكى
 بوو هەتا هاتنا ئىسلامى بۆ دەفەرى.

فەھمى بابى رۇژانى

ئىدى، ئەز ھەو دزانم كا ئەف پەيڤا خوەدى ھى د كودەرن دن دە و ب كىژان رەنگى تى
 بكارئانين. ھىڤىدارم كو قەولېيژ، كۆچەك، مچيور، باڤ، كال، علمدار، رەوشەنبىر، زانە،
 بەرپرسيارېن تڤ، رۇژنامان، كۇڤاران، دەزگەھ، ئىنستىتوت، مالپەر و رىخستىن كوردى/
 ئىزدىياتى ژى بكاربن يىن ل جەم خوە ھەنە ژى ب سەر فى خزنا فەرھەنگا كوردى قە زىدە
 بكن. ئەم تەفدە ھىژى گەلەكى زاحمەت دبەنە خوە ڤان سەدەمىن ناكۆكى، كىماسى، نەزانى،
 بەلەنگازى و پىرسگىرېكىن كو د نائفا جڤاك و ئولېن كوردى دە ھەنە، ژ مە ھەموەلاتى و
 نشىمانپەرورەيىن كوردستانى را زەلال بكن.

ھەر وەھا ھەر يەكى ژ مە ل گۆرىا دەرڤەتېن خوە ژ ڤان كىماسىيىن كو خوەڤرۆش و
 داگىر كەرېن كوردستانى ب ھەمد و ب زلما ئاسىملەكرنا خوە، خستەنە نائف جڤاك، چاندە،
 پەرورەدە، رامان، نىرىن و باوەرىيا كوردان رە خوەدى دەرگەڤن.

ئىدەر،

*۱ Kemal Tolan - <http://www.pen-kurd.org/kurdi/kemal-tolan/baweriya-ezdiyan-bi-xweda.html>
 *۲ Kemal Tolan -Nasandina Kevneşopên Êzdiyatîyê· Weşanên Perî- Çîlêyêpêşîn ۲۰۰۶ Stenbol·
 rûpel :۱۰-۳۸.

: ئەف گۆتارە ب پىتېن لاتىنى هاتىيە نفىسین، سەرنڤىسكار فەگواستىيە.ئىپىنى

ھەقىقەتدە دىناھېرا ئىزدىياتىۋى ومىترائى دا

ل دەمى ھۇاد سەھەر ھەكۆلەرى شونوارا ل (ھەدەر) دوو وینىن كەفن ل وى دەرى دىتین وەسا دەتە زانین كو ئىك ژ وان وینى خوداوەند (مىترایە) خوداوەندى رۇژى. (وھكى ديار رۇژ قىبلىگەھا ئىزدىانە و ھەك جەھەنگى ژيانى و ھىمايى رۇناھىي وخير وخوشىي دئىتە ناسین ل جەم وان، و ژبلى رۇناھىي گەرمى ددەت وژىدەرى ژيانا ھەمى گيانەوهركى يە و ئىزدى ل دەمى پەرستانا خوە دكەن بۇ خودى بەرى خوە ددەن رۇژى وب نور و رۇناھيا خودى دناسن وخاسەكى وان ھەيە بناقى (شىشمس) وجارنان ئەوژى دبه نافەك ژ نافىن خودى، نۇكە ژى ھىمايىن رۇژى و مىترائىەت ل پەرستگەھا لالش ماینە و رى و رەسمین گايى كوژى بۇ خوداوەندى رۇژى دئىنە گىران وگايى دبنە بەر شىشمس و گوشتى وى دكەنە سمات و ھەر ئىزدىەك دقیت ژى بخوت) ئەفە سەبارەت وینى ئىكى يى ھاتىيە دیتن ل (ھەدەر) و وەكھەفيا وى و رۇژى و ئىزدىياتى، بەلى وینى دوو دگوتن وینى (ئەژدەھاكى) يە وھكى ھاتىيە كۆلان و دیتن ژلايى فارسان ھە ودشاهناما وان يا كەفتندا دياركرينه كو ئەو ھەردوو نىشانين مىترائىانە كەفنه ئۇلا خەلكى (ھەدەر) و ئۇلا (مەر) ل ویدەرى ھاتىيە پەيرەوكرن و ھندەك بنەمايىن وى ھەتا نھا دناف ئىزدىاندا ماینە (لپى گۇتتا ھندەك برادەرىن چويىنە ویدەرى دبیژن ژۆرەكا گرتى ل شونوارين (ھەدەر) ھەيە وینەكى وھكى تاوسا ئىزدىان وھندەك نىشانين دى يىن كەفن يىن مللەت كەفن يى وى وەلاتى لى ھەنە و ھندەك بۇچون وەسا دىبينن كو ئىلا خەتارىان دىناتادا خەلكى وى دەفەرى نە و ژ بەر شەر وفەرمانان ھاتىنە جھى خوە يى نۇكە.

مىترائى يە؟

خوداوەنى مەزن مىترا ژ مەزنە خوداوەندىن دەتەنە پەرستن ژلايى مللەتین (ھندۇئىرانى) ھە ل وەلاتى خوە يى رەسەن و ئەو بوو خوداوەندى وان يى دگەل خوە ھلدگرتن ل ھات وچون و باركرنى و بەھسى وى دەتە كرن دكەفنترىن و پىرۆرتىن پەرتوكدا كو (رىكفىدا) بو و بناقى (مىترا) ھاتىيە دپەرتوكا (نافىستا) دا وھك خوداوەندى رۇناھىي و پارىزەرى راستىي و دژمنى دەروى وشاشىي. و (ئىزدى دبیژن دەروين دژمنى خودى يە و شىرى راستىي لېەر روى براىي ئاخەرتى بلندكە). و دنافىستادا ھاتىيە ل دۆر پىرۇزيا مىترا كو

ئەوى دەروى بکەت يان ب دەرو سۇند بخوت و خوە ژ راستىي وپاکژيى لادەت دى ژلايى مىترافە ئىتە سزادان و ئەو دى وان ئىل و ھۆز و كۆمەلین دژى وى كار دكەن دى وان ھەرشىنىت و ھەر وەسا دى ساخلەمى و ھەفالى و ھىفيا وان بىجى بىنە و پشەفانى وان بىت ئەوین خوە گۆرى وى دكەن و دەمى مىترا دەتە پەرستن ل ئىرانى بەھانتا زەرەدەشتى پەرستنا وى قەدەغەكر وپەيفا مىترا ھاتە گھۆرىن ل ئىرانى ژچەرخى ئىكى پشتى زايىنى بۇ (مەر) و بوو نافى خوداوەندى رۇژى وھك (مەر) خوداوەندى گرىبەستا و ل سەر دەمى ئىسلامى بوە نافى رۇژى و ھزرا دلۇفانىي وئەفینىي.

چاوا مىترائى پەيدا بوو؟

ژ ئەنجامى گەھشتنا چىنا ئۇلدارين (فورسا) دگەل ئۇلدارين بابليان پشتى ئىرىشا (كۆرشى) مەزن بۇ سەر بابل ل سالا (۵۳۹) بەرى زايىنى ئەو بۇ (فورسا) باوهرىا (الزروانىيە) (الزمن) ژ بابليان گرت (وزروان) كرن باب بۇ ھەردوو جىمكىن برا

(كاتاس) يان (سپىنتا ماینو) يان گيانى پاكى نەمر و براىي دى (ئەنكر ماینو) نانكو گيانى شەر خواز و كافلكەر و (سپىنتا مانو) ھاتەناسىن وھك (ئورمزد) و ژبەر فى چەندى خوداوەندى ھەردوو تىپان وھك يەك بوون دگەل پەرستنا سامىيان بۇ ستىران دگەل ئەفسانەيا سروسىتى يا ئىرانى و ب فى چەندى ھەردوو ئۇلین (الشماس) و (مىترا) بونە خوداوەندى دادوهرى و راستى ورۇناھىيا ئاسمانى و ئەون سەرکەفتن و پىشكەفتنى د دەنە جەنگاومران و چەكداران و پادشايان دپارىژن، پشتى ھنگى (مەجوسا) كو ئاگر دپەرستن رابوون ئۇلا خوە بەلاقرن (ئۇلا زەروانىي) و د وەلاتى دناھېرا ھەردوو رۇباران دا (بلاد النهرين) يان ميسوپوتاميا و دناف كوردىن چىيان دا ئەوین بەرى ل سەر ئۇلا (ھندۇئىرانى) يا بەرى و پشتى ھنگى بەرى خوە دان رۇژنافا و پەرستگەھىن خوە ل نافەراستا چەرخى پىنجى بەرى زايىنى ئافاكرن ل ئاسيا بچوك و ئۇلا خوە تىدا پەيرەو و بەلافا دكرن.

تېپىنى: مفا ژبەرتوكا: اليزيدية بقايا المخرائية، يا ماموستا -توفيق وهبى- ھاتىە وەرگرتن.

ئىزدى و نه ئىزدى لى دژين بهين چيكرن"، ژ بهر كو هژمارهكا مەزن يا مەزار و نيشانگهه و شونارپن ئۇلى بين ئىزدىان ل گوندين بوسلمانان و هەر وسا مەسيحيان ژى هەنە و ئىزدى لى ناژين، نانكو بهرى گوندين وان بوونە، ل فر يا گرنگ نفيسكارپن مە دەرھەقا خاسين خوە بنفيسن و ل دەستپيكي ژ ئىزدىان را ديار بكن و پاشى ژ خەلكەكى ژى را كول فلان جەي، فلان خاسى ئىزدىان هەيە و هۆسا، هيفيدارم كەسانين تايبەتمەند ل سەر فى بابەتى كار بكن و ئەف گۇتار ژى ببتە دەستپيكةكا گەلەك كارين دن بين ژ فى جۇرى.

مەزاري خودانى بارانى ل قونتارا چيائى مەقلوبى شيخا

"چەند زانييارپەك دەرھەق مەزاري مەحما رەشان"

جوگرافيهتا مەزاري مەحما رەشان

مەزاري مەحما رەشان دكەفتە كوردستانا ئىراقى، پاريزگەها موسل، قەزا شيخان، قونتارا چيائى مەقلوبى شيخا، و دكەفتە رەخى دناقبەرا باشوور و رۇژئافايا قەزا شيخان دا، هەتا مرۇف ژ قەزا شيخان دگەتە جەم مەزاري نيزيكي ۲۰ دەقيقانه ب ترومبيللى، چەند گونەك ل دەرډورپن فى مەزاري هەنە و ئەف گوند ژى ئىزدى و بوسلمان لى دژين، ژ وان دەفەرپن ئىزدىان ژى وەك (مەهەت، بيت نار، جەروان، مام رەشان، موقبللى و ... هتد)، ل جەم مەزاري ب خوە ژى دوو مال هەنە كو بين پيرپن مەحما رەشانن و مجپورپن مەزارن.

كۇفان خانكى / زانكۇيا دھوك

قوبا مەحما رەشان:

قوبەكە مەزنە و ل سەر ئافاهيەكى مەزن هاتيبە ئافاكرن و خوەدى جەوشەكە مەزنە، بهرى مەزاري بهر ب باكور و رۇژ ئافايە، دنافا ئافاهيى قوبى دا سندروكا مەحما رەشان هەيە و ل ويرى هاتيبە فەشارتن، ل سەر

سندروكا وى وەكە يا زۇربەيا قوبين خاس و چاكين ئىزدىان تژى پەرينە كو خەلك گرپندن و فەدكن (رى و رەسمين خوەستنا مرازايە)، ديسان دنافا فى ئافاهى دا چەندين زۇرپن بچووك هەنە و هەموو ل سەر ئەندازەكا كەفن و ب كەفرا هاتنە ئافاكرن، بەل ژ سەرڤە ب رەنگەكى نوو هاتيبە نوژەنكرن، نانكو دەما مرۇف ژ دوورڤە دببنت وەكە ئافاهيەك و

پيشگوتن:

ئەز داخووا لى بۇرينى ژ خوەندەفانان دكم، ژ بهر كو ئەف بابەتى نھا ل سەر دنفيسم نە تايبەتمەندييا منە، لى ژ بهر كو ئەز دبببم مەزارپن ئىزدىان گەلەك د بى گرنگيدانن و ژ بال نفيسكارپن ئىزدى و هەروسا نە ئىزدى فە ژى گەلەك كيم ل سەر هاتيبە نفيسين، ژ بهر هئدى ئەز فى ليكولينا كورت دنفيسم.

دەما كو د گەشتەكى دا مە سەردانا قونتارا چيائى مەقلوبى شيخان كرى و مە قوبا خاسەكى خوە يى گرنگ ديتى و كيم ل سەر هاتيبە نفيسين؛ من ئەف گۇتارا "وەسفى يا سادە" نفيسى، هيفيدارم ئەف كار "نانكو نفيسين دەرھەقا مەزارپن ئىزدىان ل هەر جەهەكى كو

مەزەركى نوو خوييا دكت، ئى چاخى مرؤف دچتە دنافا دا كەفتارى و سەھوا مەزارىن ئىزدىيان د دت. ھەروسا دنافا فان ژوران دا جەھى ھلكرنا جرايان ھەيە كو ھەر يەك يا خاس و چاكەكى ئىزدىيانە.

نیشانگەھىن ل دەردۆر و نافتا قويا مەھما رەشان:

بەرى كو مرؤف بکەفتە دنافا ھەوشا قويا مەھما رەشان دە، ل دەردۆر چەندىن نیشانگەھىن دن يىن خاس و چاكىن ئىزدىيان ھەنە، ژ وانا:

۱. نیشانگەھا دايكا چاك: ل دەستپىكى پىدقى يە بدن زانين كو (دايكا چاك) نافتا دايكا مەھما رەشانە، دايكەكا باش و دىندار و ل رىيا دىنى خوە بوو، دايكا چاك ژى ناسنافە، ژ بو فى ژنكا ب روومەت يا ئىزدى ھاتىيە گۆتن كو ئەو ب خوە نافتا وى يى دوست (گولبواھارە)، ئەف ناسنافە ژى ئانكو (دايكا چاك) شىخادى لى كرىيە، ژ بەر كو دەما شىخادى ژ شامى ھاتى، گولبواھار پىچسىيا كو خودان كەرەمەكى ئىزدىيان وى برىقەيە و وى دەيت، لەوما ترازەكى نافتا دانا سەر دەستى خوە و چۆ پىشىيا شىخادى و نافتا ژىرە بر، لەوما شىخادى ژى گۆتى: وەللە تو دايكەكا چاكى، لەوما ژى ھەتا نھا كەس نابىژت گولبواھار، بەلكو ھەموو دىيژن دايكا چاك، و نزانە ژى ھەتا چ ھەد خەلك فى نافتا دزانە؟، چەنكو دەما مجبور ژ من رە دناخقى و باسى مەھما رەشان دكر، دەما گەھشتە فى زانيارى، گۆتە من: "تەسجىلى بتەمرىنە" و باشى ژ نوو گۆت نافتا دايكا چاك؛ گول بواھار بوو.

نیشانگەھا دايكا چاك دكەفتە رەخى باشوورئ مەزارئ مەھما رەشان ب دوراتىيا نىزىكى (۲۰۰)م، ئانكو كىمىژ ژ پىنچ دەقىقان مرؤف دكارىت ب لنگان ژ جەم مەزارئ مەھما رەشان بگەھتە جەم نیشانگەھا دايكا چاك، ئەف نیشانگەھە وەكە ژۆرەكە كچك خوييا دكت و ل دؤرا وى شورەكە كچك يا كەفران ھەيە، ل سەر نیشانگەھا دايكا چاك قوبەكە كچك ژى ھەيە كو يە ب ھەلىل و پەرى يە، پىشتى من بەرى خوە دايە ھوندورى فى نیشانگەھى من چ تىدا نەدەيت، تەنى ل دەردۆر نیشانگەھى ھەك تىرىن گەلەك كەفنا رە و ھەروسا يىن نوو ژى خوييا دكرن.

۲. نیشانگەھا بابى رەشى: بابى رەشى بابى مەھما يە، و ئەم نزانن رەشى ب دورستى نافتا وى بوويە، يان ژى ناسنافە، ئى وسا ھاتىيە نافتا كرون و كورى وى مەھما ژى ب بابى خوە

(رەشى، رەشان) ھاتىيە ناسكرن. نیشانگەھا وى دكەفتە رەخى دناقبەرا باشوور و رۇژنافايى مەزارئ مەھما رەشان دە ب دوراتىيا نىزىكى (۴۰-۵۰)م، ئانكو نیشانگەھا بابى مەھما پتر يە نىزىكى مەزارئ مەھما رەشانە ژ يا دايكا وى، و دكەفتە پىشتا گرەكى كچك، ل جەم نیشانگەھا بابى رەشى ژى وەكە ھەك كىلگان خوييا دكر ب من وەرە تىرىن، ئەگەر تىرى بىن گەلەك دكەفتن، چونكى ب ھەردى فە راست بوونە، تەنى كىلك ديار مانە.

۳. نیشانگەھا شىخادى: نیشانگەھا شىخادى ژى ل جەم مەزارئ مەھما رەشان ھەيە، ئەف نیشانگەھ ب رەخ نیشانگەھا دايكا چاك فەيە ب دوراتىيا (۱۰)م، كچك تىن نیشانگەھە ل جەم فى مەزارى، دنافا فى نیشانگەھا كچك دە جەھى ھلكرنا ناگر ھەيە.

۴. نیشانگەھا پىرى جەروا: ئەف نیشانگەھە ب رەخ نیشانگەھا شىخادى فەيە ب (۴-۳)م، ئانكو ئەو ژى ل بەر مەزارئ دايكا چاكە. ئەف نیشانگەھ ژ نیشانگەھا دايكا چاك كچك بوو، ئى ژ نیشانگەھا شىخادى مەزنىر بوو، دنافا فى نیشانگەھى ژى دا وەكە تەف نیشانگەھىن ئىزدىيان جەھى ھلكرنا ناگر لى ھەيە. وەك تى زانين كو پىرى جەروا بئەمالەكە پىرە ژ وان ھەر چل بئەمالىن چىنا پىران دنافا ئىزدىيان دە.

۵. نیشانگەھا كىكا (خودافەندى كىكا): ئەف نیشانگەھ ب رەخ نیشانگەھا بابى رەشى فەيە ب دوراتىيا (۵-۴)م، و ل سەرى گرەكى كچكە، ل بەر فى نیشانگەھى ھژمارەكا تىرىن كەفنا رە خوييا دكت (ئانكو ھەر تىرىن ل بەر نیشانگەھا بابى رەشى نە).

۶. نیشانگەھا شىخوبەكرئ ھاتانى: ئەف نیشانگەھە دكەفتە پىشىيا مەزارئ مەھما رەشان، ئانكو دكەفتە ئالىيى باكورئ مەزارى ب دوراتىيا نىزىكى (۳۰-۵۰)م، و نھا مالەكا مەزن ل وىرى ھاتىيە ئافاكرن و نیشانگەھا شىخوبەكر دكەفتە دىفەكا ھەوشا وان دا، وەك تى زانين شىخوبەكر خاسەكى ئىزدىياتىيى بوو و نافتا و دەنگى وى دئىزدىياتىيى دا گەلەكى ديارە و ھەروسا قەولن پىرۆز ژى ب نافتا وى ھەنە.

۷. كانىيا نافتا: ئەفە كانىيەكە پىرۆزە و د نافتا ژۆرەكا نافتاھىيى مەزارئ مەھما رەشان دەيە، ژ گۆتنىن مجبور بەرى ئەف كانىيە گەلەك يە تىر نافتا بوويە، ئى چاخى مە دىتى نافتا وى گەلەك يە كىم بوو و ئەگەر نە ب ماتۆرى كارەبى بت نافتا ژى ناھىتە دەر.

رئ و رسمین ل بهر فی مهزازی دهینه گیران:

بی گومان ل بهر هەر قوبه‌کا ئیزدیان یان هەر جهه‌کی ئیزدیان یی ئۆلی رئ و رسم و هه‌لکه‌فتین جوړا و جوړ دهینه گیران و هه‌ک ژ وان ژ د وه‌که هه‌فن، ل دگه‌ل هندئ ژ ی هه‌ر یه‌کی هه‌ک تشتین جوړا ژ ل بهر دهینه کرن، مهزارئ مه‌حما ره‌شان ژ یه‌ک ژ وانه کو کۆمه‌کا رئ و رسمان ل بهر دهینه نه‌نجامدان و نه‌فه ژ ی هه‌ک ژ وان:

أ. **سه‌فه‌را ماستا:** د وهرزئ بوهارئ دا ئیزدی ژ ژۆربه‌یا گوندین ئیزدیان نان و ماستئ خوه دئیننه بهر مهزارئ مه‌حما ره‌شان، وه‌ک تئ زانین نه‌فه رئ و رسما سه‌فه‌را ماستا، رئ و رسمه‌که گرنه‌گه‌ کو ل په‌رستگه‌ها پیروژ یا لالش دهیته گیران کو هه‌موو ئیزدی نان و ماستئ خوه سالانه دبنه بهر لالشا نورانی، فایه تینن بهر مه‌حما ره‌شان ژ ی.

ب. **هلکرنا چرایان (فتیلان):** وه‌که گشت خاس و مه‌زار و نیشانگه‌هین پیروژین ئیزدیان، ل بهر مه‌حما ره‌شان ژ ی هه‌ژماره‌کا نیشانگه‌هین خاسین پیروژ یین ئیزدیان هه‌نه و مجیور ل هیفارین چارشهم و ئینیان چرا ل بهر فان نیشانگه‌هان هل دکت، و بو زانین (۳۴) نیشانگه‌ه ل بهر فی مهزازی هه‌نه و ژ وان (۳۴) نیشانگه‌هان مجیور ته‌نی نافئ هه‌کان دزانت:

۱. مه‌حما ره‌شان
۲. شیخادی
۳. مه‌لک فه‌خره‌ددین
۴. خدرالیاس و خدر نه‌بی
۵. ناسردین
۶. شیخ و به‌کر
۷. بابئ ره‌ش
۸. دایکا چاک
۹. پیرئ جه‌روا
۱۰. خاتونا فه‌خران
۱۱. به‌رئ فه‌قیرا
۱۲. کتکا

مخابن یین دن ناهینه زانین. هه‌روسا چاخئ مجیور فتیلان ل بهر نیشانگه‌هین فان خاس و چاکان هلدکت، تاوا بخورئ د پیشیئ دایه وه‌که رئ و رسمین هلکرنا فتیلان ل په‌رستگه‌ها پیروژا لالشا.

ج. **سه‌ره‌دانین جفاکی:** روژانه ب ده‌هان خیزانین ئیزدی و بوسلمان ژ ی دهینه بهر مهزارئ مه‌حما ره‌شان و دوعایان ژ خوه‌ره ل بهر دکن و هیفی و مرزان دخوازن، نه‌فه سه‌ره‌دانین جفاکی یین خه‌لکی ژ بو چهند مه‌به‌سته‌کانه و ژ وانا:

۱. **ب مه‌ره‌ما باران بارینئ:** خه‌لکه‌کی زۆر ب فی مه‌ره‌مئ قه‌ستا بهر فی مهزازی دکن ب تایبته‌ت سالا کو باران کیم ببارن یان ژ ی هه‌ما نه‌بارن، ل وی چاخئ خه‌لک دهیته و هیفی و دوعایان دکن و خوه د هافیزنه مه‌حما ره‌شان دا کو ژ که‌ره‌ما خوه‌دئ بارانئ ببارینت، وه‌که تئ زانین کو مه‌حما ره‌شان د نافئ ئیزدیان دا ب خودانئ بارانئ دهیته ناسکر.

۲. **ب مه‌ره‌ما چاره‌سه‌ریئ:** گه‌له‌ک مرؤفان ئیشین جوړا و جوړ هه‌بوونه و هندی سه‌ره‌دانا دکتۆران کرنه و چاره‌سه‌ریئ ژ ئیشین وان ره نه‌هاتییبه دیتن، له‌وما ژ ی گه‌له‌ک ژ فی خه‌لکی سه‌ره‌دانا بهر فی مهزازی دکن و داخوژئ ژ خوه‌دئ و مه‌حما ره‌شان دکن کو ره‌حمه‌کئ ب وان ببن و چاره‌سه‌ریه‌کئ ژ ئیشین وان ره ببینت.

۳. **ب مه‌ره‌ما زارؤگان:** نه‌گه‌ر کور و که‌چه‌ک زه‌وجی بن و بو ماوه‌یی چهند ساله‌کان زارؤک نه‌بن، قه‌ستا بهر فی مهزازی دکن و هیقیان ژ خوه‌دئ و مه‌حما ره‌شان دخوازن کو زارؤک ژ وان ره په‌یدا ببن.

۴. **ب مه‌ره‌ما زه‌واجئ:** گه‌له‌ک جارن که‌چه‌ک قه‌ستا فی مهزازی دکن دا کو رزقئ وان فه دبت و ژ خوه ره بزه‌وجن و خیزانه‌کئ پیک بینن، و جهه‌کی تایبته‌ت ژ بو فی مه‌به‌سته‌ت هه‌یه د بیژنی؛ ده‌رگه‌هئ مرزان.

نه‌و که‌سیئ ژ بو فان مه‌ره‌ما قه‌ستا بهر فی مهزازی دکن نه ته‌نی ئیزدینه، به‌لکو ب ریژه‌که مه‌زن بوسلمان ژ ی دهینه بهر و هیفی و دوعایان ل بهر فی مهزارئ ئیزدیان دکن و خیرا خوه دئیننه بهر، و دهما نه‌ز چۆیمه بهر فی مهزازی و من ل سه‌ر دنقیسی، خیزانه‌کا کوردین بوسلمان ژ ی هاتبوو و کیلویه‌کا چکلیتان ئانی بوو و گوته مجیورئ مهزازی نه‌فه خیرا مه‌یه ژ بو مهزارئ مه‌حما ره‌شان، پشتی کو من پرسیارا مجیور کری کا نایا بوسلمان ژ ی دهینه بهر؟ گوته: ب ریژه‌یه‌که گه‌له‌ک مه‌زن بوسلمان دهین و باوه‌ریئ ژ ی پی دهینن و وه‌که ئیزدیان نه‌و ژ ی خیرا خوه تینن و هه‌ر وسا پی سوند ژ ی دخون، و بارا پتر یا وان ژ ی کوردن ژ ئیلا گۆرانا، وه‌که مجیورئ فی مهزازی دیار کری کو وان ژ ی ب نه‌شکه‌ره‌یی هه‌نه‌ر و که‌رامه‌تا فی خاسئ ئیزدیان دیتی یه.

ئەف مەبەستىن مە دياركړن، چەندەكن ژ وان مەبەستان يېن خەلك ب مەرەما وان قەستا بەر فى مەزاري دكن.

رؤى مەحما رەشان دنافا تەكستين پېرۆز يېن ئيزديان دا:

وەك تى زانين مەحما رەشان خاسەكى گرنگ يى ئيزدياتيبيى يە و وەكە خودافەندى بارانى دناف ئيزديان دا دەيتە ناسكرن، لەوران ژى نيشانگەهيىن وى ل چەندين جەيىن ئيزديان هەنە و چەند سەرھاتى يېن وى ژى دناف ئيزديان دا بەلافەبوونە، هەر وسا جەھكى تايبەت ل جەم شىخادى ھەبوويە، لەورا ژى نافى وى دنافا گەلەك تەكستان ژى دا ھاتيبيە و ب تايبەتى قەوئى (شىخادى و ميړا) كو چەندين جارن نافى وى دەيت كو مريدەكى گرنگ يى شىخادى بوويە كو د سەبەقەكا فى قەوئى نافىرى دا ھاتيبيە:

ئەز مەھمەدى رەشى مە

سوارى بەرى مە

مريدى شىخى ئادى مە

دقى سەبەقا قەولى دا ديار دبت كو مەحما رەشان ژى خودان ھيىز و كەرامەت بوو و تىشتين كيم وينە ئەنجامداينە، ب تايبەتى ژى ل بەر چاڤين ھندەك زانايىن سەردەمى خوە يېن نە ئيزدى كو ھاتينە جەنگى شىخادى ب كەرامەتى، لەوما قەولغان (پسى جەمى) د قەوئى (شىخادى و ميړا) دا دبىرت:

ميړ ژ مەھمەد رەشا خورجلىن

رابوون تىك زەنزلىن

دەرى مغارى ھە وسلىن

قەسىدەكا تايبەت ژى ب نافى مەحما رەشان ھاتيبيە گوتن، لى ئەم نزانن كى پى گوتى يە:

ئەو بابى پىر ئەپويى

ھەى شىرۆ يى ژ مەقلوبى

ھوكمى تە وئ ل تخوبى

مەقلوبى عىليبيە

وئ ل بن دا بەحرا سىپيە

رەشە شىخادىپيە

مەقلوبى مەزنە

مەھمەد رەشا وئ ل بنە
كەرەما شىخ ھەسەنە

قوبدا ديارى كافى

خەبىر بن ل وئ نافى

خاسا مير ناسين سەرى رابى

قوبدا ديارى پرى

خەبىر بن ل وئ سوړى

خاسا مير ناسين ل سەرى دوړى

من ديت ب چاڤانە

و تە ديت ب چاڤانە

لەشكەرى شىخ گرانە

سەردار مەھمەد رەشانە

من ب چاڤا دىپيە

و تە ب چاڤان دىپيە

لېشكەرى شىخى عەدپيە

ھەمەدى پالا ھەمىدى

بازيپۆ مەكەن كى دى

شىخادىپيە مە ل خەوئ دى

پىرەكى نورينە

راستدارى سلتينە

مەھمەد رەشان كره پىرى مەلك سجادپنە

ژئدەر:

1. ديدارەك دگەل مچيورى مەزاري، ھافينا ۲۰۱۰.
2. بەدەل ھەقىر جەجى: ميتۆلۆژى و باومريا ئيزديان، دھوك ۲۰۰۲.
3. د. خەليل جندى: پەرن ژ ئەدەبى دىنى ئيزديان، بەرگى ئىكى، دەرگەھا سپىرىز، ب۲۹، ژ قەوئى شىخادى و ميړا.

ههلبهت دهمی سلان ئیزی نژیارا خهرقه کری ژ دوری پهیدا کر و هنارته عهردی سپارده
خاسین خودی، هه ر وهکی د دوو سهبهقین قهولی شیخوبهکر دا هاتی:

دور ژ کهلیما پهدهشی په
خهرقه دمرکهفتی ژی په
دایم میرا سلاف ئی په

ژ دوری دمرکهفت خهرقه
پی زهینی شامه همتا ب شهرقه
شیخادی دمنگ ل شیخوبهکر کر، گوآت: هلا خهرقه ل بهرکه^۱
خهرقه نهو لبسی (کراسی پیروز) ل جهم ئیزدیان، لبسی خودی په، دفی سهبهقا قهولی دا ژ
قهولی خهرقه هاتییه:

بهری دنیا نهبو
وی رژی خهرقه ههبو
خهرقه لبسی خودی ب خوهبو^۲
دیسان دسهبهقهکا قهولی ناشی موحبهتی دبیزت:

هه کورو پی کوره
ما تو نزان زهرگوز مؤره
دمرجا خهرقه دمرجهکه ل ژوره
نهو لبسی ئیزی پی منی سوره^۳
یان هندهک فی سهبهقی ب فی رهنگی ل خواری دبیزن:

هه کورو پی کوره
دمرجا خهرقی سلان شیخادی و ل دمرجهکه ژوره
نهو لبسی ئیزی منی سوره
د میتولوجیا ئیزدیاندا ئیزی نافهکه ژ نافی خودی و دفی سهبهقا قهولیدا خویدا دبت:

سلان ئیزی ب خوه پهدهشایه
ههزار و ئیک ناف ل خوه دانایه
نافی مهزن هه خوادیه^۴
خهرقه نهو لبسی کو نابت ئیزدی دهست بکهنی و ل دهمی ئی تواف دبن تهنی سه ر دتهوینن
لبه ر و زیارتهی دبن، دیسان دئیزدیاتییدا سی تشت گهلهک د گونههن کهسی ئیزدی سه ر

^۱ ژ قهولی شیخوبهکر، د.خلیل جندی: پهرن ژ نهدهبی دینی ئیزدیان، دهوک ۲۰۰۰، بهرگی ۱، ب.۹۲-۹۱.
^۲ ژ قهولی خهرقه، بهدهل فهقیر حهجی: باوهری و میتؤلؤزیا ئیزدیان، دهوک ۲۰۰۰، ب.۴۳۲، ۴۳۳.
^۳ ژ قهولی ناشی موحبهتی، عزالدین سلیم باقهسری، مه رگهه، دهوک ۲۰۰۲، ب.۳۷۵.
^۴ ئیزدیاتی، وانه بو فوتابییین ئیزدیان، پولا ئیک سهرتایی.

خهرقه پیروزی، سوند و باوهری دئیزدیاتی دا

مهروان شیخ حسن رشکانی

مروقی خهرقه پۆش ژ شیخ، پیرا و مریدان دفتیت یی درویش بت و خوه ژ خوهشی و
لهفزهتا دنیایی دور بکت، هه ر وهکو دفی سهبهقا قهولی سهبهکه ژ یین عهدهویا دا هاتی:

هه نجه درویش د حورین دبوکر
د روسپی بن بناف و دکر
درویش عهول خهرقه سپارتنه شیخوبهکر^۱

هه ر دیسان دقهولی ئاخهرتی دا تهکهزی ل سه ر فی چهندی دکت:

هه قیرا ئیکه چیکر
خوه ژ خوهشی و لهفزهتین دنی کر
نهف دنیایه هیلان و بهر ب ئاخهرتی کر^۲

^۱ ژ قهولی سهبهکه ژ بیت عهدهویا، د.خلیل جندی: پهرن ژ نهدهبی دینی ئیزدیان، دهوک ۲۰۰۰، بهرگی ۲، ب.۵۷۷.
^۲ ژ قهولی ئاخهرتی، کوفان خانکی: کارتیکرنا ئیزدیاتی ل سه ر ههلبهستا جهگهروخین، خومندهکه ژ بو تهف دیوانین وی،
دهوک ۲۰۰۹، ب.۱۰۰.

پيچي لسهر بكت (تەرىقەت، شرەت، دربا خەرقە) نابت كەسى ئىزدى دەستى خوە ل سەر
 كەسى خەرقە ھلگر راکت و نھو ژى دەمى ئىزدىك سەر پيچىيەكى د ئوليدا دكت دىيژنى:
 ھەيى تە دربا خەرقە دايو، ئانكو تە درب ل خەرقە دايو و ئەف سەبەقا قەولى ژ قەولى
 خەرقە تەكەزى لسەر فى چەندى دكت:

خەرقە لېسى جەبارە

ھنجى ھلېنتە سەر خەرقى شىخادى دار
 ل ئاخەرتى لېەر شىخادى و مەلك شىخ سن پى كافر و گونەھ كارە

يان ژى دەمى دق سەبەقا قەولى دا ژ قەولى لاوى پىرانو ژ خەرقە خەبەر د دت:

خەرقە لېاسى نورىنە

ھنجىيى دەستى خوە ل بەر قەومشېنە

رؤژا ئاخەرتى شفات و مەھدەر ل وى روحى نېنە^۲

خەرقە ژ چ و چاوا دەيتە چيكرن:

ھەلبەت خەرقە ژ ھريا پەزى (مىيى ، مھى) دەيتە چيكرن ئەف سەبەقەن قەولى ژ قەلى قەرە
 فەرھان تەكەزى ل سەر فى چەندى دكت:

وہ دىيژت پەدشايى منى نورانى يە

ميشە و زەرگوزە و مى يە

ھىقينى ھەر سى كا ژ كانيا سې يە

پەدشا دىيژت فەخرو نانا مھى و زەرگوزى دى چيكرەم خەرقە يە

فەھير دى كەنە بەر خوە يە

سونەتخانە دى پى ئىنت باومرى و شەھدە يە^۳

يان ھندەك فان سەبەقان ب فى رەنگى ل خوارى دىيژن:

وہ دىيژت پەدشايى منى نورانى يە

دى خولقىنم سى تىشتىن قىمەتى يە

ميشە و زەرگوزە و مى يە

ھىقينى ھەر سى كا ژ كانيا سې يە^۴

بشتى وى ھريى پاش دشون و پاقر و بزون دبت و پاشان ئەوى ھريى د دنە دەستى قىزەكا
 بوكر (نەزەوجى) و ئەگەر قىزەكا نە زەوجى د وى ماليدا نەبت؛ دى دنە قىزەكا جىناران
 يان گونديان ژ بنەمالەكا قەنج و ئەو قىز ئەوى ھريى ب تەشيبىي دريست ھەتا تىرا خەرقە
 دريست و دقيت ئەو قىز يا ب رۇژى بت، ھەتا ھريا خەرقە تەواو كت و رۇژيا وى ژى بو
 خودانى خەرقە يە، و دەمى تەواو كر دى وى ريسى ل دارى (تارى) موخەلى كت و دكەنە
 سليل ئانكو گولوك و دى دەتە خودانى خەرقە، ئەو ژى دى دوعايى ل خلمەتا وى قىزى كت
 و داخوازى ژ خودى و خودانى خەرقە كت كو خلمەتا وى قىزى ب خىر قەبول كت.

خودانى خەرقە ئەوى سلېلا (گلوکا) ريسى دەتە (جولە) ئەوى خەرقە دراچىنت دىيژنى:
 جولە و دەست ب دورستكرنا خەرقە دكت و دقيت جولە ھەرو يى ب رۇژى بت ھەتا خەرقە
 تەواو دكت ئەگەر رۇژەك بت و ئەگەر پىرتب و پاشان خودانى خەرقە، خەرقە دئىنت مالا
 خوە و خوە بەرھەف دكت ژ بو رەشكرنا خەرقە، يان دى بەتە گەلىيى لالشى، يان دى بەتە
 گەلىيى كەرسى ژبو موركرنى، ژ بەر جەھك تايبەت ھەيە دىيژنى: جھى كەلا خەرقە و ب
 پەلېن دارا زەرگوزى خەرقە رەش دكن ژبەر زەرگوز مورا خەرقە يە، شەفەكى يان پىر خەرقە
 دى دناف نانا كەلاندى و پەلېن دارا زەرگوزىدا بت و ھەتا رەش دبت، ھەلبەت د قەولى قەرە
 فەرھاندا ئەف چەندە خويا دكت:

پەدشى من زەرگوز تەفسيل دكرە

نازلى ھەردا دكرە

تەسلىمى مەلك فەخردىن دكرە

مەلك فەخردىن تەسلىمى خاسىت شىخادى دكرە

خاسىت شىخادى تەسلىمى فەھىرا دكرە

فەھىرا خەرقىت خوە پى رەش دكرە

سونەتخانە پى ھات بوو شەھدە و باومرە^۲

و ھەلبەت نانا خەرقە نافدا دكەلېنن ژى دقيت ژ ژىدەركى پىرۇزبت ئەگەر ل لالشا نورانى
 بت ئاف دى يا كانيا سې بت و كەلا خەرقە دى ل گاكو ژى بت ئەگەر ل كەرسى بت ئاف دى
 ژ كانيا پىر خايى بت و كەلا خەرقە ل سەرى كانيا پىر خايى و ل گەلىيى ھارونىي ھەيە.

^۱ ژ قەولى خەرقە، بەدەل فەھىر جەجى، ژىدەرى بەرى.

^۲ ژ قەولى لاوى پىران، ژ بەلافەكرنا شىخ ھەلو خەلەف، گوڤارا لالش، ژمارە (۱۱)، دھوك ۲۰۰۶.

^۳ ژ قەولى ھەرھەرقان، خەلېل جندى، بەرگى ۱، ژىدەرى بەرى، ب۲۰۲، ۲۰۴.

^۴ ژ قەولى ھەرھەرقان، عزالدین سلیم، ژىدەرى بەرى، ب۲۸۶.

پشتی خهرقه دهیته مورکرن خهرقه دئینیت مالا خوه و هتا خودانی خهرقه خوه بهرههف دکت و کاری خوه دکت دی رابت جلانان رادنیخت و خهرقه دانیهته سهر وی جلی و خودانی خهرقه ب خوه خهرقه نژیار دکت، نانکو د دروت و نابت ژ جهی خوه رابت نهگهر چ ب قهومت و روبدهت و دقیت نهزادی بخوت و نه ژی ئافی فهخوت هتا خهرقه د دروت.

کی خهرقه لبر خوه دکهت؟

ژ چینا شیخا شیخین شیخ حسنه و شیخین شیخو بهکر دکنه بهر خوه بهلکو نه ههمی تهنی یین بقیته بکته بهر، خوه یانژی یین بنه مالا وان خهرقه کرنه بهر خوه نهو د خهرقه پووش بون ژبهه باری خهرقه یین گرانه و یین خهرقه هلگرت و بکته بهرخوه دقیت یی پیگیریت و ههمی یاسایین خهرقه ب جه بینت وهکو یی خیرخوازبت، یی راست گویت، قهدر و قیمهتی خهرقه بزانت، د ناینی ئیزدیاتییدا یی شارهبابت.

ژچینا پیران پیری ئومهر خالا دکارن خهرقه هلگرن ژبهه ئومهر خالا ئیکه ژ باب جاکین ئیزدیان یی خهرقه پووش بو. چینا مریدا فهقیر کو جینهکه ژ مریدا دکارن خهرقه لبر خوه کن ههلبهت نه ههمی یین کو بنه مالا وان لبر خوه کرین نهو ژی دکارن لبر خوهکه وهک فهقیرین بنه مالا کهسو و بنه مالا زهرو، بنه مالا حهمو و بنه مالا جندو دیسان سهردهریی مالا شیخادی یان تی زانین (مهتبهخجییی مالا شیخادی) کو دمردین نهو ژی خهرقه پووش و بنه مالهکا نافداره ل ئیزدیخانی کو مالا فهقیر حهجی یه .

نهو کهسی خهرقه هلگرت.

دقیت ژیی وی ژ چل سالان کیتمر نهبت و خوه دورکته ژ رهوشتین خراب و خوه نیزیکی دهرهوی و نهبوی و زنایی و حیلی و بی بهختییی نهکت، و دهمی خهرقه بو جارا ئیکی دکهته بهر خوه دقیت قهوی قهرهفرقان و چهندین قهول و دوعایین کو بهحسی خهرقه و پیروژیا وی دکته بهیته گوتن و کهسی خهرقه پووش نابتن مالیا وی (ژنا) وی خهرقی وی بشوت، تهنی کهچا وی یان بوکا وی دکارت بشوت، بهلی نابیزنی شوشتن، بهلکو دبیزنی:

"جوانکرن"، و ل دهمی خهرقه خلمهت دبت (کهفن دبت) دقیت بکهنه دخهزینا خهرقا دا ل کهلیی لالشی یان ل کهلیی کهرسی و نهف خزنه سلافکههک ژیرا ههیه و نهو کهسی خهرقه هلگر نابت پشتی روژنافا خهرقه ژ خوه بکت، و دقیت یی ب ره و سمبیل بت و دهمی خهرقه دشون ئافا خهرقه یی هاتی شوشتن دریزن جههکی پافز یان ل نیشانگهها خاسهکی ل نیزیکی گوند یا ل مالا وی و خهرقی زیده ب مالفه دالقاندینه و گوپالهک ب رهخفه دارفهیه، دقیت ل ئیفارین چارشه مبو و ئینیا چرایی خهرقه ل مالا خهرقه هلگر بهیته هلکرن و فهقیری ب خهرقه بی پشت گریدان نانکو بی محک سی گافا ناهافیژت و فهقیری ب خهرقه دقیت یی مفتول و کولک و محک بت ژ بهر مفتول ل شونا گریفانی یه نانکو توك و کولک خهلاتی ههسن مهمایه، نانکو تانجه ژ بو فهقیرا هاتییه. و ل دهمی کهسهکی خهرقه هلگر نهمری خودی دکت و دچته بهر دلوفانیا خودی، پشتی شیخ و پیر و برایی ئاخهرتی دشون، خهرقی وی ل بهر دکن و کفن ل ناکن تهنی ب شال دپیچن. خهرقه لبسی شیخادی و شیخو و ئومهر خالایه نهوان ملیاکهت و خاسا خهرقه لبر خوه کریه کو لبسی ئیمانیه و ئیزدی سوندی پی دخون و ریز و بههایهک مهزن ددنه خهرقه و جهی وی دئیزدیاتییدا یی بهرز و بلنده، و ل دهمی فهقیرکی ب خهرقه دهیته دیوانی یان ههر جههکی ئیزدی ل درونشتی بن و ژ بهر پیروژیا خهرقه و ژبهه گرانی باری خهرقه و نهگهر نهوی رونشتی میری شیخا بت یان ژی ئیختیاری مهرگههی (بابی شیخ) و جوقهتا وی (پیشیمام، بابی شیخ، پیشمامی بهحزانی، بابی گافان) دقیت ژ پیشبهر خهرقه فه رابن و ل خهرقه زیارهتی بن و هتا خهرقه هلگر نه رونت خواری نابت نهو کهسین راوستای رونن خواری ههر وهکو دقیت سهبهقا قهولیدا ژ قهوی ناشی موحبهتی هاتی:

ههی کورو بی چاف سپی یه
ته های ژ معنیا خهرقی شیخادی نی یه
تو چما دبیزی: خهرقه چهنکهک زهرگوزه و لهپهک هری په^۱

^۱ ههر دیدارا فهقیر حسنه.

^۱ ژ قهوی ناشی موحبهتی، خهلیل جندی، بهرگی ۱، زیدهری بهری، ۲۵۱.

رئى و رسمين ل بهر کرنا خهرقه:

ئەو کەسى ژ نو خهرقه دکەتە بەر خوه دقيت بيژيته شيخهكى شيخوبهکرا يان شيخهكى شيخ حەسەنا ئەزى خهرقه هەلگرم و ل بەر خوه بکەم و دقيت ئەو شيخ زى يى خهرقه پۆش بت و دى بته برايى وى يى ئاخەرتى.

ئەو شيخى ب خهرقه و داخوازکەرئى هلگرتنا خهرقه دى بۆ ماوى سى رۆزان ب رۆزى بن ب هەقرە بۆ خودى و خودانى خهرقه.

ول رۆزا يا سى و پىشتى نيشرو خودانى خهرقه دى بەرانهكى ب خيرا خهرقه سەرژى كت، ل دەمى فتارى گازی جينار و هەقال و کەس و کارين خوه كت و هەقرا زادى خيرى

دخون و پاشى دى جلانکا نان (جل نان) رانيخت و برايى ئاخەرتى دى خهرقه دانپته سەر و ئەو هەمى مروفيين د نامادەبويى دى نيك ب نيك ل خهرقه زيارەتى بن و فتويى خوه دانپنه سەر و دبيژنى: بيدهرا خهرقه و ئەو فتو ژ بو برايى ئاخەرتى يە دوعا و دروزى خهرقه ل هەندەك جهان هوسا دهپته گوتن:

دوعا دامانا خهرقه:

ستار، خفار، جبار، لپسى دنى كفنئى ئاخەرتى،
دەستى من ل دامانا شيخادى و پاروبرائى ئاخەرتى
مەلك شيخ سن قازيى لسەر پرا سلاتى
مە نهپلى ل كش و ماتى
ئىرو دنيا باهك بانگى ئاخەرتى
دەستى من ل دامانا مەلك شيخ سن و پاروبرايى ئاخەرتى

و ئەف دوعا سى جارا دهپته گوتن دەمى يى رونشتى و پاشان خهرقه سى جارا را دكت و دانته سەر سەرئى خوه .

و لپهيبى دوعا دامانى خهرقه دوعا سورمى (سورما خهرقه) دبيژت و ئەو زى ب سى جارا (ستار، خفار، جبار)، و ل دوف دا دوعا و جكى مى راستى دبيژت ئەو زى سى جارا (صبور، سكور، سكر) و پاشان دوعا و جكى مى چەپى سى جارا (عزير، ساتر، ستار) دبيژت و پاشان دوعايا (مەفتول) دبيژت:

مەفتوله، يا مقبوله
ل نيغا تينج و رسوله
مە ب سەرئى خوه قەبوله
شيشمس نوره، شيخادى غەفوره
مە تاوسى مەلك ب ئيمانە خوه قەبوله^١

دوعا مەحكى:
يا واحد، يا عزيز
دايم وهابى، سەر پيا بى
سەد جوت سلافيت مە ل زم زمى ول قوبلەت البدور والكافى و مغارى
و ل كانيا سبى قاپيا رمش و قاپيا مرازا
روژئى سى جارا ل مەحكى و خهرقه بى

و هەتا مەحكى گريدهن سى جارا. دوعايا مەحكى دبيژن. ل هەندەك جهان ل ناف نيزديان رى و رسم و دوعا ب فى رهنكى ل خوارى دهپته گوتن، ل دەمى خهرقه بۆ جارا نيكى هلگرت برايى وى يى ئاخەرتى كو يى خهرقه پۆشه ل گەل نيك چنە دبەر پەرديدا برايى ئاخەرتى دى ب ستويى وى گرە وى بيژه:

تعال عب النار

نار ژ نور
نور ژ الله
خاف و لاتخاف
هذا موت الفقير

بەرى خهرقه ل بەر كت، دوعا خهرقه يان دوعا دامانا خهرقه سى جارا دهپته گوتن:
ستار، جبار، غفار، احد، واحد، فرد و حمد صلدى، صمدى، بيت الرحمن
تاوسى مەلك ئيماننا منە لپسى وهليا وه كرسى سنيا
شاپا شيخادى و مەلك شيخ سنئى ناديا
لپسى دنى كفنئى ئاخەرتى
دەستى مە ل دامانا شيخادى و مەلك شيخ سن

و داودئى بن درمان، پاروبرايى ئاخەرتى
هەتا رۆزا قيامەتى
ل مە بيته شفائى

^١ ديدارا فقير حەسەن.
ژ زار دەفئ فقير جردۆ سنجارى، كو ژ نىلا شەرقيايه خەلكى گوندئى ملکه ل گەلبى كەرسى، و ب ريكا هەقال عومەر
ئوسمان خەلكى پرا خراب ب سوپاسيفه گەهشته دەستى من ٢٠١٠.

**دەروەش خەرقە گریفانە
قەدرئ وئ قەدرەکی گرانە
مە پئ تئ شادە و باوەری و ئیمانە**

و بەردەوامی ددەتە دوعای و بەرئ خوە دەتە وجکی(هوجکی) ملی راستئ و چەپی و دوعا و جک دبیژت:

شور، شکور، شکر،
احد، واحد، لطیف،
عزیز، ساتر، ستار
صلدی، صمدی بیت رحمان
طاوس ملک ئیمانە

و لپە ی وی دوعا (مفتول)ئ دەیتە گۆتن:

مەفتولە، یامقبولە
نیڤە تینج و رسولە
مە ب سەری خوە قەبولە

و لپە ی دوعا (مەفتول)ئ و دوعا (مەحکئ) رستک دەیتە ریزکر:

دایم و مهابی
هەردیم ل سەر پیا بی
سەد جار سلاقی مە ل مەحکئ و خەرقا بی

مەحکە نورانی یە
هاتی ژ عەرشئ بانئ یە
مە پشتا خوە پئ شدانئ یە
ب دەستورا سلان شیخادی یە^۱

ژ بەر پیرۆزیا خەرقە و گرنگییا وی دناف باوەریا ئیزدیاتیئ دا، چەندین قەول و بەیت و قەسیدە و دوعا و دروزە مەدح و سەنا ژ بو خەرقە ددەن ئەفە نافیئ ھندەک ژ وان تەگستانە:

۱. قەولئ خەرقە
۲. قەولئ سەرمەرگی
۳. قەولئ ئیمانئ
۴. قەولئ قەندیلا
۵. قەولئ ناسردین
۶. قەولئ شیخو بەکر
۷. قەولئ قەرە قەرقان

۸. قەولئ ئاخەرتئ
۹. قەولئ لاوئ پیران
۱۰. قەولئ سبەکی ژبیئت عەدەویا
۱۱. قەولئ ئومەر خالا
۱۲. قەولئ دستریمە (خوش مالی بابانە)
۱۳. دوعایا باوەریئ
۱۴. دوعایا ھەیقیئ
۱۵. دوعایا زیارت بونئ
۱۶. بەیتا جندی
۱۷. بەیتا میر محئ

وگەلەك دوعا و دروزین دن هەنە ژ پیرۆزیا خەرقە خەبەر ددەن دیسان ھەلبەستفان و شاعرین کوردان خەرقە وەکو سومبولەك و تشتەك مەزن و پیرۆز زانیە و ل قەلەم دایە و ھەلبەست و شعرین خوە پئ قەھاندینە و خەملاندینە و شاعرین گەورەیی کوردان مینا: ئەحمەدئ خانئ، جەگەرخوین، تیریز ... و گەلەکین دن، ژ بەر قەشەنگیا ھەلبەستا جەگەرخوین کو پیرۆزیا خەرقە دەھلبەستا خوە دە ئانی یە زمان مە دخوەست فان چارمالکین ھەلبەستا وی ل گەل فی نقیسیئ بینە خواری:

فی زالی گاور کرم
ب جارەك ژ دین ئەز دەرکرم
گەھ رەش کرم گەھ زەر کرم
بێچارە پۆشیم خەرقەییە

خەرقە لن کر نە بزۆر
ئیزدیا شنگال و تۆر
گازی مەکر ئەم برنە ژۆر
زانی مە لالش کابەییە^۱

ھەلبەت فلکلۆری کوردی ژ پیرۆزیا

خەرقەیی ھەمبیز کریە و دسترانین شەری ئازادی و بەرخودانی دا ژی میرخاسین ئیزدیان ب سوندەك مەزن خەرقە زانییە دەمئ سترانا ئیزدی میرزا تئ گوتن (منئ سوندەكا خواری ب خەرقە و کولکئ قەقیرا، ب جدئ شیخان و پیرا، ب دیوانئ میر ئەز ژبیئ عەسکەری خانئ خان قزل پاش قەنە گەرم، ما ئەز داگرم سئ سەد و شیست و شەش خرارئید سەرا). ھەر دیسان مە قەولین تمام ژی ب خەرقەیی ھەنە و ئەفە ژی دەقی وی یە:

^۱ جەگەرخوین، ناگر و پروسک، ب. ۶۵.

^۱ دیدارەك دگەل زانیئ دینی ئیزدیان، فەقیر خدر فەقیر بەرکات کەسو، تەباخا ۲۰۱۰.

قەوۋى خەرقە^۱

بەرى دىنيا نەبو

وئ رۇۋى خەرقە ھەبو

خەرقە لباسى خودى ب خەبو

دىنيا نەبو نە دىپوران

محبەت ھەبو مېران نە د عنكراند

وئ رۇۋى سلتان شىخادى خەرقە دەھران

دىن من ب قى يەكى محتاجە

جھ درویشەكى رەھوانجە

بەركرنا سلتان شىخادى دەلق و تانجە

تانج دىپۈزە خەرقەپە

روۋى سەد گونەھكار تېنە بەر دەستى تەپە

ھەقىيا شىخادى دەستەكى مە ل سەر تەپە

وئ د كەلین گرىفانە

خەرقە لىسى پەدشاپەكى من پى گرانە

خەرقە قوبلەتا خاسانە

خەرقە لىسى خودى ب خەپە

ئپورپە سەر قالىبەكى بەپتە شەپە

وان خىر نەدگرن گونەھ ل خەمگرنە زېدەپە

خەرقە لىسى جەبارە

ھنجى ھلىتتە سەر خەرقى شىخادى وارە دارە

ل ئاخەرتى ل بەر شىخادى و مەلەك شىخ ھسەن پى كافر و گونەھكارە

ھنجى ب سور ما خەرقە بگرە

و بخرەب تى دە ب فگرە

ئەو بى شك دى كافر ب مرە

خەرقە لىسى نورانى

ژ خەزىنا قودرەتى دەرانى

دقى مېقان خاترى خەرقى شىخادى بزانى

خەرقە لىسى مىرى ئاخە

ھەجىي دىن بارى خەرقەدە گولو ەمەلى وى نە ساخە

رۇزا ئاخەرتى پى تازىپە پى چىپلاھە

خەرقە لىسى خاسە

چونە بەحرى خواسە

لال و دور ئانین پى قىياسە

چل قىزىن بەحرى بون

ھەر چل پى ھورى بون

ھەر چل نەدرىن كانىا سپى بون

پەكە دن ل وئ مابو

پىر سىنى بەحرى زى پەپىدابو

ئەوۋى نەدرا پەدشابو

ژ قەوۋى لاوكى پىرە

دا ئەم بدن مەدەھىن مىرە

خەلاتى سلتان شىخادى خەرقەپە

دانا بو سەر مى قەقىرە

(ئەم دكىمن خودى پى تەمامە)

^۱ بەدەلى فەقىر ھەجى، زېدەرى بەرى، ۳۳.

ژ ميژوويا ئيزديان يا نيزيك

ب. فرياد

چاخى من ھەولا خواندنا لاپەرئىن ميژوويا ئيزديان يا نيزيك كرى، دەوروبەرئىن وان - پەيوەندى، ژيان، داب و نەریت، زۆر و ستەم و زاف يىن ل سەر ملين وان ب سەرکەفتىن و گەھايىن پلە و پايىن بەرز - ھەلبەت، بۆ من زۆر نەيىنى و تىشتىن مېشكى مروفى ھزر نەكەت ديار و خۇيا بوون. وەرن ب ھەفرا ئەففى روودانا راستىنى ژ ميژوويا نيزيك - زۆر نيزيك - يا لاپەرئىن وئ فەدگەرن نافەرەستا سەدئ بىستى، چەرخی بۆرى - دا ب خوەندىن و پەند و مفايان ژ خومرا ژئ وەربگىرن.

وھكو مە ل پيشيى نامازە پيكرى ئەف بويەر - قەومىينا وئ فەدگەرە نافەرەستا چەرخی بۆرى (چەرخی بىستى) و چاخى جھويىن تەفایا ل جیھانئ د بەلاف ل بنە كۇفكا خۆ - ئەردئ چافەرى و پىرۇز - جقياين .

ل نافەندا قەزا شىخان و گوندېن دەردۆر ژمارەيەك - نە كيم - ژ مالين ئايين جھو ھەبوون، ھەلبەت باب و باپير ب خەلكانى وان دەفەران را د ئاكنجى بوون، پەيوەنديين باش و موكم ب تەفایا خەلكى را ھەبوون، ئيك ژ جھويين مال ل ئيسفنى د گوتنى (مام موشى)، ئان ژى مالا مام جھويى، وھكو باپيرئى من ل زارۇكىنييا من بۆ من باسكرى، ھەر چەند وى چاخى من ھزر دكر ئەفسانەيە ئەو بۆ من باس دكەت، بەلئ يا نھا دەمئ گوتنىن رحمەتە ل بىرا من دەيىن و ئەز وان گوتنان د گەل رووداوين رووداين بەراوورد دكەم و ب سەرى جھووان ھاتين ل نافەرەستا سەدئ بۆرى مينا پەرتۆك و دەكۆمىنت، ھەلبەت سەد ژ سەدئ وەك ھەفن. ھەر چاوا بت، گوتنىن باپيرى ل سالا (۱۹۷۲) بۆ من باسكرىن ئەز دئ ژ خوەندەفانين

ب روومەت را ريز بکەم وھكو چەوا وى گوتين، تنئ ل فر ئەز دئ رحم و دلۇفانييا ژ تەف مريين وە را دخوازم و ب وان را ژ باپيرى را يئ ل سالا (۱۹۷۴) وەغەركرى.

مام موشى ب دوو سى سالان ژ من مەزنتر بو، چ جاران چەند روژ ئان ئينىەك نە د بۆرى (خۆ ھەكە بئ شۆل ژى) من رىيا ئيسفنى د گرتە بەر و ژ بىرستەكئ ب لنگان بۆ دكانا (مام موشى پنيدوز) د چۆم، جارەكئ - بەرى وەغەركرنا وانا ب ئىكجارى ب چەند روژەكان، ئەز ل بەر دكانا دائىخستى راوەستام و من ھزر كر فى جواميرى خيره ئەفە پەسەنئ وى نينە، مام موشى بت و ھيژ دەم پىشتى نيقرۇبەكە زوويە و دەرگەھى رسقى وى يئ داخستى.

پينەدفا پرسیار كەم ئەو مەدەھەك بو من و تەفایا خەلكئ بېھستى جھووان وەغەركە ب ئىكجارى ل پيشيا وانە، ب راستى چۇنا منا فيجارى تايبەت بو ئەز ژ وى جواميرى عەسەيا وان پەيام و دەنگويان بزەنم ئەگەر راستە ب مرازا فەگەريانىنە بۆ جھين باف و كالانين خۆ و ئەردئ خەون و داخواز و مرازين وان تينە جى، ھەلبەت وى چاخى ئەف دەنگو پرىپاگەندەكە بەلاف بوو.

من رىيا خۆ گرت و بەر ب مالا وان چۆم، چاخى دەرگەھى دەرغەيى مالى بۆ من ھاتى فەكرن، كەفالى وى چاخى چافى من ديتى و بەردەوامە ل بەر چافين من، كر و بئ دەنگ مام موشى ئى رونشتى و زارۆك د مت ل دۆرماندۆر د جقياى ل دەرە ھە كابانيا وى ھەردوو دەست ل بن چەنئ و د خەيالەكا كوور و دوور دا، من سلاف كر و ئەز ب ژۆر كەفتم و ھيژ وئ ئاگەھ ژ خۆ نەى، مام موشى بەلز و بەز رابو و پيش منقە راوەستا و گوت: "توو گەلەك ب خپر ھاتى مامئ لباس، كەرەمكە وەرە ژۆر"، من فيا بۆ وان خەم و پەژارا خۆ ديار كەم ژ بەركو باركرن و خاتر خواستن ژ ھەفال و ھۆگران زاف قورس و زەحمەتە و ب تايبەت بۆ يين مينا من دل نازك و ھەست سفق، وەلئ مامى ئاخفتن بر و كيشا كنارەك دن (يادا وى ب خپر كا ئەو نھا ل كوورە زيندووہ ئان وەغەر كرىە) ئەو گوت: "باومرەكە مام لباس، ئيزدانئ تاك و دلۇقان سەر زمانئ بابچاك و پىخەمبەران و دنافا ريزين پىرۇز يين - تەورات و زەبورئ - دا فەرمويە - ئونئ سالانين دوور و دريژ ژ بەرەلايى و نەخوشى و ستەم و زۆرى بكشين، لئ بەلئ ھەر گاف و ل ھەر جھ و ھەر ريز دا گوتىە و دووبارە كرىە - ئيمانەت ئول و باومرا وە، ئيمانەت ھەفگرتن و ھەفكاريا وە، ھەف و دن ژبىرنەكن، ژبەر كو تنئ ئونن پشت و پەنا بۆ ھەف و دن ل روژين گران و تەنگ، و ئەم پشت راست كرنە خۇشتفى و ھەفالى دلسۆز - ئەمئ ب ھانا وە بىن و وئ زۆر و ستەمئ، وان سالانين دريژ وە ھەدار و ئەينەتا وە تاقىبەكەين،

!؟... مامۆ ئىزدانى دۇفان ھارېكارى وە بە و ۋە سەخېر ب پارېزە.. ئەز چوۋىيى دن نا بېزىم ..

مام ئەلباس ھەست ب شەرم و فەيتىيى كر فيا وى تېبگەھىنت كو ئەگەر و ئەنجامى فىى بەرەلايى و دەستوودارىى پر شەپرزە فەگەرېنت بۇ بى سەر و بى پىشت و بەلنگازيا ئىزدىيان، بەلى پا نە دزانى چاوا و ب چ روۋىيى بۇ فەگېرت.

مام موشى دووبارە دەست ب تەواويا گۇتتا ديار بو ب دوماھى نە ھات بوو – كر: مام ئەلباس .. ئىمانەت ئەز دىمرم و توۋىيى ساغ، بکەيى گوھار و دگوھى خۇ بکەي، ئىمانەت ژ بىر نەكەي، بۇ مال و زارۇ و دۇست و ھەقالىن خۇ ژى بېزى، نەيىنى و خالىن لاواز يىن مللەتتى خۇ نە بېزىنە چ كەسان بلا چەند دىزىك و ھەقالىن ۋە بن، كىماسيىن مال و دەر و جىرائىن خۇ نە دېرى چاخى توو بېزار و تەنگاڧ دىي، ئەو مالە و ئەو دەر و جىرائە بۇ تە پىشت و پەنانە، ئەگەر ھات و وان توو كوشتى ژى، ھەر ئەو بۇ تە دى غەمبارىن و تە فەشېرن، د ھەفگرتى بن، بلا نەيار دەرژى دناقبەرا ۋە را نە بىنت، ھاركاريا ھەف بکەن، دراستگۇ بن، خۇ دافوتن ژ قرېژ و گونھېن گران، پىستە پىست و گۇتگۇتكان بەتال كەن، فان جورە تەفن و داب و نەرىتېن چوو سوود و مفا نەين، ب خوەندن .. بلا زارۇيىن ۋە ب خوەندن، تىكەليا ھەر جفاك و مللەت و نەتەۋە بکەن، و ب وان را خۇ ب گونجىنن.. سوودى بخۇ ژ وان بکەن و دىمى خۇ يى جوان نىشا وان بدەن و چەند كرېتى و نە رىكوپىكى ۋە ھەين ژ رەھ و رىجال فە دەرېنن و پافىژن .. نە بت تىنى ژ بەر چافىن خەلكى فەشېرن و ھند، ب ئىكجارى – خۇ ژ وان قۇرتال كەن، باڧ و كالىن ۋە سەرى وان دچۇ و دەرەو و بېبەختى و بوھتان نەد كرن، ئى باۋەر كە مامۆ ھەر بۇ بايى و بىي چوو بەرامبەر و قازانچ ئون د كارن وى بېزى نە چ جاران چىبويى و نە كەسى ژى گوھ لىبوي، ئى مامۆ بۇچى؟ ما نە خودى ژوھ قەبول ناكە .. ئىزدىياتى شرىنە، و ئايىنى ۋە پر پاقتز و ھىزايە ۋەكو ببىكا چافىن خۇ ب پارېزن، ئىزدانى تاك و تاووسى مەلەكى ناف شرىن بلا ھەر دەم و گاڧ ل بىرا ۋە بن، مىراز و داخوازىن ۋە بن.. ژ بىر نەكەن – د پر ھىشى و باۋەر بن – ھەر مللەت و نەتەۋى ب سەر ۋە دا ئىنا فەرمان و نەمان، باۋەر كەن – ھەر دەم و گاڧ - تاووسى مەلەك ئامادىيە و وى ب ھانا ۋە (ئىزدىيى ب دل و جان ئى ئىزدى) بى و دى ل وان كەتە ئاخر زەمان.

راھىنن و ل داۋىيى ژى كارۋانى ھەف گرتى و ژ ھەف نە راتەقىيى، وى ب مىراز و داخوازىن وان گەھىنن. چافىن وان ب ئەردى خەۋنان (قودسا پىرۇز) شاد كەين و مىنا ھەر مىللەت و نەتەۋە بۇ ئارمانچ و پاشەرۇژەكا گەش و ئاسۋىيەكا سەرفەرەز بۇ مروڧاتىيى دابىن كەين، ھەلبەت ب ھەفكارى و ھەماھەنگى ب مىللەت و ئايىن و جىننن خىرخواز و باۋەرى ب ھەفپەيمانى و ئىك و دن رىزدگرن، نە وانىن تىنى و تىنى خۇە دقېن و تىنى ئەو نەبن خەلكانىن دن ھەموو گاۋرن و ب ھەر رى بە دقې ژ ناف بچن ...

چاخى باپىرى دەرھەتا خۇ دىتى – مام موشى كر و بى دىنگ بوى – بلەز پرس و ئاخفتىنن د دل و مىشىكى دا د پەنگىيىن فيا ب جارەكى بىنتە دەر و گۇتى:

ئانكو (مامى ھىژا) بەرى سالانىن دوور و درىژ دىبەرپەرىن تەۋورات و زەبۇرى دا و سەر زارى موسى پىغەمبەر ھات بوو، ئونى ستمە و زۆرەك زاف و سالانىن درىژ ژ نەخۇشيان بىنن و ئون ھاتىنە ئاگەداركرن، ئىمانەتى ئۇل و باۋەرا خۇ بن، ھەفگرتى و دلسۇز بن و مزگىنيا شاد بوونا ۋە ب جىيى باب و باپىران، ئەردى چافەرى و پىرۇز – كرىيە، مام موشى تو ب خودى كەيى نافى مە ئىزدىيان، پاشەرۇژا مە و دەۋرۋەرىن مە د نافا وان لاپەر و رەشەلەكان دا ھاتىيە، نە ھاتىيە ؟ تو ب سەرى كورى خۇ – حىقتىل – ي كەيى، ئەز دزانم سەرى وى چەند لىبەر تەيى عەزىزە .. ھەكە تىشەك دەربارا مە ئىزدىيان و چارەنووسى مە توو دزانى ئان تە خوند بت، توو دى بۇ من باسكەيى ...

مام موشى ھەرنىكەك كوور راھىلا و پاشى دەست ب ئاخفتنا خۇ كر: مامى ئەلباس، ۋەكو ئەز تىگەھىستىم .. شۇلا ۋە پر زەحمەتە و دۇزا ۋە پر ئالۇزە، يا بەرى نەا بۇ ۋە د قەتيا، ھەو بۇ ۋە د قەتيت و ناچە سەران، ھەتا نەھۇ ھەردوو پىچك – لنگىن ستمە و زۇرى – ئىك ژى ل سەر مىلى مە بو و يى د ل سەر مىلى ۋە بو، ژ نەھۇ و پىدا فا ئەم رزگارېون، ئىدى ھەردوو پىچك وى كەفن سەر مىلن ۋە، من دقې ئون خۇ شاش نەكەن و باش بزىنن ئەگەر چافىن خاس و بابچاكىن ۋە نە ل ۋە بانە و مەفەرى ۋە شىشمسى تەۋرىزى و تاووسى مەلەكى ناف شرىن نە با نە، ھەر مانا ۋە وى پر زەحمەت و گران با ، ھم .. ھم .. مامى لىاس ئون پر نە باش و ب كىر نە ھاتىنە، ۋە خىرا ھەف و دن نافى، ئون ژ ھەف و دن را خۇشمىر و عەگىدن و ژ نەيار و دوژمىنن خۇرا پرن – دسەر جان و لەشىن ۋە را دەرېاز دىن – ئون ژ بۇ نە ھەزىن خۇ دەست كىسن، ئى چما ..!؟ ژبەر چى..!؟ ئون نە دىمەجېورى فىى يەكېنە

آراء و مقترحات
لتشريع قانون الاحوال
الشخصية الايزيدية

:

() () () () ()

())

()

()
()
()

) () ()
(

()

www.arsivakurdi.org

()

()

()

جبل شنغال في العصور الجيولوجية الأولى وعلم المتحجرات فيها

()

() .

(Kersê)

()

() /

()

()

() ()

()

()

()

()

حوار هادئ مع اعلاميين في الشأن الاعلامي

(guhbel)

()

(

*

*

*

*

www.arsivakurdî.org

www.arsivakurdi.org

()

:

() -

/

*

:

()

/

*

)

(

()

:

)

(

....

)

:

(

()

-

www.arsivakurdî.org

www.arsivakurdi.org

www.arsivakurdî.org

"
()

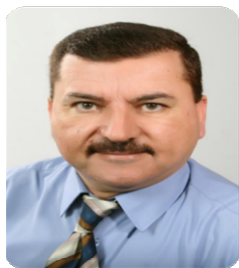
" ()
()

()
()

()

()

()

*
*
*
*

()

(TV)

www.arsivakurdi.org

www.arsivakurdi.org

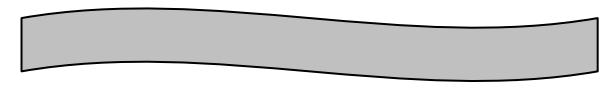
()
.. ()
()

الغربة والموت و تأثيرها على المجتمع

/

()

www.arsivakurdi.org

()

()

()

()

”).

“ ..

()

الاشيات

/

(١) اهمال مناطق سكنى الهويرية

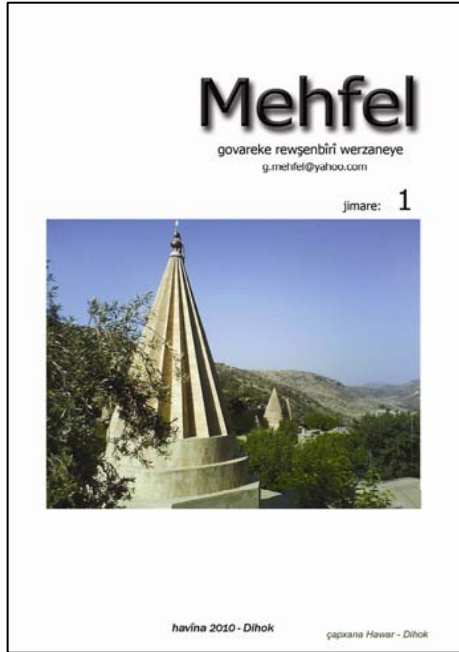

تسكن عشيرة الهويرية في الجنوب الغربي لقضاء زاخو وبمحاذاة الحدود السورية، حيث هذه العشيرة الكبيرة المعروفة بشجاعته واخلاصها قدمت تضحيات كبيرة ولعبت دورا مهما في الثورات الكوردية ومع ذلك فهي تعاني الاهمال وعدم الاهتمام الحكومي لها من اعمارقراهم وخاصة اذ عرفنا بان الحكومة العراقية

أقدمت في عام ١٩٧٥ على ترحيل سكان ١٣ قرية إيزيدية تابعة لقضاء زاخو عائدة

المحفل: اول مشروع ايزيدي للاعلام المطبوع الحر في اقليم كوردستان

كون المجلة لاتتبع لاي مؤسسة ثقافية او جهة رسمية وانما هي من بنات افكار القائمين عليها وتعتمد على التمويل الذاتي لذا اعتبرها "مجلة المحفل" اول مشروع ايزيدي للاعلام المطبوع الحر واتمنى للقائمين على هذا المشروع كل النجاح والموفقية والاستمرارية.

البطاقة التعريفية:

- مجلة فصلية
- العدد الاول، صيف سنة ٢٠١٠
- مطبعة هاوار، دهوك، اقليم كوردستان
- الحجم المتوسط، ١٧٢ صفحة
- اللغتان الكوردية (بالاحرف الاربعية واللاتينية)
- العربية

ففي الشهر السابع من العام الجاري بمدينة دهوك صدرت العدد الأول من مجلة المحفل للدراسات الايزيدية التراثية والحضارية،

وهي مجلة محكمة فصلية ذات طابع علمي، تتألف هيئة تحريرها من الاستاذ ريسان حسن كصاحب للامتياز والكاتب المبدع الشاب كوفان خانكي - رئيساً للتحرير والاستاذ حجي مغسو - سكرتيراً للتحرير وتتميز مجلة المحفل بغزارة موضوعاتها من جهة، وشموليتها للجوانب التراثية والدينية المتنوعة من جهة أخرى والمجلة تقدم موضوعات مهمتها توظيف التراث لتنوير الراهن

للهوريين، منها (ديربون، فيشخابور، قرغولا، كوريني، بيبزني، باجدا ميري، باجدا كندالا، باجدا برافي، كاني عربي، قرودا و ...) ودمرت تلك القرى ومسحتها مع الأرض وصارت أراضي سكانها الأصليين، وأسكنت العرب في قرى نموذجية بنيت خصيصاً لهم، ولكن بعد مرور ١٩ عاماً من الانتفاضة لازالت هذه المنطقة تعاني من مشاكل خدمية ومعيشية ولكن في المقابل يلاحظ الاهتمام وبناء وتعمير القرى العائدة للاخوة المسيحيين، المجاورة والقريبة من القرى الهويرية ؟

نحن كوفد من الاعلاميين من بلجيكا و هولندا والمكون من كل (يان بيكن نائب رئيس برلمان بروكسل السابق ومسؤول ملف الكرد، والكاتب درويش فرحو رئيس المعهد الكردي في بروكسل، والدكتور احسان نبي زادة من بلجيكا، الصحفية الفوتوغرافية الس فاندر مارش من بلجيكا، الصحفية فزدان يالديرم من اذاعة هولندا العالمية، الصحفي حسو هورمي من هولندا، الصحفي حسين كوجيوكلو من تركيا، وانضم اليهم الاستاذ فتاح تيمار رئيس جمعية الصداقة في المانيا، والشاعر والإعلامي حسون جهور من المانيا)، بتاريخ ٢٣، ٠٧، ٢٠١٠، قمنا بزيارة تفقدية للقرى الهويرية والتقطت عدسة الصحفية الس فاندر مارش الكثير من الصور لتلك القرى وطريقة معيشة الايزيدية هناك وتم تدوين اهم معاناتهم .

كما زرنا القرى المسيحية والكنيسة الموجودة في فيشخابور بمعية المهندس بشار معاوية الهويري والاستاذ دخيل نايف وقضينا فترة (قصيرة) جميلة في احدى الكازينوهات المقامة على مجرى الماء المتدفق من عين ديربون وهنا سأل احد الضيوف لماذا لاتهتم حكومة كوردستان بتطوير منطقة ديربون من الناحية السياحية ؟ حيث سيدر بالمنفعة الكبيرة على اهالي المنطقة وسينعش الاقتصاد (الاقليمي) المنطقة.

هنا اقول بانه سيقام بالمستقبل في العاصمة السياسية لاوريا بروكسل معرض فوتوغرافي للصحفية الس عن الايزيدية في كوردستان، قراهم، معبدهم لالش المقدس، مركز الامارة، معيشتهم، ... الخ.

مختصرات من المتن

ويأخذ قول شيخ سري نموذجاً ويبين من خلال النصوص مستوى الاحترام والميراث والحقوق والواجبات (ل وتجاه وعلى) المرأة الايزيدية.

وباستخدام أسلوب التحليل القانوني يعود المحامي حسن الجوتيار إلى عمق واهمية الحقوق للتنوع الديني والعرقى الموجود في اقليم كردستان وكيفية مراعاة الحقوق المدنية للجميع وبخاصة اهم مطالب الايزيدية المنصوص عليها الدستور، ضمن موضوعه (حقوق الايزيديين في الدستور العراقي ومسودة دستور اقليم كردستان).

ومن زاوية إعلامية يدعو الصفحي مصطفى دناني / شنكال، من خلال قراءة (المرأة الايزيدية والعراق الجديد) في توفير الفرص للمرأة الايزيدية لكي تتمكن ان تتفاعل اكثر من المعطيات الحاضرة ولديها القدرة في ان تتبوأ أعلى المناصب، كما يلقي الضوء على مكانتها في المجتمع الايزيدي من الناحية الاجتماعية والحقوقية . في حين يتناول الكاتب شكرخضر مراد/ شنكال موضوع " ناحية الشمال في شنكال -الترحيل والتعريب" حيث تستمد هذه الدراسة أهميتها من خلال التأكيد على ضرورة دراسة الماضي ووقائعه التاريخية، مع سرد اسماء القرى الـ ٤٨ " التابعة لناحية الشمال والتي هدمتها الحكومة العراقية في صيف عام ١٩٧٥ وتحديد جغرافيتها وعدد ساكنيها بالإضافة الى ذكر اسماء مديروا الناحية من عام ١٩٦٠ ولحد الان. وفي بحث بعنوان: "عالم المسكوكات القديمة" يسلط الباحث قاسم عطو اوصمان الضوء على أهمية وجود هيكل من القيم الاقتصادية او اثمان للمبيعات في اية دولة ما ويبحث في اهم المسكوكات التي استخدمت قبل ظهور الاسلام ويبين تأريخ وشكل ومعدن والنقش والكتابات في المسكوكات الليدية والاغريقية والسلوقية والرومانية والارامية الفرثية والبيزنطية.

الايزيدية وبعض اماكنهم المقدس في عفرين موضوع اعده الكاتب شيرزاد الخيرافاي وبعد مقدمة تمهيدية عن جذور الديانة الايزيدية الموعلة في القدم يوضح الموقع الجغرافي لمدينة عفرين واسمها، من ثم يتعرج على اهم الملامح الدينية هناك ويبين بصمات واثار الاديان الظاهرة في عفرين مع ذكر اسماء بعض المزارات والطقوس التي تجرى فيها

القسم الكوردي - الاحرف اللاتينية

يشرح الكاتب ريسان حسن موضوع " الدولة الكوردية في فكر الشيخ حسن " من خلال دراسة الاسباب الموضوعية والذاتية وصراعه مع بدر الدين لؤلؤة، ثم يسرد اهم المعوقات والاسباب التي ادت الى فشل مسعاه ويقول الكاتب بان الشيخ حسن ابن الشيخ عدي الثاني ولد- ١١٩٤م في لالش وقتل ١٢٤٦م في قلعة موصل.

في البدء وضمن الافتتاحية (باللغة الكوردية) يتطرق صاحب الامتياز الى اهمية اختيار اسم المجلة المستوحاة من الادب الديني الايزيدي ويدعو الكتاب الى المشاركة بدراساتهم في الاعداد القادمة والمساهمة بارائهم في اغناء المجلة.

القسم الكوردي:

يضم ثلاث دراسات وقصيدة من الادب الديني الايزيدي، وفي بحث بعنوان (حملة فريق باشا) يسلط الكاتب مروان شيخ حسن الرشكاني الضوء على فترة ولاية الفريق عمر وهبي باشا منذ وصوله الى موصل في ٥ تموز ١٨٩٢ لحين تنحيته عن السلطة في ٢٥ نيسان ١٨٩٣ والمجازر الى ارتكبتها بحق الايزيدية، كما يثمن دور الاغنية الفلكلورية بجبل شنكال في توثيق وارشفة تلك الحملة.

ويطرح الكاتب الشاب والمبدع كوفان خانكي من جامعة دهوك موضوع (تحليل القافية في قول خلق الكون) من خلال دراسة حالة الشعر واسقاط النظريات الادبية المتعلقة بالقافية على هذه القصيدة الدينية و ذكر عدد من انواع القافية وكيفية استفادة منظم القصيدة منها بصورة علمية.

أما الكاتب ريزان شفان من جامعة دهوك فيقدم (مدخل الى حياة ونتاج بير رش حيران) حيث يستعرض مجموعة الحقائق التاريخية المتاحة حول هذا الموضوع من ناحية اللغة، التحليل، الدراسة والنقل، كما يحاول جاهدا التوصل الى تحديد عصر بير رش حيران ومعرفة معاصريه، كما يذكر عناوين واسماء بعض اقواله الدينية مبينا اهم الجوانب الموجودة في تلك القصائد منها (الوحدانية، الخلق والتكوين، الانسانية والاصلاح الاجتماعي والتربية... الخ). اما الشيخ دشتي شيخ زيندين ينشر قول الايمان فهو من جهة يوثق ويؤرشف هذه القصيدة الدينية التي تنشر لأول مرة، ويبين عمق المعاني الموجودة في متن هذا القول من جهة اخرى

القسم العربي:

يتناول الكاتب حجي مغسو حسو موضوع (المرأة وحقوق ميراث المرأة الايزيدية في قول شيخ سري) حيث يلقي الضوء" من خلال تأريخ بعض الحضارات والديانات" على وضع المرأة فيها من اغلب الجوانب ويقارن مع وضع المرأة الايزيدية

اما الكاتب كمال تولاان / المانيا يتناول " اهمية تاريخ واثار الايزيدية في منطقة حسن كيف " ويبين كيف ان الكثير من القرى الايزيدية تضررت بسبب بناء سد للماء والتي ستعمر الكثير من الاثار والاراضي ويقوم الكاتب بشرح اسماء وتاريخ وجغرافية بعض العشائر والقرى الايزيدية في منطقة حسن كيف بتركيا.

ايزيدي جبل الكورمانج (عفرين) عنوان مقالة اعداها الكاتب كوني رش / قامشلو وينتظر اماكن تواجد الايزيدية في منطقة عربي مدينة حلب ويذكر كيف ان الايوبيين في القرن ١٣ الميلادي اقاموا علاقة متينة مع الشيخ منذ الايزيدي، ثم يوثق الكاتب اسماء واحداثيات الكثير من المزارات الدينية ويوب اسماء القرى الايزيدية في منطقة شكاکان وجومي وشيروا، بالاضافة الى معلومات اخرى.

الناقد والكاتب حيدر عمر / المانيا يتناول النقد من خلال موضوعه (شاعرية جكر خوين، قاعدة للشعر) ويتساءل ماهو النقد الادبي(عندنا)؟ واين الكورد من عملية النقد؟ يجاهد الكاتب في البحث بشكل علمي عن اجابة الاسئلة المذكورة اعلاه، ويتجول بين اشعار الخالد جكرخوين بغية تبيان عمق افكاره وقوة معاني قصائده وسعة قاموسه الفكري و الشاعر عري. يقدم الشاعر خبات شاكر / المانيا رؤيته ل (الادب الكوردي قبل الإسلام) ويبدء من سقوط الامبراطورية الميديية وصولا الى الغزوات الإسلامية لبلاد الكورد، من ثم يعطي نماذج " قسم الكاتا من كتاب الافيستا - اشعار وجدت في كهف جيشان بالقرب من السليمانية- قصيدة مكتوبة على قطعة اثرية بسم بورا بوز تعود ل ٣٣٠ قبل الميلاد " ثم يمنحنا معلومات قليلة عن الموسيقى الكوردية قبل الإسلام ويعطي مثالا " الموسيقى الكوردي بابردي الذي كان معروفا ايام خسرو برويز ٥٩٠- ٦٢٧ قبل الميلاد." وفي الختام ينشر رئيس التحرير قول ديني بأسم (پشت پەردا/ qewlê pişt perda) اي ماوراء الحجاب ويقول الناشر (لقد نقلت هذا القول من كاسيت سجل بصوت داي خمي شيخ زيدين الشمساني)... أخيراً لابد من القول أن مجلة المحفل بالرغم من الامكانيات الفردية المتواضعة قياسا بالمجلات الاخرى في المنطقة، الا انها تمثل قناة معرفية جيدة تعبر عن عطاءات وابداعات الفرد الكوردي الايزيدي، وتسهم في تفعيل حركة البحث والنشر العلمي وتشارك في ارشافة التراث الايزيدي. مع الاسف لايمكننا في الوقت الراهن تصفح النسخة الالكترونية من المجلة على النت وكلنا امل بان ذلك سيحدث في المستقبل القريب.

عاقبوا الحب..... أئيبوا الحب !!

..!

...

!)
... (

()

www.arsivakurdi.org

) () ..
:
: ()
: ()

()

()

()

()

()

()

)
()

(

()

()

()

()

()

)

(

()

()

()

()

()

www.arsivakurdi.org

()

() ()

_____:

١. مقالة/ خدر دومی (جريدة الصباح العدد ٨٦٥).
٢. كتاب/ القوش عبر التاريخ.
٣. عدد من شيوخ المنطقة.
٤. مقالات للكاتب.

BERXWEDANA ÊLA XALTA

MÎRZIKÊ ZAZA

Dr. Eskerê BOYÛK \ Elmaniya

Lêkolîna me derheqa berxwedaneke eşîrên Kurdên êzdî ya mîrgeha Xalta ye. Wextê da mîrgeha Xalta li nav Kurdistanê da mîrgeheke Êzdiyan ya mezin û bi hêz bûye.

Xaltî fêdêrasyoneke eşîrên êzdya ne: Heta niha jî eşîrên Qizilî, Niqîbî, Xendeqî, Berekî, Anqosî û hinekên din xwe Xaltî nav dikin.

Di nav Êzdiyên Soveta berê da jî hinek qebîl xwe Xaltî dibînin (Bela û hinekên din).

Niha Xaltî, usan jî li der-dorê Wêranşêherê, Şengalê û Şêxan jî hene.

Ezdiyên xaltî dibêjin ku peyva *xaltî* navê eşîrê, yan qebîlê nîne, Xaltî navê war e, çîye... Eger navê war e, usane navê herema wan, welatê wan Xalta bûye.

Eyane, ku dor 1300 sal ji berî zayîne, li der dorê golên Wanê, Êrmiyayê û çiyayê Araratê hukumdarike mezin bi navê Xaldî (Êrartû) hebûye û heta dewya sedsala şeşan (berî zayîne) dom kiriye. (1) Gelo di navbera navê wê dewletê û navê van eşîrên Kurdên êzdî da girêdanek nîne? Gelo Êzdiyên Xalta paşmayê wê şaristaniyê nînin? Ji bo dest me da delîlên anegor nînin, û ew babet lêkolîna meva girêdayî nîne, em vê pirsê bihêlin dîrokzanan û paşwextiyê ra.

Di dewr-zemana bi seda hezara Xatîyê êzdî welgeriyane bûne musulman. Gelo çima Kurdên êzdî navê koka xwe xweyî kirine, lê musulmana jibîr kirine? Bi texmîna min di bin piropaganda musulmantiyê da, çî ku êzdîyê û koka wan va girêdayî bûye wan heram û înkâr kirine. Di dîrokê da mînak pirin, ku ji pey qulibandinê ra kurd bêtir koka xwe dibin malbetên ereba yê navdar va girê didin.

Di gor çevkaniyên nivîskî, zargotinî û bîranînên mezinan, vê mîrgeha Êzdiyan heta nivê sedsala 19 an jî heyîtya xwe xweyî kiriye. Salên 1820-1850-î, li vê mîrgehê eşîrên Xalta yê mezin: Qizilî, Niqîbî, Xendeqî, Anqosî, Berekî bi kom, jîyane. Mîrzikê Zaza, mîrê qesra Ridiwanê, serokê Qizila mezinayî li wê heremê kirye. Pêra jî lêkolînên dîrokî derdixine holê ku êl mezin bûye û herem li nav axa- beg û serekeşîrên fêodal da parevekirî bûye. Hevgirtin û tifaqa navxuyî ya xurt jî tune bûye. Malmezina Bereka: mala Çelikê, Niqîban: mala Zoro bûne, malmezina Anqosyan mala Salihê Sehdo axa, lê navdarê wan Şêx Mîrza bûye. Xendeqa eşîreke xurt bûye. Demên cuda da malên zengîn e xurt xwe dane pêş, lê malmezin yan maleke deshilatdar, ya eyan e usa, ku navê wê bê bîranîn, nî ne.

Li heremê xêncî Êzdiyan usa jî hesavekî ne kêman Ermenî, Kildanî hebûne, kîjana hukumdariya Mîrzikê Zaza pejirandine û roleke mezin di bûyarên wan sala da lîstine..(2)

Wan salan gelek bûyarên girîng heremêda pêk hatine, wek qetiliyama herd gundên Êzdiyan: Delana jorin û ya jêrin, şerê Erenza Şêxa, êrîşên Reşît paşa û Hefîz paşa li ser heremê, qetiliyama Anqosiyana û hîvd.

Ji pey wan bûyaran dewî li hukumdariya Xaltan û mîrgehê tê. Eşîrên Êzdiyan, hinek çî û warên xwe dihêlin direvin nava Êzdiyên Şêxan-Şengal û Serhedê, yê mayîn jî heyîtya xwe der-dorê bajarên Sêrtê, Batmanê, qeza Qurtelanê, Erûhê, Bişêriyê didomînin.

Li bin zor û zulm, helandinê da çiqas diçû hesavê Êzdiyan li heremê kêman dibe, govek li wan teng dibe. Salê heftêyî, yanê ji vir 35-40 sal berê, Êzdiyên mayî jî, bi mecbûrî, çî û warê kal-bavên xwe berdidin, derbazî Ewropayê, xazma Almaniyayê dibin.

Di derheqa bûyarên salên jorgotî da gelek belge, salixî, çîrok mane:

-Nemê mîrê qesra Ridiwanê Mîrzkê Zaza ji serleşkêrê dewleta Rûs, gêneral-fêldmarşal, Koms Î.F. Paskêvîç ra.(3)

-Salixî û bîranînên arxîolog û dîplomatê Înglîs Aûstîn Hênry Layard.(4)

-Salixiyên nivîskarê Ermenî wê demê, kordzan, Xaçatûr.Abovyan. (5)

-Çîroka folklorî ku zarnivîsê Ermenya yê sedsala 19 a Garêgîn Sirvanzyan ji zarê çîrokbêjan nivîsye û paşê berevoka xwe ya zargotinî "Hinos yêv noros"(kevin û nu) da weşandye.

-Kilam û çîrokên folklorî yê kurdîye gelêrî. (6)

-Bîranînên mezinan. (7)

Di dor nemên jorgotî û bûyarên wê demê gelek belge hatine weşandin, nivîsskar û zanyaran berhemên xwe da ew bûyar kêman-zêde nîrxandine û lêkolînên zanestî hatine kirin.

- Li nîveka sedsalya 19 an, amadekerên berevoka dokûmêntan, ya pircild e bi navê “AKTÎ” da, (cilda 7 a) nema Mîrza axa bi zimanê rûsî çap kirine.(8)

- Zanyarê Rûs, P.Î. Avêryanov, sala 1900 î, ew neme di pirtûka xwe ya bi navê “Kurd di dema şerên Rûsyayê, yên dijî Îranê û Tûrkyayê, sedsaliya XIX pêkhatine” çap kirye. (9)

-Zargotinvanê Kurd Hecîyê Cîndî lêkolîna xwe ya bi navê “Pismamtya gelên Ermenî û Kurd di nava zargotinê da” (Hecîyê Cîndî,” Pismamtya gelên Ermenî û Kurd di nava zargotinê da”, bi zimanê ermenî, Yêrêvan-1965, ru. 31-32. û romana “Hewarî”(10)

-Dr. Prf. Celîlê Celîl “Rûpelek ji peywendiyên Ermenîya û Kurda yê dîrokî-çandî”, bi zimanê ermenî, berevoka “Welat û gelên Rohilata Nêzik û Navîn”, cilda 13, Kurdnasî, Yêrêvan, 1985, r. 93-108. Rojnema Hêvî, Nr. Nr. 120; 121. Di Pirtûka Prf.Celîlê Celîl “ 13 rûpelên balkêş ji dîroka gelê Kurd” “Rûpelek ji peywendiyên ermenya û kurda yê dîrokî çandî.”, bi zimanê kurdî, Wîên 2002, r.5-17. (11)

- Di lêkolîn û nivîsên xwe da Hecîyê Cîndî, Casimê Celîl, Xalit Çetoeyv, Ordixanê Celîl, Karlênê Çaçanî, Wezîrê Eşo, Kemal Tolan, Pîr Dîma û gelekên din kêman yan zêde besa vê bûyarê kirinê. (12)

Di nava wanda lêkolîna Celîlê Celîl, di warê zanyarî, kûrayî û goveka ronîkirna pîrsgîrêkava pîr giranbiha û hêjaye.

Lê qelsaya lêkolîn û nivîsarên wan teva jî ewe, ku bi dengê gişka kesayetya Mîrza axayê Êzdî Şêx Mîrza, Şêx Mîrzayê şêxê êla Anqosiyava girê dane.

Lêkolînên meye vê dewyê li nava Êzdiyên Kurdistana Bakûe da, girtugoha vekirî (rojnema HÊVÎ da) bi Prof. Celîlê Celîl ra derxistin holê, ku xweyê wan nemên dîrokî, xweyê kela Ridiwanê Şêx Mîrza nîne. Bi îzbatyan û melûmetya em hatine ser wê zanebûnê, ku Mîrza axayê Êzdî, Mîrê kela bajarê Ridiwanê, xweyê nema Mîrzikê Zaza ye. (12) Eger xwendevan dixwezî derheqa wan bûyatên dîrokî û Mîrzikê Zaza da berfire zanibin karin berevoka xudanê vê gotarê “Êzdiyatî, Mîrzikê Zaza û Fermanên reş” bixûnin.(13)

Mîrzikê Zaza

Wî wextî serokeşîrê Qizila Mîrzikê Zaza xweyî û hukumdarê wê herêma bûye. Mîrzikê Zaza evdekî dema xweyî zane û têgihîştî bûye. Melûmetî û salixyên di dor wan bûyan, ku gihîştine me, hîmlî navê wî hukumdarî va girêdayî ne.

Malbeta Mîrzikê Zaza malbeteke kurdên Êzdî, ya kevne. Dîroka vê malbeta desthilatdar ji kî wextî dest pê kirye tu belge, îzbatî yan bîranîn nînin. Tek eyane, ku berî Mîrzik, apê wî Zaza axa serekeşîrê heremê bûye. Mîrzik lawê Zaza nîne, lawê birayê wîye. Navê bavê Mîrzik Hesen bûye. Ji pey mirina birê ra Zaza axa gelek neheqya li zarê birayê xwe

dike. Mîrzik, birayê xwe Bedo, tev dayka xwe îdara xwe bi rênçberyê dîkin. (14)

Dema Zaza axa dimire, axayê wê heremê yê cinar: mala Zoro axa, mala Çelîkê, mala Ferhoyê Hizêr axa û hinek serekeşîrên kurda yê din (Êzdî û Musulman) li hev dicivin, ebakî axatiyê hildidin, têne Ridiwanê, dîwana axê, ku dewsa axê mirî eba li lawekî wî kin û wek axayê nû elamkin. Wê demê çar lawê Zaza axê hebûne. Tê xanê ew ewqas jêhatî û zîrek nî bûne. Wê demê Mîrzik 19-20 salî bûye, xortekî serwextî, jêhatî. Dema dibîhî axayên cinar, malmezînen Qizila û eşîrên êzdiyan hatine li dîwana apê wî da hev civiyane, dayka xwe ra dibêje: “Ezê jî herim dîwana apê xwe.” Dê dibêje: “Herî-neçî, yeke. Kê guh bide te. Tê dîsa ew Mîrzikê golikvan bi.” Mîrzik radibe diçe dîwanê, lê dinhêre axa û mêvanê hazir rûniştine, ebayê axatiyê danîne wê navê, kes li ber nîne, kes ser ebê da jî naçe. Silavê dide hazira, radhîje eba û xwe dike, dibê: “Ez axa me !” Hazir tev çevê hev dinhêrin, dibêjin: “Axatî hema bira vî ra be, evî jêhatîye û jî vî çêtir nîne. Ev jî bira bive serokê Ridiwanê.” (15-)

Mîrzik navê apê xwe jî xwe ra dike paşnav û usa dest bi desthilatdarya Mîrzikê Zaza dibe. Nav-dengê wî heremê da bela dibe. Dest bi çêkirina qesra xwe dike. Xelqê wê heremê mecbûr dike, ku bi torba xwelyê bînin, li cîyê çêkirina qesrê rokin, wekî cî bilind be. Gilî dîkin, ku tişteki ecêb hatibû çêkirin. Rêyê dizîva hebûn, ku diçûn digîhîştine ber çem, ku dema dijmin dor wan bigirin, karibin avê ji çem hildin, rê hebûn, ku karibin dizîva ji qesrê derên birevin. Li bin qesrê da zêzeme (hebs)hebûye. Usane pîrs û pîrsgîrêkên xelqê mîrgehê bi destê wî hatine safîkirin. Xerc û xerac ewî daye hev. Girtin, cezakirna xelqê jî destê wî bûye. Çawa melûmetî nîşan didin, dema wî da li nava binelyê mîrgehê, yê Kurd, Ermenî û Aşûrî da tifaq, edlayî û aramî bûye, qedirê hev zanibûne, neheqî kesî li kesî nekiriye û tev di gura Mîr da bûne.(16) Di bîranîna da tê gotin, ku navbera wî û serokeşîrên Kurdên musulman yê wê heremê jî xirav nî bûye, heta ew û mala Dewrêş Nebî jî kirîvê heve xûnê bûne.

Di nema, ku wî serleşkerê dewleta Rûs Pasêvîçra şandîye dinivîse, ku dikare 1500 sîyar û 5000 peya derxe meydana şêr. Her mêrxwesekî wî jî kare dijî sîsa şerke. ”... Bi saya Xwedê sed sîyarên min dikarin dijî sêsîd sîyarên Osmaniya derkevin.”Bi gilîki dema wî da ew mîrgeheke Kurdên Êzdî ya here hevgirtî,serbixwe û xurt bûye. (17)

Heyîtiya mîrgeheke Êzdiyan, ya bi hêz e usa, ne dewleta Osmaniye xweş hatye ne jî deshilatdar û serokoldarên Kurdên musulman, yê fanatîk.

Li ser hîmê lêkolînên dîr û dirêj (salixiyên nivîskî, zargotinî, kilam, bîranîn) ku gihîştine me em hatine wê zanebûnê, ku bûyarên nijara gotinê destpêka sedsala 19 - an li deşta Bişêriyê qewimîne. Naveroka bûyan bi kurtî wa bûye:

Komkujiya Dela

Dela du gundê nêzîkî hev bûne. Gundekî ra gotine Dela Paşo, ya din ra Dela Qaşo. Êzdî bûne, feqîr ji qebîla Niqîba. Malmezina Niqîba berê da jî mala Zoro ye. Wê demê ew gundana di bin bandora wê malê da bûne yan ne, eyan nîne. Mala Zoro li gondê Zivingê da mane, ew jî weke 5-6 km ji Dela dûre. Cîyê Dela berçem e. Çemê Xerza (Ridiwanê) li ber wan ra dikşe, diçe digîhîje milê Diclê. Çemekî pirav e. Alîkî çem Dela bûne, aliyê din zîyareta Şêx Evinda.* Dela û Qubîn weke 3 km ji hevdu dûrin.

Eyane, ku dema komkujiya herd gundên Dela, eşîrên êzdiyan yên li wê heremê: ne mala Zoro, ne mala Çelîkê, ne jî Mîrzîkê Zaza neçûne hewara Dela. Kilamê da wa tê gotin:

Sîno digo:

Emo lawo de Delan e, Qasim lawo de Delan e,

Lê, lê Rewşê mala bavê şewitîyê Delan e,

Delana Paşo bişewite li serî dûman e,

Ezê hewar dikim, hewar nayê, wê

Li jorê hewara me Xweda ye, wê

Li erdê tu kes bi hewara me nayê,

Minê hewar kiriye mala Mehmûdê Çelîkê, wê

Ewê hatine li ser girê Merê, xwe dane li ser darê rima ne, wê

Minê hewar kirye mala Mîrzayê Zoro axa,

Ewê hatin li ser girê Qereçilê, xwe dane li ber berojka ne, wê,

Ecêba mezin di dinyayê da ew ecêbe,

Eskerê mala Derêş begê eskerekî girane, wê

De dayê rebenê, lawo minra xweyîne, wê

Çawa xwerzî hewara xala nayên, lawo, lawo...

Şêx Qasimê ji mala Dewrêş Nebî komeke mezin musulmanên fanatîk, talançî li xwe dicivîne, tèn davêjin li ser wan herd gundên Êzdiyan, jin, zar, kal, pîr, zilam teva qir dikin, talan dikin, dişewitînin, diçin.

Mala Dewrêş Nebî ji Şêxên Qediriya bûne, şêxên musulmaniyê. Navê gundê wan Têlan bûye. Ew ji Dela wek 20-25 km dûre.

Hey lê dayê Delane, hey lo bavo Delane,

Pêşiya malê me şere, paşya malê me ferman û talane, lawo,

Dewrêşê mala Dewrêş Begê serê Êzdiyan jê kirine, laşên wana

Di ava çemê Ridiwanê da berdane.

Ezê ne ketime ber heyfa kuştina mêran, ezê dikevme ber wê yekê, wê

Ta, bala xwe bidê, xortên Êzdiyan serê xwe rihîna dîne Êzdî da dane, wê...

Ew komkujiya seva çî bûye, sebeb yan nakokî di navbera herdu aliya da hebûne yan na, îzbatî negihîştine me. Kilama û melûmetiyên nivîskî da jî wê derheqa tu menî nayê gotin. Min jî çiqas ew bûyar kolan û pîrsî tu

sebebekî usayî girîng nedît. Rû va eyane, ku sebebê komkujiyê dîndijminatîye yanê hev qebûlnekirin, temûlnekirin e, şerê dijîtiya bawariyê û fanatîzma olê bûye.

Bi texmîna min bingeha komkujiya û fermanên dijî Êzdiyan da menî û sebebên kûre bingehin hebûne. Neyarên gelê Kurd ew komkujiyên Kurdan bi destê Kurdan dane çê kirin, ku neyartê bikine nav kurdan, nehêlin tifaq û yekîtiya wan çêbe. Gelo ew oldarên kurde gewre yên fitwe ji bo fermanên Êzdiyan nivîsîne, ew fikira dagerkiran tê derxistine? Ez bawar nakim ewqas nezan bûne. Wan bi zanebûn kara gelê xwe qurbana ola xwe kirine.

Melûmetiyên nivîskî didine kivşê ku sebebê komkujiyên Êzdiyan (ya here sereke) talankirin û bi milk û malê Êzdiyan zengînbûna hukumdarên dewletê û dîndarên musulmaniyêye deshilatdar bûye.(18)

Berê jî min got, ji êlên Êzdiyan tu yek neçûne hewara Dela. Gelo ji bêtifaqya Êzdiyan ya navxweyî bûye? Pê nehisiyane? Tirsyane? Yan sebebne din hebûne?

Bi texmîna min Êzdiyan bawar nekirine, ku cînarên wan, tev kîjana dost û kirîv bûne, çûyîn-hatin, kirîn-firota wan tev hebûye, kurrê bavê hev bûne, ça gel dibêje:“Eşîr bavê eşîrê ye“ wê usa bê sebeb rabin, komkujiye wî teherî pêk bînin.

Ya duda, komkujiya dizîva û nişkêva hatiye amadekirin, ne bineliyê Dela, ne jî eşîrên Êzdiyan ji bo xweparastinê hazir nîbûne. Yan na, usan rehet qelandina Dela ji wan ra lihev nedihat.

Ya sisya nexwestine pevçûna navbera hinek evdan yan gundan welgere, bive şerê dijîtiya olê. Zanibûne, eger bive şerê dîn, Kurdê musulman, Erebb, Tirk, Ecem, dewletê ra wê dijî Êzdiyan bivine qewatekê û bajone ser wan.

Dibêjin, niha dewsa wan herd gunda qet nayê xanê. Mirov texmîn jî nake, ku wextekê li wur şên hebûne. Dewsa wan zevî ne, cot dikin, pembû diçinin. Lê komkujiya Dela ji bîra ewleda naçe, ew bûye birîneke eş, ya bêtifaqiyê, birakujiyê, hovîtiyê û ketiye rûpelê dîroka gelê Kurd. Heta niha jî Êzdî bi keder navê Dela dibêjin, neletê birakujiyê, bêtifaqiya Kurda tînin.

Şerê Erenza Şêxan

Heyîtiya mîrgeheke Êzdiyan, ya usaye bi hêze, ne dewleta Osmaniyê xweş hatye ne jî serokeşîr û oldarên fanatîk yên Kurdên musulman. Dema gundên Dela diqelînin, dibînin Êzdiyan dest ji ber xwe hilnedan, piştta hev negirtin, wan jî bi rehetî him *cihada* xwe, ya îslmî pêk anîn, him jî talanekî xurt birine malê xwe, vê carê berê xwe didne Ridiwanê, êla Mîrzîkê Zaza, ya wê demê here bi xurt û heremê da desthiletadar. Rind zanibûn şikênandina Ridiwanê, şikênandina temamyê Êzdiyên Xaltî ye. Ji bo êrîşa li ser Ridiwanê menî çê dibe, (yanê meniyê ew bi xwe, ji xwera çê dikin).

Çendekî ji pey komkujîya Dela ra, mala Dewrêş Nebî çend qantira didine ber du yan sê feqeyên xwe, dişînin cem Mîrzîkê Zaza, ku bi deynî çend bar arwan wan ra bişîne. Anegorî bîranîna (êzdiyan) Mîrzîk, meremê şandina feqeyan tê derdixe, mirovên xwe wan ra datîne, dişîne gundê Cimsarîyê, ku barê wan dagrin û feqa bêqeziya paşda verêkin. Lê feqe nagihîjne cî, li dema vegeêrê hersêk jî tene kuştin. Kê wan dikuje ne eyane. Bîranîna da çirokek hatîye xweyîkirin, sercema çirokê eve: cem feqeyan kitêba dîne musulmanyê ya pîroz Quran hebûye. Giva dema Êzdî dixwezîn wan feqeyan bikujîn, ew wê kitêbê da dinivîsin: "Êzdî yê me bikujî." Êzdiya jî, ku xwendin nizanbûne, bi nezanî wê Quraê dibin li bajarê Sêrtê difroşin. Yê, ku Quranê dikirin, wê nvisara feqeyan dixûnin, cawê didine mala Dewrêş Nebî, ku kujarê fweqeyên wan Êzdîne. (19)

Dijwar nîne mirov tê derxe, ku kuştina feqeyan da girêfûtê û pirsên terî hene. Ji bo evdê here sade jî femdariye, eger Êzdiya feqe bikuştana wan Quran usa zû nedibirin bajarê musulmaniyê bo frotanê, we bifikiriyana: "Dibe Quranê naskin û sura wan bihesin."

Dibe Êzdiya jî feqe kuştin. Ji aliyê êzdiyan va kuştin, nekuştin feqeyan meselê da tu tiştî naguhere, xeta xar li bin mala Dewrêş Nebî dane. Wan rind zanibûye, ku ji komkujîya herd gundên Êzdiya-Dela, hela çendek derbaz nebûye, xûna evdên bê sûc û gune hê zîha nebûye, neyartî ketiye navbera wan û Êzdiyan, agirê kîn û neyartîyê gure. Vî halîda eger fikira wan qelpî nîbûye çawa feqeyê destevala, usa bi hêsanî dişînine li nav Êzdiyan? Yan çima feqe şandîne? Ji kijana, çawa oldarên musulmaniyê, yê here cahil e fanatik, Êzdî a' cizin.

Bi texmîna min hema bi wî meremî jî feqe şandine, ku Êzdî wan bikujîn û menî ji bo fermanê, hucûmkirina li ser Êzdiyan çêbe.

Usa jî dûrî bawariyê nîne ew fikir, ku feqe ji aliyê mala Dewrêş Nebî yan dewletêva bi zanebûn hatibin kuştin, ku qetilkirina wan bavêjin li ser Êzdiyan. Dibe tu kuştin jî tunebiye, çiroka kuştina feqa û firotina Quranê çê kiribin? Dibe mala Dewrêş Nebî dewletê va girêdayî bûne, ku ji bo fermana Êzdiyan konfilîktê çêbikin?

Çiroka kuştina feqa, ku usa hûr, dûr û dirêj hatiye hûnandin û bîranîna da hatiye xweyîkirin, li bir rexne here sade teyax nake...

Çi jî hebe konfilîktê çê dikin, agirê "dîn dijminatîyê" gur dikin û Dewrêşê (Qesim) mala Dewrêş Nebî dikeve li nav "mirîdên" xwe, ordîke giran (devedevî 30-36 hezarî) dicivîne û tèn dora Erenza Şêxan (nêzikî Ridiwanê) digrin.

Stiranê da wa tê gotin:

**Rindê digo: Edlayê,
Erenza Şêxan bişewite bi darê tere,
Erenza xopan bişewite bi darê tere,
Hesabê Cibo hatye ji kela Rimêlê, bi tevî şêxên Ereban û eskeran,**

**Eynikê, Eyndwarê, Eynkafê, Eynbaranê,
Çiqas hecî, sofîyên Xerzan, Xiya û Bekiran hemû anye bi xwe ra. (20)**

Ji naveroka stiranê dijwar nîne bê têderxistin, ku ev şera ji aliyê dewletê û merkeza dîndarên musulmaniyê va hatîye organîzekirin û rêvabirin. Di nava êrîşkarê li ser Erenza Şêxan "Şêxê Ereban û esker" hebûne. Piranî jî dîndarên fanatik bûne: "Çiqas hecî, sofî, feqe... hemû anîne bi xwe ra." Usane gelê musulmanî sade yan tevî wî şerî nebûne, yan jî pîr bi kêmi li nava wê ordîya zalim da cî girtine.

Di bîranîna da, usa jî tê gotine hinek axa-begên Kurdên musulman yê wê heremê, navbera kîjana û Mîrzîkê xweş bûye, bê alî mane, neketine li nav wî şerê birakujîye. (21)

Mêrxwes û serokê êrîşkarê Hesabê Cibo bûye. Hesab evdekî sade, yan egîtekî gelêrî nîne, ew serleşkerê dewletê yan jî çekdarekî eyan bûye. Evdên sade, yan mêrxwesê gelêrî nikarin cilê zirîkirî xwekin û şerkin. Hesabî zirîkirî bûye. Çirokbêjên Êzdî dibêjin Hesab bi eslê xwe Erebe. Zargotina Ermeniya da jî dewsa navê Hesêb, navekî din: "Hakimê Bota Mîr Mehmûd" tê gotin û tê zêdekirin, ku ew mêznê eşîreke Cizîra Bota bûye. (22) Kilamê da wa tê gotin:

**Edlayê digot: Nûre, xweya minê, Esabo Ronî,
Min go were meke,
Tu bi xebera sofî û, feqe û, melayê ber ava Bota meke,
Neçe şerê Erenza Şêxan, Ridiwana bavê Temo, Mîrzîkê Zaza,
Şerên giregirê Êzdiyan, yê Mîrzîkê Zaza,
Keleşê Çilo, Gerşemê Gîro, Êganê Meyro, Miçoyê mala Şêx Îsayê ne heneke...**

Ev stiran li ser zarê herd jinên Hesabê Cibo hatye gotin. Cûrê sitiranê jî hewaskare. Di nav zargotina kurdaye gelêrî da sitiranên bi vî teherî degme rast tèn. Sitiran bi zarê pîrekên Hesêb tê gotin. Êzdî bi devê êrîşkara neheqya wan, heqî û altindariya xwe distirên. Sitiranê da axîn û keser heye, poşmanî heye ji bo wî şerê birakujîyêyî bê fikir û bê merem. "Hesabo Ronî min go were meke, tu bi xebera sofî, feqe û melayên ber ava Bota meke, şerê giregirên Êzdiyan ne heneke." Ji van rêza va jî tê xanê, ku rêvabirê êrîşê hîmlî oldar û leşker bûne.

Pirsa kesayetya Hesabê Cibo, ew Ereb bûye, yan kurdekî ji Bota bûye di vî nuxtê da ne pîrsgirêka sereke nîne, ya sereke ewe, ku ew leşker bûye, leşkerê perwardekirîyî payebilind. Usane ev şera pevçûneke gelêrî, yan êrîşa komeke fanatik, bi je'ra olê korbûyî nîne, ew ji aliyê hukumdara va hatiye hazirkirin, leşkerê dewletê li nav wan da hebûne u ji aliyê leşkera va hatye serkafekirin, rêvabirin.

Em bêne li ser hesavê êrîşkarê. Gelo, ew gotina "Eskerê giran", ku bîranîna da tê gotin, raste?

Çevkaniya Ermeniya da we hatiye nivîsar: „ Dewrêşekî mar (yanê kurd, E.B) bi navê Nebî li Baxîşê (Bitlîsê, E.B.) (li şênlika Ûsîl-Giranê) dima, wî xelqê xwe karoz (şîret) dikir ku bi zorê xelkê ne musulman bînin ser ayîna dîne îslamê. Û, awa, sala 1820-î, ew bi serkariya hakimê Bhotanê Mîr-Mehmed, bi 36 hezar eskerava êrîşê teşkîl dike dijî Êzdîyên Sixîrdê (Sêrtê, E.B.), Ridiwanê û Ermeniyên.”(24)

Sitirana gelêrî da derheqa hesavê êrîşkara da hevoka wa tê kêranîn. “Eskerê Dewrêşê mala Dewrêş Nebî girane.”

Rastîya pirrbûna êrîşkarên ew şikêrên (qûçên) keviraan e, ku heta niha jî, çawa heykelê reş, şedê wê bûyara birakujiyê li cîyê şêr dimînin.

Hemzoyê Xalit bîranîna xwe da wa dibêje: “Ne min tenê, geleka dîtîye. Tawîsî Melek me tava ew şikêrê kevira dîtine. Du şikêrin. Yek ji vê odê bilindtîre, ya din qûçeke biçûke. Gava (êrîşkar) hatine li ser Êzdîyan, her yekî kevirek bi xwe ra aniye, avîtye tanga cîyê şêr. Kevirê mezin jî nînin. Gotine em van kevira bivin, çikî qûçkin, çika em çiqasin, gotine me şer qedand, bira yê sax mayî, her yek dîsa rahîje kevirekî, emê bizanbin ji me çiqas hatine kuştin.” (24)

Xêncî Hemzo jî, yên ku ew şêkêrê kevira dîtine dibêjin, ku qûçek pirr mezine, yek jî biçûke. Ya mezin kevîrên wanin yên şêr da hatine kuştin, ya biçûk jî hesavê wane yên sax mane û revîne.

Ev mesela kevira carke din jî dide îzbatkirin, ku bi rasti jî ev êrîşa ya gelê sade, yan fanatîkên dîndar nîbûye. Di dîroka şera da, ku hesavê undayên xwe bizanbin, serleşkeran pirr caran ev çurê kevira pêk anîne. Usane serokê vê êrîşê zanekî şêr bûye.

Ew “ordîya” giran, li bin ala musulmaniyê da tê dora gundê Êzdîya: Erenzê digre. Binelyê gund hîmlû şêx bûne, loma gundra gotine Erenza Şêxa. Ew nêzikî Ridiwanê ye. Dema li Erenzê sîlih teqandine, Ridiwanê da bihîstine.

Êzdî tê derdixin, ku ew şera yê mirin-jîyanê ye. Eger qewatên Dewrêş Nebî serkevin, ji wan kesekî sax nahêlin, wê wana jî wek Ezdiyên Delana teva devê şûr ra derbazbikin. Nakokî, dijminaiya di nav xwe didin alîkî, mîna merivekî radîbin himber êrîşkarên. Êzdîyanra tevayî usa jî xelqên xaçparêz radîbin. Dest bi berxwedaneke mezin dibe. Weke 10 hezar evdên ne ewqas pak sîlihkirî, derdikevin dijî 30-36 hezar leşkerên şêr ra hazir.

Him sitirana, him jî bîranîna da bi navê Mîrzîkê Zazara tevayî usa jî navê gelek mêrxasên Êzdî hatine xweyîkirin. Kilamên kurdaye mêranyê vî teherî da himlî navê mêrxwesekî, ew jî bêtir navê axa, beg yan oldarê navdar tê gotin. Lê vê kilamê da ji nava Mîrzîk bêtir derheqa mêraniya egîtên êlêye din: Keleşê Çilo, Êganê Meyro, Keşîş Polo, Geşhemê Gîro, Miçoyê mala Şêx Îsayê, Erfanê Qizilî tê gotin. Hela li ser mêrxwesya hineka sitiranên başqe hene.(26)

Di derheqa vî şerî, gelek çîrokên hewaskar di bîra ewleda da mane.

Êrîşkara dora Erenzê girtin e. Mîrzîk li Ridiwanê, qesra xwe da bêsebir, nizane ci bike. Keşîşê Ermenî yê remildar Êncîl vekiriye, dixûne û dibêje: “Sebirkin, niha dest bi şêr nekin. Berê qulbê ber bi dijmin e. Hema we dest bi şêr kir dijminê we biqelîne. Hîviyê bin heta roj vedigere. Dîna we lê be, eger teyreekî sipî hat li serê qubê goristana mala mîr danî, serbest lêxin, serketin ya we ye.”

Bi gotina gotiya, di pey demekêra, teyrê sipî tê li serê qubê datîne. Keşîş dibê, de îcar rabin, lêxin, serketin ya meye!

Wê demê çek hîmlî rim, şûr û mertal bûn. Tiving pirr kêmbûne.

Çawa kilamê da tê gotin serokê êrîşkarên Hesabê Cibo bûye. Hesab xweşmêrekî pir xurt, şerkarekî cêribandî û zirîkirî bûye, çek-sîlihê wê demêye sade zirîyê wî da neçûne. Hespê wî jî, go, ecêb bû, meydana şêr da kê dikete ber, sîyar bûya, peya bûya, dixeniqand, di bin lingê xwe da pêpez dikir, dukuşt. Go Hesêb gava meydanek li nav şêr da dida, laşê meriva li ser rîya xwe redixist.

Xweşmêrê Êzdîyan bas zanin ku berxwedaneke pirr dijwar hîviya wane. Avê berî li ser erdê dora Erenzê û Ridiwanê didin. Dixwezî Hesab hespê wîva bikşînine nava erdê avdayî hezek û di navda bi cûrekî qelskin. Êganê Meyro zilamekî pirr gewdeyî giran, pêra jî siyarekî bi hêz û jêhatî bûye.

Hespa Êganê Meyro mihîn bûye, mihîn jî bi fel bûye. Dema Şêr Êgan bi zanebûn mihîna xwe nîzikî erdê avdayî ra dajo. Hespê Hesêb xwe mihîna Êgan ya fel digrê. Hesab hespê zevt nake û hespêva dikeve hezekê. Êgan jî bi zanebûn mihîna xwe dajo nêzikî Hesêb, para va banz dide li ser piştê hespê wî, wî qepeçe dike, ji hespê tîne xar, qelşa ziriyê ra bi rimê lê dixê, Hesêb dikuje.

Çevkaniya Ermeniya da di derheq şêr wa hatiye gotin: „Û rûyê hevketina herdu aliya û ji agirkirina sîlihê bê hed û hesab rûyê royê hate girtin...”

„Gele sehetê dirêj wa derbaz bûn û ne aliyê altindar, ne jî aliyê altbûyî dihat kîvîşê, ji bo mêrxwesiya alîkî û pirrbûna aliyê dinê beramberî hev derdiketin. „Û vê dema here giran sereskerê ordîya Bohtanê Mîr Mehmûdê mîr, wî mêrê zorî, zorbe, hespa xweye kihêl rikêf kir, ji sêrî heta pîya reşxana hesinî (zirî) wergirtî, rim dêst da, pêşda sefer kir û rast û çep gelek ji aliya Ermenî li erdê raxistin û bi xwe jî silamet gihîşte wê tangê, li kîderê Mîrzîk bû...”

„Têr-Poxos li pey xwe nihêrî û çaxê dît, wekî şuxulê Mar (Mîr Mehmûd) ewqas açixe û ew ewqas pêşda çûye, evê te ajot, xwe lez pêra gîhand û parava ji hespê xwe banzda ser piştê hespê sereskerê Mara, parava bi destekî ew qepeçe kir, destê wî sîng va guvaştin, bi dstê dinê soranî (qeme) ji ber piştê xwe kişand û patka wî ra kir, xûna wî rêt û evê te ji ser piştê hespê jorda şiqitî erdê. Bi xwe jî (Têr Poxos) rima kuştî hilda, hespê wîyî bozî stukurdirêj sîyar bû, zengu kir, mîna birûskê çû hewara Mîrzîk, yê ku bi mêrxwesiya xwe, êdî digihîşte altindariyê. Ewê mayîn jî

aliyê Têr-Poxos va hatin qirkirin. Yê ket, hemin ket, yê revî, hemin revî...“ (27)

Stiiran û bîranînên Êzdîya da xêncî keşîşê remildar, derheqa tevbûna Ermeniya û mêrxwesiya wan da tu gilî nayê gotin. Rastî ewe û çevkanî jî îzbat dikin, ku wê demê jîyana vê mîrgeha Êzdiyan da Ermeniya rola girîng lîstine. Dibe bi zanebûn, Êzdiyan navê Ermeniyana bela nekiryê, ku zyanê nedine wan, yan sebebekî din hebûye?

Navbera Mîrzik û Ermeniya pir xweş bûye. Tê texmînkirin şêwrdarê wî hîmlî ermenî bûne.

Raste, çîroka Ermeniya ya jorgotî da jî mêrxwesiya Têr-Poxos pîr hatiye mezinkirin. Ew jî tiştêkî xisûsî ye, ku bûyar bi cûrê çîroka gelêrî (hikyat) hûnandin. Çîrokbêj, ku çîroka wî hewaskar bê bihîstin û hukumî li ser guhdara bike tim jî mêranya agîtê çîroka xwe mezin dikin. Ya din jî ewe, ku her krs dixweze kirina civaka wî mezin bê xanê.

Gelo Hesab ji aliyê Êganê Meyro yan aliyê Têr-Poxos va hatiye kuştin? Bi texmîna min ew ne mihûm e...Dibe Êgan jî bi eslê xwe Ermenî be. (Çîrokbêjê Êzdî dibêjin ew pîre, pîrê Êzdîya). Navê Meyro navê Ermeniya ne. Navê Yêgan jî li nav ermeniya da heye. Raste, ji vê fikira min ra çîrokbêj û stiranbêjê vê bûyarê qayîl nînin, lê ew jî nikarin dijî vê fikirê şedetîke bingehîn jî bînin.

Stiranekê da jî tê gotin, ku Miçoyê mala Şêx Îsa Hesab kuştîye:

***Ezê bi Erenza Şêxa dketim bi tereye,
Eskerê Hesabê Cibo girane, girîfiye dora Erenza Şêxa çar ewleye,
Şede-şûdê Miçoyê mala Şêx Îsa gelek hene li diniyayê,
Dibêje.”Min serê Hesabê Cibo, apê lawika, jê kirye bi destê
xweye...”(Kilama Hemzo)***

Êrîşkar dema kuştina pêşîkêşê xwe yê “nealtbûyî) dibînin, tirs, saw û xof dikeve ser wan, xwe şaş dikin, çarçev dibin, rev li wan dikeve, direvin. Ridiwaniya ji her alya va hicûmî li ser wan dikin. Ji wî sîh hezarî teka-tûka xilaz dibin.

Kilamê da wa tê gotin:

***Edlayê digo: Hesabo hane, sedû bîst car bi min hane,
Bala xwe bidê xortê Qizilan, peyayê Niqîban şerê dizgînê reşboza
berdane,***

***Ajotine qûçika Ridiwana bavê Temo,
Derbekê lédane li Hesabê Cibo, li apê lawika, li Cihê, li Mihê
Hevtê û pênc mêr ji konê bavê min, qelandine tovê xalan û xwerzî,
Belê apan û birazî, lo wî, lo, lo wî lo...***

Dibêjin ji xûna kuştîya ava çenê Ridiwanê sor bûbû, ewqas laşê kuştîya ketibûne çem, ku berê çem hatibû girtin. Li meydana şêr ewqas xûn rijya

bû, ku heft sala lê tişt şîn nebûye. Çevkaniya Ermeniya dîsa derheqa dewiya şêr da, wenê bûyareke pir bi dilêş li ber me radixe: “...ê revîn, li nava kîjana da bûn tivingçiyê peya, xwe li gomê Sixêrdêra gîhandin, li wura sitar bûn, eskerê Mîrzik û Têr-Poxos dane dû wan, ew di goma da kirin nav hevсарê, dixwestin wana dil bigirin...Lê ew teslîm nebûn. Mîrzik emir kir agir bidine goman û yê staribûyî zêndî-zêndî li wur da şewitîn û bezê wan mîna rûn heliya û mîna cewa dikişiya nava çemê nêzik û merivê hizûrê ev gişk dîtin...” (28)

Altindariya dijwar nav û dengê Mîrzikê Zaza, egîtiya Xaltîya û bineliyê Ridiwanê qezayên der- dor da bela dike. Hukumdariya Mîrzik, mîrê qesra Ridiwanê xurtir dibe.

Lêkolîna salixyên dîrokî em anîn wê bawariyê ku bûyarên jorgotî navbera salên 1920-1928 a pêk hatine

Nemê Mîrzikê Zaza serleşkerê Rûs ra

Ezdî dijî êrîşkaran li wê fermana şerê birakujiyê da ser ketin, weke herd gundên Dela neqeliyan, lê dora wan, roj bi roj xelega neyartiyê teng dibe. Mîrê Ridiwanê texmîn dikir ku halê wan ewqas jî baş nîne. Ne hêza wan heye dijî qewatên mezin xwe biparêzin, ne jî karin ji kesî hevkarî û alîkariya mezin hêvîkin. Baweriya wî ji cînarên gewre: Mîrê Soran û hukumdarê Botan jî nedihat, ji bo wan jî bi çavê dîndijminatîyê Êzdiyan dinhêrîn.

Şerê Tirk-Rûsa yê salên 1828 - 1829 - an, û wî şerî da serketina Rûsa çira gumana xilazbûnê li dilê Mîrzik da vê dixê. Di vê pîrsê da, bi texmîna me rola Ermeniya ya mezin hebûye. Bajarê Ridiwanê da jî gelek Ermenî hebûne. Navbera wan û Mîrzik jî pir xweş bûye. Ermenî jî bi aktîvî tevî şerê Erenzê bûbûn. Bêguman pevgerêdanên ermeniyên wur tev Ermeniyên herema şêr hebûne, guhê wan li ser bûyaran bûye. Êyane, ku temamiya gelê Ermenî hêvyên azaya xwe bi Rûsayêva girê didan.

Di navbera salên 1828 – 1830 î Mîrê Ridiwanê, dizîva, bi destê Ermeniya sê nema serleşkerê ordîya dewlîwta Rûs, ya Kavkasê gêneral – fêldmarşal, Koms Paskêviç ra dişîne û dewa hevkarîyê lê dike. Lê bi sedemên cûrbicûr her tişt bê encam dimînin..

Arşîva Gurcistanê ya dewletê, ya dîrokî da belgeyek (N 11 66) tê xweyîkirin, naveroka kîjanê wa ye: “ Daxweza mamostayê Ridiwanê Pêtros Xazarov – di navê da nema Mîrza axayê Êzdî, ji bo şandina dermanê çeva”. Li ser wê belgeyî nivîsare:

Destpêk: 2 ê meha Çileyê Paşin ya sala 1831 ê; dewî: 30 ê meha çileyê paşin sala 1831 ê. Di wan da çar belge hene.

-Daxweza mamostayê bajarê Ridiwanê Pêtros Xazarov ji serleşkerê leşkerê Kavkasê yê sereke, gêneral-fêldmarşal, Koms Paskyêviç ra, bi zimanê Rûsî, 22 ê meha çileyê pêşin, sala 1830.

-Nema Mîrza axê Koms Paskêviç ra, bi zimanê Ermenî. 22 ê meha gulanê, sala 1830 î.

-Tercema nemê bi zimanê Rûsî.

-Şedenema Pêtros Xazarov, ku danê, wekî ew bê rewastandin li wê herema Rûsiyayê bikaribe aza bigere. Bi zimanê Rûsî..

Arşîva Rûsiyayê da usan jî doklada gênêral-mayor Pankratiyêv derheqa cawa nema Mîrza axayê Êzdî ya duda û têksta nema Axêye sisiya tene xweyîkirin.(29)

Nema Mîrzikê Zaza bi zaravê êrmeniyê wê heremê hatye nivîsar, mora Mîr him destpêkê, him ji dewiyê heye. Wargera nemê bi zimanê Kurdî (kurmancî) eve: “Ji alyê qûlê Xwedê, Mîrza axayê Ridiwanê, gelek silav û kilavên dostaniyê ji leşkerê Îsayî altindar û xweşmêr, birêz Paskêvîç ra. Wextê daxwez û nema min bigîhîje destê wî ji minra dema dilxwesiye û bextewariyê ye, amîn!

Piştî, ji aliyê evdekî ji te nenas û ne dîhar da dîharkirina silav û hizkirina, Paskiyêvîçê maqûl, serbilindî û hizkirîyê min, ez evdekî Êzdî me û gelê min jî biçûke:1500 sîyar û 5000 leşkerê mine peya hene. Agahdar be, dîsa îro, gava min besa hatina te li Patnosê bihîst, heta niha min nemek bi qasidê tera şandibû. Lê te bersîv min nestandîye. Wê salê, dema leşkerê te ketine Patnosê, ez, weletê xwe va û henû xelqê Êzdî, Xaçparêz bi tevayî bi hatina te pir şa bûn. Eva cara sisyan e ez nemê bi qasidê xwe ra dişînim hizûra te. Qasidê ewlin negihîştine cem te, xuyaye tirkê rê da ew kuştine. Ez nizanîm çî hatye serê wan. Gava min derheqa kuştina wan da bihîst, cara duda min ev meriv, navê kîjanî Kîrakos e, şand. (Dîsa wî dişînim).Ew jî hate Bazîdê cem Gênêral û ji wur jî tevî leşkera vegerya Qersê, ji wêderê jî tevî hêzên te hate Erzîrûmê. Bi alîkarîya Xwedê, we hêzê xwe civandin û bajar hildan. Qasidê min ne ziman zanî bû, ne jî nasê wî li bajêr da hebûn, ku xwestekê min bigîhîne te. Li nava leşkerên te da gênêralekî mezin hebûye, di nav teva da yê herî berbiçav bûye, qasidê min diçe cem wî gênêralî û gotinên min jêra dibêje. Ew jî nivîsarekê dide qasidê û paşda dişîne. Gava ew vegeriya cem min, min neme stand, mora lê dît, pir kêfxweş bûm. Min gazî keşîşa kir, ku bixwînin, nikaribûn bixwendana. Min tu xêr ji nemê nestand...Îcar cara sisya û cara dewî ye ez du kesên xaçparêz, yekî bi navê Kîrakos û yê dinê jî bi navê Pêtros dişînim hizûra te. Hey qedîrmezî û sebilindaya min, dixwezîm tu bizanbî, rast e bi gelê xwe va biçûkim, lê çavê Osmanyê da gelekî mezin tîm xuyakirin. Bi saya Xwedê, sed sîyarên min dikarin dijî sêsîd sîyarên Osmaniya derkevin. Ji ber wê jî Osmanî min dijîminê xwe dibînin, ji bo ew rastî ye. Padşayê minî mezin, ez xulam, gerekê tu tê derxî nêta dilê min. Dîsa hezar şikir wê demê, ku dengê hatina te ya li Baxîşê, ku bi xwe Bitlîse, bigîhîje min, yan jî qasidên min vegezin û bêjin: hat. Wê demê tu li xulamê xwe mêzeke. Tu Rûsê mezin, ez jî wek gênêralek, serîkî min heye, ezê wî serî jî bi qurbana te bikim. Û temamiya gelê min jî mîna min bi hizkirin û bawarî...
Bi destûra Xwedê saxî û silametî, amîn!

Careke din ez ji te hîvî dikim, bona xatirê hizkirina navbera me, bi kerema xwe qasidê min ra, îlacekî ji bona çevê kurê min bişîne.

Neme 22 ê meha Gulanê sala 1830 î.hatye nivîsar.” (30)

Ji naveroka nemê tê xanê, ku ew neme ya sisiya ne Mîrê Ridiwanê: Mîrzikê Zaza bi destê qasidê xweyê ermenî serleşkerê artêşa dewleta Rûs ra şandiye. Nema wîye ewlin negihîştîye cî. ”Nûnerên pêşyê negihîştine te,xuya ye Tirkê ew rê da kuştine. Ez nizanîm çî hatye serê wan”-nemê da hatye nivîsar. Nema duda bi destê ermenîkî bi navê Kîrakos Arakêlov dişîne. Nemebir destpêka sala 1829 an digîhîje bajarê Erzîrûmê. Koms Paskêvîç li wur nibûye, ew rastî Gênêral-Mayor Pankratyêv tê.

Di miqala xweyê “ Rûpelek ji helaqeyên dostanya Ermeniya-Kurdaye dîrokyê-çandiyê” da Prof. Celîlê Celîl dinivîse: “Ji minra liev hat arxîva Lêningîradê ya dîrokê rapora gênêral Pankrêtiyêv (12 ê yanvarê sala 1829 a), gênêral Paskêvîçra, li ser ra rathatina wî tevî nûnerê Mîrza axa peyda bikin. Raporê da dinivîse: “Van roja bineliyê kela Ridiwanê Gîrakos hate cem min. Ridiwan başûrê Sêrtê, rîya denekî dûrî Hezoyê dikeve, ewqas jî jî çemê Dîcilê dûr e. Wî ji min ra nema Mîrza axayê Ridiwanê û Keşîş Hovhanêsê Ermenî anîbû, kîjan tirkê li Bitlîsê jê standibûn. Evî Gîrakosî minra ev got:” Mîrza axa, usan jî temamiya Êzdî û Ermenî pir kêfxweş in, ku leşkerê Rûsa padşatîya Bayazêtê hildane û dibêjin, eger Rûs pêşdaxatîna xwe berdewankin, ewê bi xurtî xizmeta me bikin. Li bin hukumê Mîrza axa da du hezarî zêdetir malê êzdî û ewqas jî ermenî hene. Ew dikare sê hezar peya û hevsîr sîyarî derxe meydana şêr. Serokatîya bajarê Sêrtê Taxî axa dike, kîjan di bin bandora Mîrza axa da ne. Du sal berê hukumata Tirkê padşahê Dîyarbekîrê guhestine û wê demê da hemû beglikên Dîyarbekîrê yê serbixwe hukumdarya kesî nas nakin”. (31)

Ew gênêrala cawa nema Mîrzikê Zaza bi zimanê Rûsî dnivîse û bi destê wî qasidî jêra dişîne. Çawa ji naveroka nema sisiya tê xanê, telebextra, neme nexwendî dimîne. Axa usan jî pê nahise serleşkerê artêşa Rûs çî cawa wî daya. Ça tê gotinê wê êlê da yekî xwendin-nivîsara rûsî zanibûya tune bûye. Mîrzik jî amintîya xwe ewqas jî der-dora neanye. Wekî sura xwe goveka fire da veneke, nemê dîhar nekriye.

Ji naveroka nema jor gotî tê xuyakirin, ku helaqeyên êla Mîrzik û hukumdarên dewleta Osmaniye pir xirab bûne. “Osmanî min dijîminê xwe dibînin.” Mîrê Ridiwanê rind zanibûye , ku Osmanî wê demê şerê dijî Rûsa va mijûle, ji pey şêrra tevî kurdên musulman wê vegezin serêla wî. Ji bo wê karê jî xwestiye ese rêya xilazbûnê êla xwe ra bibîne. Û nema sisiya Rûsara rê dike.

Gelê Împêratoriya Osmaniye li nava tariyê û şûndamayînê da bûn. Ne xwendin-nivîsara massayî bû, ne jî înfotmasîya pêwîst. Ça piraniya gelên wê Împêratoriye usa jî êlên Kurdan haj bûyarên cihanê tune bûn. Piraniya xelqê nizanbûn ne ku welêt, lê êlên cînar da jî çî diqewimîn.

Nema Axê Êzdî ya sisiya wê demê hatiye nivîsar, wextê bi peymanê Adirîapolîsê ya aşîtiyê (lihevhatinê) êdî ew çend meh bû dewî li şêr hati bû. (14 ê meha IX, 1829-ê salê.)

Ev neme dîsa bi destê nemebirê nema duda Kîrakos Arakêlov û mamostayê bajarê Ridiwanê yê ermenî Pêtros Xazarov tê şandin. Evan li bajarê Erzirûmê rewestandina şêr dihesin. Tê texmînkirin, ku Mîrê kela Ridiwanê spartibû qasida ese gênerâl Paskêvîç bivînin û nemê bigihînin destê wî. Ji bo wê nêtê jî qasidê wî diçine bajarê Tilbîsê. Wê demê bajarê Tilbîsê li Kavkazê merkeza rêvabîrya dewleta Rûs bû. Li wura jî nikarin wextê da Paskêvîç bivînin. Gênerâl li wê demê çûbiye bajarê Pêtrogradê. Hîvya vegeza wî dimînin. Di wê navberê da qasidê Mîr:Kîrakos ji nexweşîya xolorê dimire. Qasidê din: Pêtros Xazarov heta meha Çileyê Pêşin li Tilbîsê dimîne, rastî Paskêvîç tê û nemê teslîmî wî dike.

Gênerâl bi dilovanî û dostanî nemebir û nema Mîrzikê qebûl dike, qasid xelat dike û bê eglebûn cawê dide. Dîyarîkî Mîrzik ra û îlaca çawa jî lawê wî ra dişîne.

Tu îzbatî nîne, gelo Serleşkere Rûs bi nivîskî cawa nema Mîrzikê Zaza daye yan wekî nema nivîsar rêda nekeve destê dewleta Osmaniyê bi devkî bersîva nemê qasid ra gotye, ku ew jî bi devkî bigihîne Axê Êzdî. Bi texmîna min fikira axryê nêzikî bawaryê ye. Menîke din jî hye, ku Gênerâl bersiv dibe bi devkî dabe. Zanibûye, ku wê nemê jî wek ya duda nikarin bixwînin. Usan, dewî ji şerê Rûs-Tirka tê, Hêviyên Mîrzikê Zaza wî alî da jî dişkên.

Kuştina Mîrzikê Zaza û dewiya mîrgeha Xalta

Wê demê rewşa Împêratoriya Osmaniyê him aliyê sîyasî û leşkerî, usa jî di alyê aborî va pîr dijwer bûye. (32) Împêratorî bûbû mîna laşekî mezinî rîzyayî. Ji bo xweyîkirna hidûdan, tim bi dewletên cînarra nav pevçûn, şer û dewada bûye. Halê împêratoriyê ne li Balkana, ne Kavkasê, ne jî sinorê tev Îranê va pak bû. (Şerê Tirk - Îranê yê salê 1821 - 1823; Tirk-Rûsaye 1828 – 1829 - a û hîvd). Serhildanên mezin li nava dewletê xwe da jî pêk dihatin. Fêodalên biçûk û mezin hukumdariya Sultên qebûl nedikirin. Serhildana hukumdarê Misrê: Mehmed Elî (1831 – 1832) hîmê dewleta Sultan hejand, ew mecbûr kirin gelek gevên xwe paşda bavêje. (33) Mîrgehên Kurdan, yên wek Soran, Botan ewqas qewat bûbûn, ku ne bitenê hukumdariya osmaniyê qabûl nedikirin lê êdî xwe çawa dewletên serbixwe elam dikirin. (13). Herba bi Rûsara ji bo Osmaniyê bi undakirinên mezin bi dewî hat.

Sîyasiya osmanî ya wan salan, ku bi rêfoman (tanzîmatan) karibe desthilatdariya xwe biparêze, tu encamên berbiçev nedidan. Armancên wan rêfoman bûn, ku bi cûrên nûkirin, qewîkirine rêvabîrya hukumdariye, organîzekirina ordiyê, sistêma finansiyê û hinek mecalên din dewletê derxin li ser rêya kapîtalîzmê. Lê sistêma Împêratoriyê û rêvabîrîna sultanîyê mecal nedidan mîaserkirna rêfoman.

Ji pey li hev hatina tev hukumdarê Misrê, (sala 1833 a, 9 ê meha gulanê) û agirbesta tev rûsa Osmaniyê ra mecal saz bûn, bi alîkariya şewrdarên Ewropî “bi şur û agir ” berê xwe bidin Kurdistanê. Gund û bajar wêran bûn, bi seda hezar evd bi hovîtî hatin qirkirin. Xelayê, nexweşîya, komkujiya welat dane ber xwe. Reşîd paşa, ji pey wî ra jî Hefîz paşa qetlên usaye weşîtiyê Kurdistanê da kirin, ku fikira weşa ra jî zulma usan derbaz nabe.

Halê Êzdiyan xirabtir bû ji bo ew him ji aliyê dewletê, him jî ji aliyê kurdên musulman va dihatin qirê.

Rojnema KOVKAS, ku li bajarê Tilbîsê, bi zimanê rûsî dihat weşandin, sala 1948 a dinivîse: “Bi dewî împêratoriya Osmaniyê ra li hev hat serxwebûna wan qebîlan, xazma ya Kurdan û Êzdiyan batmîş bike. Parek ji hinekan lap qelvan, bel-belayî bûn, para din jî tesmîlî hukumata dewleta Tirk bun. (34).

Dr.P. Mûler Sîmons, pirtûka xwe ya bi navê. “Dûrch Armênîên, Kûrdîstan und Mêzopotamien. (Meinz, 1897) da şedetyê tîne, ku dema fermana Sultan Mehmedê 1 da “Reşîd paşa êrîşê dibe li ser Kurdistanê, li wê êrîşê da ewî 40 hezar êzidî kuştine”.

Pêşekzanê Alman yê leşkeryê Hêlmût fon Motkê, ko wê demê osmaniya ra qulux dikir û tevî wê êrîşê bûbû di bîranînên xwe da wa dinivîser: “Dema Reşît Paşa ji pey gelek êrîşên xweye bi mehan berdeham ra, bajarê Cizîrê kire li bin hukumê xwe, piraniya bineliyê wê yê zîlam, ewê Êzdî, an jî ew evdên “MELEKÊ NEQENC” dihebandin kuşt, pîrekên wan jî hêşîr girt.” (35)

“...Di dema şerê Xerza, dema Êzdiyan li dijî leşkerên me şer dikirin, ez çûme cem Hefîz paşa. Ewî xwe dabû serê girekî û şer mêze dikir. Leşkerên wî gelek jin, mêr û evdên hemû yaşa hêşîr girtibûn. Leşkeran serî û guhên jêkirî (yê êzdiyan) tanîn 50 heta 100 quruş zêde distendin. Ew hewar-gazî û qîrîna jinên kurd pir barkêş bû” (36)

Lê çi hate serê Mîrzikê Zaza û êla wî?. Çevkanya nivîskî ku gihîştîye me, bîranîna arxîolog û dîplomate Înglîş Aûstîn Hênry Layard e:

Sala 1846 a, rîya wî zaniyarê navdar herêmên Êzdiyan ra derbas dibe, bîranînên pir balkêş derheqa êzdiyên wê êlê, bûyar, deb û halê wan da hîştîye. Li Ridiwanê, mala birazyê Mîr: Nazî dibe mêvan. (37)

“Nazî ji malbeta serokê Ridiwanê yê dewî ye. Destpêk û dewiya serhatiya apê wî Mîrza axa (Mîrzikê Zaza. E.B.) mîna serhatiya gelek serokên wan gela ne, yên ku Tirkîyayê da ji bo serxwebûnê şerkarî kirine. Gava serfermandarê Osmaniyê yê bi nav û deng Reşîd Paşa hucûmî li ser Bakûrê Kurdistanê dike û berê xwe dide Başûr nêzikî herêma Mîrza axa jî dibe. Mîrza axa xwe dide destê serleşkerê Sutan. Welîyê dewletê Axê ji qesra wî derdixwe dewsa wî yekî bi navê Emîn axa datîne. Evê han hê pak li Ridiwanê cî nebûyî jina Axê Êzdiyan, bi destê zorê drevîne. Mîrza axa dewsa dijî wî rahêle çeka, diçe cem Reşîd paşa û dibêjê, ku ew pîrek ne jina wîye, carîye. Dibêjê, bira bawariya te ji min

hebe, bira Emîn axa vegere ser karê xwe. Axê Tirk vedigere cîyê xwe. Mîrza axa êrîşê dibe ser wî, wî û du kesên wî ra dikuje. Heyfa xwe hiltîne. Reşîd Paşa hicûmî li ser Ridiwanê dike, lê ji bo wê demê leşkerê dewletê şerê dijî Mîrê Rêwandûzê (Mîrê Kora) va mijûl bûn, nikare heremê bike bin bandora xwe. Dema Reşîd Paşa şerê dijî beglikê Kurd da li ser dikeve. Mîrza axa dîsa diçe xwe davêjê. Padşa dîsa Mîrza axa dike serokê wê heremê.”

“Sala 1837-a Reşîd paşa ji nexweşiya xolorê dimire: Layard dinivîse: “ Ji pey mirina Reşîd paşa ra, walîkî nû tê wê heremê. Ew walî Mîrza axa tegîfî li cem xwe dike û bi xweyîntî dikuje. Mirovên axê, ciniyazê wî tînin û li ber çem, li goristana rojavayê bajêr da vedîşêrin.”

Bîranînê gel da jî tê gotin, ku wexta Reşîd paşa dimire, Mîrzikê Zaza jî bi koma xwe va diçe hewaryê. Hema li wura jî wî digirin, dikine hebsê.

Hemzoyê Xalit bîranîna xwe da wa dibêje: “Dewyê da Mîrzik girtin. Dewleta Osmanyê Mîrzik girt. Zilamek ji mala Huseynê Kelo, mala wana Kelhoka bûn, berê ne Kelhoka bûne, lê vê paşyê hatin Kelhoka. Min navê wî zilamî jî zanibû, lê niha ji bîra min çûye. Mera usa hatye gotin. Herda digrin, dibin hebsa Dîyarbekirê. Go ji hebsê reviyên. Li wê deverê çiyak heye jê ra dibêjin çiyayê Kinêriya. Gundê pîra li wur heye. Direvine çiyayê Kinêriya. Dikevne şkeftekê. Wê şevê berf dibare. Berfê da dixeniqin. Sibê şivan meytê wan divînin. Diçin ciniyazê wan tînin. Mezelê Mîrzik li nava Çilêriya ye. Çilêriya tev pê zanin.”

Elî Qecer jî wa gilî dike: “ Çend sal pey ra Mîrzik digrin, dibin hebsa bajarê Dîyarbekirê. Ji hebsê direve. Direvne çyayê Bizêriya, nêzikî gundê Pira-Çinêriya. Wura çawa dibe, nizanîm, dimire. Pîr tînin Ridiwanê vedîşêrin. Bavê min digot me mezêlê Mîrzik vekirye û meytê Keleşê apê xwe kirye mezêlê wî.”

Ji hersê çevkanya jî xweya ye, ku Mîrzikê Zaza di sala 1837-a girtine, kirine hebsê. Wê salê jî mirye. Gelo, çawa Lâyard dibêje hebsê da dewletê kuştîye, yan revya ye û le çiyê, ji bagera berfê xeniqîye? Herd çîrok jî nêzikî bawarê ne. Dibe quluxçiyê dewletê ji kuştîbin, ku wê kuştîninê ji ser xwe derxin, laş birîbin, avîtibin,cîyê, ku derheqa tê gotinê.

Çi jî hebe sebebê mirina wî jî dewlet bûye.

Bi Mîrzikê Zaza jî dewî wê mîrtiya Êzdîya, ya welatê Xalta tê, gund wêran dibin, hinek direvine Şengalê û Welatê Şêx...Ev malbeta desthilatdar hukumê xwe unda dike. Ji pey wan bûyara ra Kurdên musulman qesrê ji wê malê distînin û Êzdîyan ji Ridiwanê derdixin. Niha peyhatyê wê malbetê li Almanayê, dijî.

Dî vê çîrokê da bûyarek heye, ku tek di pirtûka A. H. Layard da tê bîranîn. Ev bûyar di pirtûkê da wa hatye nivîsar: “ Welîyê dewletê Axê ji qesra wî derdixê dewsa wî yekî bi navê Emîn axa datîne. Evê han hê pak li Ridiwanê cî nebûyî jina Axê Êzdîyan (Mîrzikê Zaza, E.B.) bi destê zorê drevîne. Mîrza axa dewsa dijî wî rahêle çeka, diçe cem Reşîd paşa û dibêjê, ku ew pîrek ne jina wîye, carîye. Dibêjê, bira bawarya te ji min

hebe, bira Emîn axa vegere ser karê xwe. Axê Tirk vedigere cîyê xwe. Mîrza axa êrîşê dibe ser wî, wî û du kesên wî ra dikuje. Heyfa xwe hiltîne. Ev bûyara, ne di kilama, ne di bîranînê mezina da, ne jî di nav zargotina Ermeniya da tune. Eger bûyareke wa, eşkere, li wê demê biqewimya, dijwar bihata ji bîrkirin.

Gelo ev bûyara Layard şaş nivîsiye, yan bûyr û sexsyetine din tev li hev kirye? Bi texmîna min, tu mene tune, ku em nivîsara dîplomatê Înglîs bawar nekin. Surê Axayê Êzdî pir bûne. Nemê, ku wî Serleşkerê ordiya Rûsa ya Kovkasê ra sandî tu cîya nayê bîranîn. Bi texmîna me ew neme jî pir bi dizîva hatine şandin ji xêncî çend merivên Ermenî wê derheqê da kesî nizanbûye. Tê xanê, çawa hukumdarekî fêodalî wê demê çend jinê wî jî hebûne. Ji pey şerê Erenzê ra nav û hurmeta Mzik li nav wê heremê da gelekî bilind bûye. Emîn axa, ku hatibû dewsa wî, xwestye tîştêkî usa bîne serê Mîrzik, ku wî êlê da nuxsan bike, navê wî ra bilîze. Jineke Mîrzik direvîne. Mîrzik û der dorê wîye nêzik, wê surê pir bi dizîva xweyî dikin. Tê texmînkirin der-dor û mirovên Mîrzikê yê amin hîmlî Ermenî bûne. Mîr amintya xwe ermeniya aniye, ew sur tek ermeniya zanibuye û wan jî Layard ra dîhar kirine.

Encemên Lêkolînê

- Heta despêka sedsala 19 a, mîrgeha Xalta li Kurdistanê mîrgeheke Êzdîyan ya bi hêz bûye.
- Ridiwan bajar û merkeza mîrgehê bûye.
- Hukumdarê mîrgehîyê derwî serokeşîrê êla Qizila Mîrzikê Zaza bûye.
- Komkujîya herd gundên Dela û şerê Erenza Şêxan, berdewama hevîn. Komkujîya Delan çend mehan berî Şerê Erenzê pêk hatye.
- Herd bûyar jî ji alyê musulmanên fanatîk, oldarên deshiletar bi biryara dewleta Osmanyê va hatine kirin.
- Şerê Erenzê da saya tifaq û yekîtyê bûye berxwedana gelêrî û dijî artêşa dijîmine giran êzdî biser ketine.
- Nenihêrî serketinê dora mîrgehê xelega neyartyê çê dibe.
- Mîrzikê Zaza ku bikaribe êla xwe xilazke rê û dirba digere, dema şerê Rûş-Tirkan nema serleşkerê Rûs ra dişînê ji bo hevkarîyê.
- Ji pey şerê Rûş-Tirka ra ordiya Osmanyê bi serokatya Reşîd Paşa berê xwe dide Kurdistanê û zulmeke mezin tîne serê gelê Kurd.
- Halê Kurdên Êzdî xirabtir dibe.
- Mîrzikê Zaza ji alyê dewleta Osmanyê va tê girtin û kuştin. Bi kuştina wî dewî deshiletarya wê mîrgehê jî tê.
- Ev bûyar di navbera salên 1820-1850 î qewimîne.

Navnîşana serkanyan

- 1.Mihemed.Emîn Zekî Beg, Dîroka Kurd û Kurdistanê, Weşena Avêsta, 2002, rû. 47; 84-85. Ekrem Cemil Paşa, Dîroka Kurdistanê, weşena Ênstîtûta yê Kurdî li Biruksêlê, 1995, rû. 55-56.
2. Layard A.H., Discoveries in the ruins of Nineveh and Babilon, with travels in Armenia, Kurdistan and the desert: Being the result of a second expedition undertaken for the Brit. Museum Lokdon. 1853, Vol. 1, p. 45.
3. Celîlê Celîl, Rûpelek ji pêwendiyên Ermenya-Kurda yê dîrokî - çandî, Berevoka gotara ya Akadêmya Ermenistanê, Ênstîtûta Rojhilatzyanê, Gel û welatên Rojhilat navîn û nêzik, Kurdzanî, cild 13, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1985. rû. 93.

4. Serkanya 2 a.
5. Xaçatûr Abovyan, Kurd, Êzdî, bi werger û pêşnivisara Wezîrê Eşo, Yêrêvan; 1986.
6. G. V. Sirvanztyan, Hinos ev noros, K. Polîs, 1874. ru, 171-174, bi zimanê ermenî.
7. Eskerê Boyîk, Êzdiyatî, Mîrzîkê Zaza, Fermañen reş, weşena dengê Êzdiyan, 2002;
8. Aktî, sobranîe Kavkasskoy arxêografîçeskoy komisîyêy, Cild VII, ru 957.
9. Averyayanov P.Î., Kûrdî v voynax Rossîi s Pêrsîyêy î Tûrsîyêy v têçênîyê XIX stolêtiya. rûp. 132; 135; 152. Tîflîs, 1900. rû. 10-12.
10. Hecîyê Cîndî, "Pismamtya gelên Ermenî û Kurd di nava zargotinê da, bi zimanê ermenî, Yêrêvan-1965, ru. 31-32. û romana "Hewarî"
11. Dr. Prf. Celîlê Celîl "Rûpelek ji peywendîyên Ermenîya û Kurda yêñ dîrokî-çandî", bi zimanê ermenî, berevoka welat û gelên Rohilata Nêzîk û Navîn, cilda 13, Kurdnasî, Yêrêvan, 1985, rû. 93-108. Rojnema Hêvî, Nr. Nr. 120; 121. Di Pirtûka Prf. Celîlê Celîl "13 rûpelên balkêş ji dîroka gelê Kurd" "Rûpelek ji peywendîyên ermenya û kurda yêñ dîrokî çandî.", bi zimanê kurdî, Wîen 2002, rû. 5-17.
12. X. Çetoêv, serkanya 4-a, rû 74, (Pêwendîyên Kurdên Êzdî di dewleta Rûs ra); K. Çaçanî, Ji helaqetyên Ermenya-Kurdaye çandî; serkanya 4-a, (Pêwendîyên Kurdên Êzdî...) rû. 110-114, Wezîrê Eşo, Dost û xêrxwezê cimeta Kurdayî Mezin, X. Abovyan, Kurd, Êzdî, bi zimanê kurdî, Yêrêvan 1986, rû 105-113; Casimê Celîl, Şêx Mîrza, destan, almanaxa BAHAR 199. O. C. Calîlov, Sitiranê Kurdaye Terîqîyê, Sank-Pêtêrbûrg-2003, bi zimanê rûsî, rûp. 65-76; bi zimanê kurdî, 309-321.
13. Serkanî 7.
14. Dîsa li wur, rû. 140.
15. Dîsa li wur.
16. Serkanî 2.
17. Serkanî 14, rû. 176
18. Dîsa li wur.
19. serkanî 7, ru. 145.
20. Dîsa li wur, rû. 179.
21. Dîsa li wur, rû. 142.
22. Serkanî 6, rû. 171-174.
23. Çevkanî 7, rû. 180.
24. 114, Wezîrê Eşo, Dost û xêrxwezê cimeta Kurdayî Mezin, X. Abovyan, Kurd, Êzdî, bi zimanê kurdî, Yêrêvan 1986, rû 109.
25. Serkanî 7, rû. 135.
26. Dîsa li wue, ru. 132.
27. Serkanî 24, ru. 109.
28. Dîsa li wur, rûp. 111.
29. Çevkanî 11.
30. Serkanî 7, rû. 65-66.
31. Dîsa li wur.
32. Ş. X. Mgoî... Îstorîya Kûrdîstana, Moskîva, 1999, rû. 121 -127; Serkanya 1-ê (Mîrê Ridiwanê...)
33. M. V. Lazarev, Pîrsa Kurdan (1891-1917), Weşena Roja Nû, 1999, rû 34.
34. "Kavkas", 1848, N 8, rû. 31.
35. Helmut von Motke, Unter dem Holbmond, 258-265, bi zimane almani.
36. Dîsa li wur, rû. 264.
37. Serkanî 7, rû 77.

NÊRÎNEK LI DÎROKA KEVNAR

**Dr. Tosinê Reşîd
Istiralya**

Heta rojên me jî di nav kurdan de ew bawerî serdest e, wekî berî kurd bi piraniya xwe ve ola îslamê bipejirînin, zerdeştî bûne. Bi bawerîya me ev nêrîn bê bingeh e.

Hozên Arya êdî sedsalîya XVIII BÎ (berî Îsa) digihîjin Mêsopotamîya. Dor sala 1375 BÎ di navbera dewleta Hîtîtan û cîranê wane başûr, împêratorîya Mîtannî de peyman tê girêdan. Peyman ji aliyê arkêologan ve li serbajarê dewleta Hîtîtan, Boghazkoy ê, dema vekolînên salên 1906-7, hatîye dîtin. Ew peyman ji bo zanîyarên rojava balkêş e, ji ber ku cara yekemîn navê Mîthra di wir de rastî me tê. Parastina Mîthra wê ji sedsalîya I BÎ ji Kurdistanê heta Brîtanîya belav bibe û tesîreke mezin ser olên dûarojê, berî gişkî xaçparêzîyê bihêle.

Ji împêratorîya Mîtannî re dibêjin 'împêratorîya ji bîra kirî'. Ew împêratorî sedsalîyên XV-XVI BÎ hate damezirandin û dor 300 salî jîyana xwe domand. Tixûbên wê ji çiyayên Zagrosê, Kirkûkê (Arrabxa hingê) li rojhilat digihîştin çiyayê Kurmanc û derya Sipî li rojava. Serbajarê wê, Wassukkane, devê çemê Xabûr bû. Misirîya

ji Mîtannî re Naharin jî digotin, ku bi rûbarê Ferat re girêdayî bû¹. Yekemîn şahê Mîtannî Sutara I bû (Roja baş), yê dû wî re Baratarna bû (Roja mezin). Parastina rojê di ola mîtannîyan de cihê xwe, yê giring hebû. Wan bawerîya xwe bi hêka esmanî jî dianî, ku gor bawerîya wan cihan ji wê derketîye.

¹ Subhash Kak, *Akhenaten, S'urya and Regveda*, www.ece/su.edu/kak/akhen.pdf, July 17, 2003. 2003.

Parastina rojê bingehêkî ola êzdîyan e. Hêka esmanî jî durr a ola êzdîya bîr tîne ku gerdûn gişk ji wê sêwirîye.

Mîtannî di dema xwe de yek ji bihêztirîn împêratorîyên cihanê bû, lingê xwe bi Misir û Roma re davît, şerê Asorîstanê dikir. Lê ji ber ku ew ser axa Kurdîstana îroyîn bû û divêt kurd jê xwedî derketana. Ka, kurd jî li ku ne!

Şahên Mîtannî û fereunên Misrêye dînastîya 18 emîn jin ji hev dibirin. Kîye, şahbanîya Axênatên (1352-1336), keça şahê Mîtannî Tuşratta bû¹. Dê û dapîra Axênatên jî ji malbeta şahên Mîtannî bûn. Ev malûmatî di nameyên navbera fereunê Misrê Axênatên û şahê Mîtannî Tuşratta de hatine parastin, ku li Amarna Misrê hatine dîtî². Lê şahbanîya Axênatêne yekemîn, Nefertiti a bi nav û deng jî niv Mîtannî bû. Dîtina peykarê Nefertiti li devera Duhokê mak kirina van pêwendîyan e.

Fereun Tûtanxamên, ku mûmîya wî usan baş hatîye parastin, kurê Axênatên bû, ji Kîya.

Axênatên (Roj şah), ku ew nav sala şeşemîn, ya hukumdarîyê da ser xwe, wê şorişa olî li Misrê pêk bîne. Wî ji dor 2000 xwedayên misrîya tenê yek hîşt, Atên. Atên li esmana bû û nişana wî Roj bû. Gor qewlên Axênatên, Atên usan jî di dilê mirovan de bû.

Gor bawerîya piranîya zanîyarên pisporên dîroka olan, Axênatên bavê wan pêxemberan gişkan e, ku bawerî bi Îbrahîm Xelîl anîn, monotêyîzm pejirandin³. Ew bawerî jî heye, wekî Mûsa pêxember karmendekî dîwana Axênatên bûye û bawerîya monotêyîzmê ji wir hidaye⁴.

Xwedayê li esmana ku nişana wî roj e bingehêkî ola êzdîyan e.

Demên kevnar ew bawerî ji Hindîstanê heta Misrê serdest bû.

Gor P.G. Kreyenbroek nişan û nexşên ku li Mêsopotamîya hatine dîtî (yên salên 1098-1044 BÎ) heta nîveka yekemîn ya sedsalîya XIX ser dîwarên Lalişa Nûranî hebûn (ew ser wêneyên A. Layard kişandî hene). Mar, dûpişk, şe, baldar û gelek nexşên mayîn⁵. Ev jî mak kirineke wê bawerîyê ye, wekî rehên ola êzdîya diçin heta hezarsalîya duyemîn BÎ.

Em dîsan bêne ser mîtannîyan. Hinek cîhan tê gotin, wekî mîtannî gelekî îranî bûne, lê faktên dîrokê ne gor vê bawerîyê ne. Di peymanê Boghazkoy de şahê mîtannîya Vasukhani(Vasûxanî) tevî sond xwarina bi navên çend xwedayên hûrîya, usan jî bi navê Mithra, Varuna, Îndra û Nasatiya sond dixwe. Navê Varuna ji îranîyan re ne nas e, lê Îndra û Nasatiya di mitalogîya îranyan de ne çawan xweda, lê çawan dêw derbas dibin. Navê şahên mîtannîya (Artatama, Şûtama, Artasûmara, Dûşratta)

hê zû bi sanskritê tîn şirovekirin, ne ku bi îranî. Usan jî di peymanê de seva peyva *hevt* ne ku peyva îranîye *hapta*, lê ya sanskritê *sapta* hatîye bi kar anîn¹. Paşê jî ev peyman sadsalîya XIV BÎ hatîye grêdan, lê hozên îranî wê piştî sêsid salî bêne wê deverê. Ev gişk dibin bingeh, wekî bêjin mîtannî, usan jî cîranên wan e rojhilat, kassît, galên Hindo-Arya bûn.

Piştî hatina wê deverê mîtannî di nav hûrîyan de hatin bişkavtin, asîmîle bûn, zimanê hûrîyan hildan, lê bawerîyên xwe yên olî, ku bingehê wan ola hindaye Vedic bû, parastin. Di wê olê de parastina xwedayê S'ura, ku li esmana bû û sêla rojê nişana wî bû, bawerîke bingehîn bû.

Gor bawerîya hinek zanyaran (Subhash Kak), bawerîya xwedakî li esmana, ku nişana wî roj be, dikaribû bi rêya jinên ji malbeta şahên Mîtannî derbasî Misrê bibûye û ji şorişa Axênatên e olî re bibûya bingeh².

Gor Şeref xan Bîtlîsî êzdî hema ji wê deverê belav bûne, ku împêratorîya Mîtannî lê bûye³. Gelo ev yek dibe bingeh ji bo tîkîliyên di navbera ola mîtannîya û ya êzdîya de, ez nikarim bêjim.

Seva hatina Hindo-Arya li devera bakûra Mêsopotamîya bawerîke mayîn jî heye. Gor zanyarê hindî Subhash Kak dor sala 1900 BÎ li Hindîstanê rûbarê Sarasavati ji erdhejekê ziha dibe, aborîya gelên cih tîkî diçe û ew koçber dibin û piranîya wan berê xwe didin rojava⁴. Mîtannî û kassît ji wan bûn.

Hozên Hindo-Avropî berî ku koçî başûr, başûr-rojava û rojhilat bikin, bûne du beşan; Hindo-Aryan û Iranîyan. Sebebê vê perçe bûnê hinek zanyar di şerê navbera hozan de, hinek jî di bawerîyên olî de dibînin. Çawan tê xuyayê nêrîna duyemîn hê nêzîkî aqilan e; dijîtiya olî di navbera îranîya û hindo-aryan de demeke gelekî dirêj dom dike. Awa di Reg Veda Hindo-Aryan de *daeva* ji xwedayan re dibêjin, lê di Avesta îranîyan de *daeva* ji dêwan re dibêjin. Usan jî bal hindo-aryan dûarojê wê ji dêwan re bêjin asûra, ku ji navê xwedayê îranîya Ahûra tê, Ahûra bi Sanskrit Asûra ye⁵.

Û ev herdu ol berî gişkî li Rojava Îranê û Mesopotamîya rû bi rûyî hev bûn.

Gor zanyarên kurd Mehrdat R. Îzady, Tewfîq Wehbî û Reşad Mîran çiqwas jî ola zerdeştîyê gihiştê Medîya (rojawa Îrane), lê nebû ola serdest. Xelkê Medîya *Daeva* diparastin, xwedayên bi xwe re ronahîyê tînin.

¹ E. Hornung, 2001, *Akhenaten and the Religion of Light*. Cornell University Press.

² W. A. Moren. (ed) 2002. *The Amarna Letters*. John Hopkins University Press. Baltimore.

³ Subhash Kak, *Akhenaten, S'urya and Regveda*, www.ece/su.edu/kak/akhena.pdf, July 17, 2003.

⁴ S. Freud, 1987. *Moses and Monotheism*. Random House, New York

⁵ Ph. G. Kreyenbroek, *The tradition of the Yezidies and Ahl-e Haqq as Evidance for Kurdish Cultural History*. Worl Konress of Kurdish Studies, Erbil, 2006.

¹ Subhash Kak, *Akhenaten, S'urya and Regveda*, www.ece/su.edu/kak/akhena.pdf, July 17, 2003.

² Dîsan li wir.

³ Şaref-xan îbn Şamsadîn Bîdlîsî, *'Şaraf-namê'*, Moskva, Naûka, 1967, c. I, rû. 83. (bi zimanê rûsî).

⁴ S. Kak, 2000, *The Astronomical Code of the Rgveda*, Munshiram Manoharlal, New Dehli

⁵ Subhash Kak, *Akhenaten, S'urya and Reveda*, www.ece/su.edu/kak/akhena.pdf, July 17, 2003.

Gor T. Burrow gelê proto-Hindoary, ku ji rojava Asîya digihîstin heta Hindistanê, êdî parêstvanên Daeva bûn¹. Bi gilîkî mayîn, berî hatina hozên Hîndo-Arya û Îranîya, ew ol êdî li deverê hebû.

Navbera sedsaliyên IX û VII BC eşîrên îranî ser axa Kurdistanê îroyîn bi cîh bûn. Ew hê jî peyçûyên bawariyên arîyan û hînda bûn. Gor bawariya zanîyarê kurd T. Wehbî, xwedayê wan yê sereke, ku nişana başî û qenciyê bû, Baba Esman bû, ku jê ra usan jî Baba Dîyaûs digotin. Ew anegor xwedayê hindîya, Dîyaûs Pîtar bû.²

Ji xwedayên rada duyemî re (roj, heyv, stêr) digotin ‘dîva’, yan jî ‘dîvas’, bi xwebêja yên ronahiyê tînin.

R. Reşîd dinvîse, wekî sola zerdeştîyê li Medîya ê jî belav bû, lê nebû ola serdest, ji ber ku ola cîh, ku berî zerdeştîyê hebû, bi hêz bû³.

Dûarojê, gava zerdeştî bi hêz bûn, wan xelkê ku pey ola kevn diçûn nav kirin “daeva yasna” û wan wateya van peyvan kir; “koleyên dêw”. Gor bawariya hinek lêkolînanên kurd “daeva yasna” bi hinek guhastinan îro bal kurda maye. Peyva *dasni* ku hozêke êzdîyan bi wî navî heye û demên berê mîrgeheke êzdîyan bi wî navî hebûye, hema ji guhastina peyvên *daeva yasna* çê bûye⁴. Pir caran di dîrokê de ji êzdîya gişkan re gotine *dasini*.

Ne dûrî aqilane, wekî navê “*dewperest*” ku heta îro jî hinek kes êzdîyan usan nav dikin, hema ji wê dewranê tê.

Di belgeyên asorîyan de heye, wekî li bakûra welatê wan dewleta Dasînî hebûye. Ji bajarê Duhok re jî berê Duhoka Dasînîya digotin.

Çawa tê xuyayê demên berê *dasini* devereke hê fire belavbûyî bûne. A.H. Layard, nîveka sedsaliya XIX yekemîn dinvîse, wekî hozêke bi navê *dasini* li çiyayên nêzikî Silêmanîyê heye⁵.

Zerdeştîya ji xwe re Mazdayasna, ji parêstvanê Daeva re jî Daevayasna digotin. Û Zerdeştî ola xwe çawan altêrnatîva ola Daevayasna raber kir.

Di Avesta de seva rikberîya di navbera parêstvanên Ahûra Mazda û Daeva de, ku di wan têkstan de çawan dijberîya navbera Mazdayasna û Daevayasna tê raber kirin, tê gotin. Beşekî Avesta ya taybetî ji bo dijberîya Daevayasna hatiye nivîsar; Videvdat yan Vendidat (vi-daeva-dat), anti-daeva, dijî daeva.

Çiqwas jî şahên farsa di nîveka hezarsaliya yekemîn BÎ, bûne parêstvanê Ahûra Mazda, parêstvanê Daevayasna man.

Di dewrana Xerxes de (486-465) BÎ, parêstvanên Daeva li Rojava Îranê dijî zordariya zerdeştîya serî hildan¹. Piştî pelçiqandina serhildanê Xerxes wê bide nivîsarê, çawan bi zor xelkê cîh birine ser ola zerdeştîyê.

Gor bawariya T. Wehbî heta sedsaliyên IV-V PÎ jî, piraniya kurdên rojava Zagros; Cizîr, Botan, Kirkûk, başûr-rojhilata Kurdistanê a çiyayî, ne zerdeştî bûn².

Bi bawerîya me yek ji sebebên, wekî xelkê împêratoriya Meda ola zerdeştî ne pejirand ew bû, wekî ji şeş hozên ku fêdêrasîyona Medan ava kirin, tenê yek, Arîzantî îranî bû, ji Asîya Navîn hatibû û pismamê Saggartîa û Farsan bû. Yên mayîn xelkê jîh bûn, aborîgên bûn, xwediyê sistêmeke oliye cîhê xwe girtî³.

Med bi xwe çineke oldare berî Aryan bû, ku kete nav fêdêrasîyonê.

Çawan me êdî gotîye, Hîndo-Aryan bi xwe re bawerîyan ola Vedic anîn, ku wê olê de rola Mithra gelek mezin e, ew hevkarê xwedayê Varuna ye. Bawariya Mithra cîhê xwe di olên cîh de girt. Usane êdî berî hatina hozên îranî (çawan peymanê Bagozka yê jî mak dike) li deverê parastina Mithra hebû. Di ola Vedic de Mithra usan jî navekî Rojê bû.

Zerdeştîya bi her teherî dixwest xelkê bibin ser ola xwe, heta bi rêya zorê jî. Bi taybetê wan parêstvanên Daevayasna ji xwe re kiribûn hedef. Di têkstên zerdeştîyê ye pîroz de pesnê wan şah û mîrxasan tê dayîn, ku şerê Daevayasna kirine; Vistaspa, Jamaspa, Vistarû. Di wan têkstan de em usan jî rastî helanan tên, ku didane zerdeştîyan, wekî li mal û milkê Daevayasna bibin xwedî. Heta dihat gotin, wekî dermanên nû tên çêkirin berê bidin Daevayasna, eger zêndî man, dû re bidin Mazdayasna.

Ev gişk siyaseta xelîfên Abassî û siltanên Osmanîya dijî êzdîya tînin bira me.

Zerdeştîya her teherî dixwestin meda û ola wan ber çavên xelkê reş bikin.

Di mîtalogîya farsan de du alîkarên xwedayê xirabî û tarîyê, Ehrîmane sereke hene û yek ji wan Azhî Dahaka ye. Gor wê mîtologîyê Azhî Dahaka dêwê sê serî ye û zikê wî bi margîsk û dûpişkan ve tijî ye⁴. Gor evsenetîyên zerdeştîya, wî xwedayî çemên di nav bajaran re dikîşyan didan rawestandî û xelkên bajêr neçar diman çend keçan ji wî re bikin cangorî, heta dîsan av berda⁵. Usan jî tê gotin, wekî Azhî Dahaka bi teherê zîya û mara dikare dîyar bibe. Di zimanê farsî de ji zîya re dibêjin Ajdaha, ew ji navê Azhî Dahaka tê.

¹ Burrow, T., *The proto-Indoaryans*, J. of the Asiatic Society, 2, 1973, rû. 123-140

² Tawfik Wehbî, *Dîni caranay kurd*. - Kov. Gêlawêj, 1940, N 11-12, rûp 51-52, Bexda.

³ Reşad Sebrî Reşîd (Reşad Mîran) *Êtnokonfessionalnaya sîtûasiya v sovremennom Kûrdîstanê*, ‘Naûka’ Moskva-Sankt-Pêtêrbûrg, 2004, rû. 16.

⁴ Mehmed Mesûd, *Rîşalek li rîşalî zimaneke man*. Kovarî “Nûsari Kurd”, Bexda, 1986, j. 6.

⁵ Layard, A.H., *“A Popular Account of Discoveries at Nineveh”*, New York, J.C. Derby, 1854, rû. 206.

¹ Subhash Kak, *Akhenaten, S’uriya and Rîgveda*, July 17, 2003, rû.10.

² Wehbî, Tawfik, *Dîni caranî kurd*, Kovara Gêlawêj, 1941, jim. 11-12, rû. 67.

³ Ardalan, Magians, Mithraists and Zoroastrians
<http://newsgroups.derkeiler.com/Archive/Soc/soc.culture.iranian/2006-02/msg01563.html>

⁴ Vesta Sarkhosh Curtie, *Persian myths*, British museum press, 1997, London, rû. 12.

⁵ Yahîya ‘Ebdulxanî’ Elî, *al-Imlak zû al-rîûs al-sab’a*, (dêwê hevî serî), kov. Karwan, 1983, N13, Hêwlêr, 121-130. (Me ev jêderk ji pirtûka R. S. Reşîd, *Êtnokonfessionalnaya sîtûasiya v sovremennom Kûrdîstanê*, ‘Naûka’ Moskva-Sankt-Pêtêrbûrg, 2004, rû. 66, hildaye.

Divek hema ji vir tē, wekî êzdî bi *Zîyayê zer* sond duxun. Ji bo wan Azhî Dahak ne bûye nişana xirabîyê, wan bawarîyên zerdeştîya ne pejirandine. Riştî vêga-Azhî Dahaka şahê Medayî dawî bû.

T. Wehbî wê bawarîyê ye, wekî Zohak ê ‘Şah Namê’ a Fîrdûsî hema Azhî Dahaka ye, ku di evsenetîya Newroz ê de wek zilmkar tē raber kirin.¹

Bê guman Newroz cejneke kurda ye, ku ji kûraya hezarsalan tē. Gor ola êzdîya ew cejn pîroz e. Awa di “Mesheba Reş” de tē gotin, wekî roja Newrozê gerek hevt caran dua bikin. Lê çiqwas em zanin, ne di ola êzdîyan de, ne jî di kevneşopîyên wan de tu bes, bazara Kawa û Zohak tune.

Evsenetîya Newrozê ku îro nav kurdan de hatîye pejirandin, ji alîyê zerdeştîyan de hatîye sêwirandin û dijî Meda, dijî parêstvanê Daeva ye.

Xelkê Medîya peyçûyên ola Daevayasna bûn. Di wê olê de rola Mithra mezin bû. Kujtina ga ji alîyê Mithra de cejneke wan ya giring bû. Ev merasîm heta îro jî di ola êzdîyan de maye. Kujtina ga beşekî giring, yê mezintirîn cejna êzdîya, Cejna Cama Mêra ye, ku jê re usan jî Cejna Cama Şixadî dibêjin. Ew usan jî dema heca êzdîyan e.

Ji bo vê merasîma giring jî ber çavên xelkê reş bikin, gor bawerîyên zerdeştîya Ehrîman ga dikuje.

Di ola êzdîyan de gelek êlêmêntên ji Mithraismê tên hatine parastin û gor hinek zanîyan, Mithraizm bi teherê ezdiyatîyê li çiyayên Kurdistanê maye.²

Gelek car tē gotin, ji ber ku oldarên zerdeştîya ji hoza Meda ye Magî bûn, usane xelkê împêratorîya Meda jî zerdeştî bûne.

Pirs ew e, gava Magî di zerdeştîyê de aktîv bûn, zerdeştî hê jî xweya sîstêmeke olî ye rêk û pêk nîn bû. Di Avesta Xort de tesîra bawerîyên Magîyan heye, wan xwedayên xwe, çiqwas jî ser rada nizm, lê di wê sîstêma ola Zerdeştîyê de bi cih kirin.³

Dema destpêka ola zerdeştîyê de Magîya dijberîya di navbera bawerîyên xwe û yên zerdeştîyê olî de ne didîtin. Dûarojê, gava ola zerdeştîya bû sîstêmeke rêk û pêk, cihê Magîyan di wê olê de nema. Em di Avesta de rastî peyva Magî nayên, cihê wê peyva Athravan heye.⁴

Magî mîna qewalên êzdîya bûne. Wan têkstên olî (qewl) ezberî zanibûne û dema cejna û qurban dayîne qewl gotine.

Tesîra Magyan, çawan şewirmend, di dîwana şahên Medan de mezin bûye, wan qewl digotin, naveroka wan şiro vedikirin. Gerek bê gotin, wekî qewlên wan digotin, yên dewrana berî hatina hozên îranî bûn.

¹ Wehbî, Tawfik, *Li nawçûnî madakan kirdarekî dîn bû*, kov. Gêlawêj, 1940, N 8 Bexda, rû.35.

² Ardalan, *Magians, Mithraists and Zoroastrians* <http://newsgroups.derkeiler.com/Archive/Soc/soc.culture.iranian/2006-02/msg01563.html>

³ Dîsan li wir.

⁴ Dîsan li wir.

Magî bi hostatîya ezber zanibûna qewla, stran û şirovekirina wan çawan nav meda, usan jî nav farsan de navdar bûn.

Darayê Mezin Magî vexwandin, ji ber ku wan qewlên ola zerdeştîyê di bîra xwe de xweyî kiribûn, ezberî zanibûn.

Dewrana Hêlênîya û Romîyan de oldarên Mithraîzmê re digotin, Magî. Tişteki balkêş e, wekî gor bawerîya hinek zanyaran, hersê aqilbendên ku ji bo ji dayik bûyîna Hizretî Îsa çûbûn Betlêhemê, dikaribûn oldarên Mithraya, Magî bûna, lê ne zerdeştî, çawan tē gotin. Ew ku wan ber agir dua kirîye bûye maq kirin, wekî ew zerdeştî bûna. Lê mithraya jî dikaribû ber agir dua bikira.¹

Ew ku rehên ola êzdîya diçin kûraya dîrokê, îro êdî tu guman tune. Hela destpêka sedsal XX rojhilatnas û kurdnas N. Marr seva ola êzdîya dinvîse, “Em li vir bermayên ola kevnar, ya cih dibînin”².

Di nav êzdîyan de herdem tē gotin, wekî li Hindistanê jî êzdî hene. Salên zarotîyê min ji mezinan bihîstîye, wekî dema Cenga Cihanîyêye Yekemîn, ofîsêrekî Brîtanî, ku bi eslê xwe hindî bûye, gava tenê maye, ji êzdîyan re gotîye, wekî ew jî êzdî ye. Nêzikî Lalişa Nûranî şikevtek heye, ku heta niha jî jê re dibêjin ‘şikevta hindîya’. Gor bawerîya xelkê cih, mirîdê Şêx Adî ji Hindistanê hatine, li wir mane û dûarojê di nav êzdîyan de bişkiwtîne, asîmîle bûne.

Li Hindistanê tekîk bi navê ‘Pênc pîr’ heye, ku yek ji xasê wan Şah Şems Tewrêzî ye. Yek ji mezintirîn xasê ola êzdîya Şêx Şems e ku jê re usan jî Şêx Şemsê Tewrêzî dibêjin. Cawan dîyar e, çîna şêxa piştî hatina Şêx Adî Lalişa Nûranî bal êzdîya dîyar bû, usane ne dîr e, wekî xasê êzdîya jî berê Şah Şems Tewrêzî bûye.

Divêt em ji bîra nekin, wekî miskenê baldara Tawis, ku giringtirîn nîsana ola êzdîya ye, Hindistan e, ew li Rojhilata Navîn nayê dîtin. Miskenê dara zergûzê jî, ku nişanên êzdîyaye pîroz: xerqe, kulik, tok bi belgên wê reng dikin, dîsan Hindistan e.

Bingehekî ola êzdîya, ew bawerîya kirasguhêrîne ye, ew bawerî di ola hindîyan de jî bingehîn e.

Gelo ev bûyarên dîrokî û mînakîyên di navbera olên êzdîya û Vedic de dikarin bibin bingeh ji bo zelal kirina çavkanîyên ola êzdîya? Wekî bingehê ola êzdîya ola Daeva ye bi tesîra olên Vedic û Mithraîzme? Bersiva vê pirsê hê jî ne zelal e.

¹ Dîsan li wir.

² N. Marr, *Yeşço o slově çelebi*, ZBORAO, XX, St. Peterburg, 1912, rû. 189. (bi zimanê rûsî).

Notenivîsarên awazên kurdî yên pêşin (Ji arşîva prof. Hecîyê Cindî)

**Dr. Nûra Cewarî
Istiralya**

Awazên kurdî, çawa pareke mûzika kurdîye mûhîm pir giranbihane, bi sercem û taybetyên xweya sazbandyêva ji stranan kêmtir nînin, hela hê zêdetir jî bi karanîna hunerên hacetên gelêye sazbandyê yên başqe-başqeva - wek Meya, Zurne, Fîqe, Bilûr, Tembûr, Def û Duşbek...

Di nava dengnivîsar /notenivîsarên mûzika kurdî yên çapkirîda, ji despêka sedsalya 20-î heta îro, bi piranî stranên gelerîne. Notenivîsarên awaza – yê govenda, şivantyê, yê dewata –cirîd, guleş û yê mayîn li ser pêçya dikarin bêne hesavkirinê. Hilbet jî bo xwendevanan notenivîsarên strana tevî têksta he hewaskarin ne ku notenivîsarên awazan yê bê têkst.

Notenivîsarên awazan ji bo pêşekzanan – muzikzanên folklorîst û sazbandên ku nota dixûnin hewaskar û bi qîmetin.

Çawa awaz kê hatine dengnivîsarê usa jî hostên awaza, yan çawa kurdên Armênîyê divêjin – sazband, kem eyanin, nave wan kê tene gotinê, ewana kê tene naskirine

û qîmetkirinê. Bes nave çend sazbanda, weke Egîtê Cimo tê gotinê çawa “Mîrê bilûrê”, navê Temo wextêda dihate gotinê çawa “Hostê tembûrê”.... Lê çîqa hostên bi merîfeta geş hebûne û hene ku tevî stranbêjan strana xemilandine û dixemlînin, konserta çawa bi tenê usa jî tevî komê didin û kem tene naskirine. Wexte em wana jî baş nas bikin, qedrê wan û berhemên wan bigirin.

Herwiha di arşîva prof. H. Cindîda me du notenivîsarên awazan dîtin ku pêşekzanên ermenî wextên başqeda nivîsîne. Herdu jî awazên şvananin bi întonasiyên gazikirinêva. Yek bergirtina notenivîsarê klassîkê mûzîka ermenya Komîtase ji arşîva Komîtas, yê din notenivîsarê mûzîkzan Aram Koçaryane ku gotarekî wîda çap bûye. Herdu meselên nota emê bi bergirtina xwe nîşandin berku awaza pêşin ji orîcînalê baş nehatîye bergirtine, awaza duda jî ji bo çapkirinê çûk kirine û bi zehmet tê xwendinê.

Arşîva Komîtas li Mûzeya Ermenistanê ya Edebyet û Çandeîda tê xweykirinê. Hejmara dengnivîsarê 1336-e. Sal ne nivîsare, bes jorê “Awazê kurdî” û di nava bendada “ji bo meya” hatiye nivîsarê. Eyane ku Komîtas kutasya sedsalya 19-a tevî hevaleyê xweyî êzdî - Ûsiv beg li gundên Serhedê yê kurdên êzdîda bûne mêvan. Divek hema hînge jî ew awaz nivîsibe.

Awaz bi dengên dirêj despê dive û paşê deng kin divin û bi lez hevdiguhêzîn. Întonasiyên gazikirinê (dengen pir kin tevî yê dirêj) gelekin û hey tene weklandinê.

Mesela nate 1

Aram Koçaryan pêşekzanê folkilora ermenya ya sazbandyêye. Ewî tîzên xwe yê doktoryê li ser hacetên sazbandya ermenya yê geleryê nivîsiye. Notenivîsara wîye “Awazê kurdî” li gotarekî wîye bi sernivîsa “Mîapox srîng” (Meya bi lûlekîva) sala 1962-a li kovara “Têxêkagîr” (Bes) hejmara 11-ada ya Akadêmîa Armênîa ya Zanîaryê çawa mesele çap bûye.

Eva awaza jî bi nexş û xemle. Întonasiyên gazikirinê hey li hev tene guhastinê.

Mesela note 2

Tiştêkî ecêve ku ev herd awaz bi xeyset, bi îtonasîyên xweva, bi dengrêz u bi livandina awazava mînanî hevîn. Ewana bi gîana kurdîne û geleki taybetîne. Çawa stranên mêranyê (yên dîrokî), stranên destana, evîntyê evana jî ji jora dengrêzê despê divin, çend cara çivane didin û hêdî-hêdî, qey bejî bi nêrdewana peyayî ber bi dengê dengrêzê ya jêrîne qewîn divin. Çawa stranên jorgotî yên dirêje bînfîre evana jî bi hunerên sazbandyê yên başqe-başqeva dewlemendin.

Herdu awaz jî bi hostatî hatine nivîsarê. Ewana bê çevkanîne, em nîzanin li ku û ji kê ew awaz hatine nivîsarê.

Mînakya van awaza çend fikra pêjda tîne. Yan awaz eyan bûye, baş hatîye parastîne û piştî wextêkî dirêj - niv dewranî zedetir A. Koçaryan bihîstîye û dengnivîsiye û niha ew nimûn dikare hesabbe çawa şaxekî dengnivîsara Komîtas. Yan jî divek Koçaryan haj dengnivîsara Komîtas hebûye û bi bîr û hunera xwe ew awaz bi nexşen nûva veçekirîye û dengnivîsiye bê bîranîna çevkanî. Çawa jî hebe ew herdû nimûn bi hostatî hatine nivîsarê û bi rastî fonda kurdî ya dengnivîsarên awaza dewlemend dîkin.

Ne ku tenê Komîtas û A. Koçaryan qedrê awazên kurdî girtine û dengnivîsîne lê usa ji gele roşinbîrên ermenî ji awazên kurdî heyrî mane û fikrên xwe anîne li ser kaxaz. Emê bes nivîsarê êtnograf A. Yrîsyan bi bîr bînin ku li gotarekî wîda çap bûye. "Ew tiştê ku zar-zmanê wî (yê şvan -N. C.) nikaribû bikira, ewî bi bilûrê, ku hey jê dengê melûl, îske-

îskê, hey jî dengê eşqê, şabûn û serketîne dihat, kir. Û merî zendegirtî dimîne, ku di nav bedena wî şivanê jar û zêif da çawa ewqas kel û şewat dikare hebe" /A. Yrîsyan, Rêwîti berbi Ermenistana Roava , kovara "Arzakank", 1881, hejmar 3, rûpêl 39/.

ÛSÊ HERSAN

DÎDEVANÊ SERDEMA XWE YÊ DAWÎ BÛ..!

Dr. Deham Ebdulfettah

Ka em ê ji kû dest pê bikin ...! Temenkî dirêj , jînenîgariyeke rengîn ... û hişkî bîrewer û zelal , hemû buyer û bûyînên ku li dirêjahiya wî temenî qewimîne yan jî berguh bûne tê de amade û berdest in ... !

Zincîrek ji bîranîna û bîreweriyên dîrokî di ber çavan re derbas dibe ... xelek li pey xelekê dikişe û dirêj dibe ... dirê.. ê .. êj û qonaxên serdema kurdewerîya tozgirtî nîşan dîke ...! Her qonaxeke nîşankirî bi bazînekî sorxwîn hatiye dorpeçkirin û bi tilikên dîdevanê vê serdema xwînî hatiye morkirin û wajokirin (imzekirin) ...!

Di navbera " Sêmitikê Newaf "û " Amûda Şewitî " de (95) caran ev Zemîn li dora rojê geriyaye (1915 – 2010) . Di her çend geran de qûçek hatiye rakirin û her qûçek bûye qonaxek ji qonaxên jînenîgariya dîdevanê vê serdema me ya wêran û sitimî ... !

Pêşengên rîya azadiyê , weku sitêrên ronîdayî di şevên Amûdê de tovên bîreweriyê diçandin . Li dora te bûn , heval û hogirên te bûn ...tu jiwan bûyî û ew ji te bûn ...! Hûn xwazyarên ronahiyê bûn , tu û hevrêyên xwe . (Mele Hesênê Hişyar , Reşîdê Kurd , Evdê Têlo , Osman Sebrî , Qedrfî Can , Cegerxwîn , mihemed Elî Şiwêş, Ehmed Nafiz , Tîrêj û ...) . Erê

...! Hûn bûn evîndarên ronahiyê , xwazgînên rojê ..! we di tarîka şevên Amûdê de tovên ronahiyê diçandin ...!!

Çiqas zor û zehmetî we kişand..! we çiqas azar , renc û rencorî daqurtand ..! çiqasî hûn di sermê de , di germê de , li çol û gundan ,tî û birşî şevder diman ..!

Rast , tu nexwendî bû , lê te ezmûna hemû hevalên xwe yê ronakbîr û xwendewer , di dilê xwe de meyndin . Tu bi textoran re yawir û birînpêç boyî , bi nivîskar û zanyaran re tu şagirt û guhdêr bûyî , bi ramiyar û siyasiyan re tu ji wan bûyî ..! Di hemû qonaxên xebata welatperwerî de tu yek ji wan bûyî ...! Di xweşiyê de , di reşiyê de tu yek ji wan bûyî ...!

Ew pêşengên riya azadiyê tev çûn , koçkirin û çûn ..! Hebanên ezmûnên xwe vala kirin dilê te û çûn ..!

Erê, ew çûn û tu li pey wan, weku dîdevanê wê qonaxa dîrokî , mayî!

Di çarçova wê qonaxê de , çi dihat pirsîn tu ji pirsê re amade bûyî ...! Tu dîde û dîdevanê kes û bûyerên wê dema xwînî û qedexa bûyî ...!

Ez û tu , em (35) salan bi hev re , cînar bûn , dost bûn û heval bûn ..! Bi hev re em diçûn nêçîrê , diçûn seyrangehan û bi hev re em li şevbuhêkên siyasî û rewşenbîrî jî amade dibûn ..! Eger carekê nexweşiyek li mi peyda bibûya (nivê şevê bûya jî) , tu û texturê xwe , hûn li ber sere min amade dibûn , we ez derman dikirim ..! tu ji min re bav û bira bûyî ...!!

Van salên dawî gavên te kurt bûbûn , te nema xwe ji tarê berdida . Te her êvarê li zengilê mala min dida û tu li nik min rûdinişt ! pirs û bersivên te ne yê mirovekî (95) salî bûn . Hişê te , zimanê te , bîrewerîya te , yad û bîranînên te , tev çak û ciwan bûn ..! Te hemû bûyerên giring li cîhanê (nemaze yê bi Kurdan ve girêdayî) dişopandin ..!

Roja (24/ 8/2010) , dîsan wekî her roj , tu li cem min bûyî û bi wê germiya dilê xwe ya her car te pirsî :

- De bêje lo : çi heye , çi tune ye

- Ma wê çi hebe , Bavê Dara ?! Her tişt wek berê ye , tiştêkî nû nîne!!

- Ma hikûmeta Îraqê çênebû , lihev nekirin ?!

- Na , na ...!

- Tu dibê rewşa me Kurdan wê çawan be ..?!

- Baş e û wê baş be jî !!

Demjimêr bû nêzî (6) . Te hêz da xwe da ku tu rabî . Tiştêk hat bîra te , te cihê xwe xweş kir û te got :

- De bêje , lo ..! Eger ez mirim tu yê min li kû veşêrî ?

- Li goristana Amûdê , li rex gora Diya Dara û keça te Gulê ...!!

- Baş e ...! Ma cî li wir heye ?!

- Erê , erê heye !!

Tu rabûyî ser xwe û tu çûyî ! ... û cereke dî min dengê te nekir...!!

Beriya ku bigihêje mala xwe riya xwe bi cînarekî nexweş xist , çû serdana wî . Bi dengê topa rojiyê (fitarê) re gihişte malê . Şîva xwe xwar , nimêja xwe kir û çû ser textê xwe . Li (hewşê) xwe li ser nivînên xwe dirêj kir ...!

Nêzî demjimêr (9.45) qêrîn jê hat : Nûra , Nûra were ...ez mirim ...!

Keça wî Nûra pêve çû , .. Serê wî rast kir .. kir kixt – kixt ...! Xwest tiştêkî bibêje , devê xwe vekir da bibêje , lê – mirinê rê nedayê û negot ...! Çavên xwe girtin û ... tiştêk negot, negot û çû ... !!

Gelek tişt ji me re gotin û gelek jî negotin , pêre çûn ... û ... negotin ...! Xwest ku bibêje , lê negotin ...!

Projeya Dibistanên Kurdî li Almaniya

Dr. jur. Celalettin Kartal
Pisporê mafê mirovan,
kêmetew û migrasyonê
Almaniya, 04.08.2010.

*Ez vê nûsafê bo bîranîna dehsaliya mirina diya xwe
Rindê¹ pêşkêşî komelên kurdên li Almanyayê dikim.*

Projên hevpar rîya hevkarî û yekîtiyê vedikin.

Bo ev nûsaf (rapor) baş bêt famkirin divêt hem rapor hem jî jêrenotên wê yeko yeko bêt xwandin.

Wek têt zanîn derfetên pêşveçûna zarokên biyaniyan di dibistanên dewleta alman de kêmtir in,² lê “derfetên” zarokên kurdan kêmtir in.³ Dîsa têt zanîn ku mafê perwerdekirinê mafêke bîngêhîn e. Ne tenê dewlet her wisa jî komel, civak û mezheb jî dikarin vî mafî bo zarokên xwe bi kar bîhênin. Bi vê rîyê civaka sunî, ya elewî û ya êzdî, dikarin li Almanyayê taybetiyên xwe biparêzin, zarokên xwe ji bo pêşerojê (paşerojê) amade bikin.

I. Hejmara dibistanên taybet li Yekîtiya Ewropayê

¹ „Civaka bê rê, ol û erkan wek pezê bé xwedi û bé şivan e.“

² Di nûsafa hikûmeta Alman ya dawî de hate diyarkirin ku zarokên koçberan qurbanên nîzama perwerdekirina dewleta Alman in. Heke zarok wek hev bin jî notên xirab didin zarokên koçberan, biner li: <http://www.welt.de/politik/article2575516/Die-neue-tuerkische-Elite-in-Deutschland.html>

³ Kûrtlerin eğiitimde başanlı olmaları için Kûrt kurumlarının sorumluluk üstlenip buna yönelik lobi çalışmaları yapmaları şarttır.

Li Almaniya hejmara dibistanên taybet di sala 2006an de nêzikî pênc hezaran bû (4.700), ango ji sedî % 7 in. Li Awusturya ji sedî % 11, li Danmark ji sedî 24 %, li Spaniya ji sedî % 32, li Îrland ji sedî % 58, li Hollanda ji sedî % 67 dibistanên taybet in. Hejmara dibistanên taybet di zikê hevde li dewletên OECD ji sedî % 24 in.¹ Rewşa zarokên koçberan li Almanyayê li gor dewletên OECD xeter e.²

Têt zanîn damezrandina dibistanên taybet di destên eyaletan de ye. Di pratikê de eyalet gelek pîrsgirêkan ji damezrêneran re derdixin. Ji ber vê yekê *kesên dibistanên taybet damezirînin divêt karzan bin*. Tenê heke planekê wan yê bi rêk û pêk, zelal û berfireh hebe, wê serkevin.

II. Girîngbûn û armanca projê

Bo serkeftina zarokan zimanê dayikê misoger e.

1. Kurdên sunî

Kurdên sunî dikarin ziman û toreyên xwe bi vê rîyê biparêzin; dikarin girêdayî welatê xwe bimînin; dikarin zarokên xwe fêrî dîroka welatê xwe bikin; dikarin wan li Almaniya baştir têkildar (întegre) bikin; dikarin dersên ola îslamê li gor mezheba Şafîî bidine xwandin; dikarin pêşeroja zarokên xwe geştir bikin; dikarin bibin nimûne ji kurdên welat re; dikarin alîkariya amadekirina “stratejiyêke hevbeş” ji bo hemû kurdan bikin û pîreke dialogê ji hemû kurdan re ava bikin; dikarin dîroka îslamê di bin çavekî hevdemî de û li gor berjewendiyên kurperweriyê binivîsin; dikarin diyalogêke bîngêhîn di nav xwe û êzdiyên Almanyayê de ava bikin; dikarin bi alîkariya ronakbîrên xwe yên derveyî welat ola îslamê li gor “mercên dîrokî” şîrove bikin; hemû devok û zaravayên zimanê kurdî li gor derfetên xwe nêzi hev bikin.

2. Kurdên elewî

Kurdên elewî dikarin bi heman rîyê bêhtir serkevin; dikarin çêtir li zimanê dayikê xwedî derkevin; dikarin kêmasiyên elewîtiyê di derbarê felsefê de tamam bikin; dîroka xwe ji nuh ve bikolin û binivîsin û hwd.

¹ Biner li: <http://de.wikipedia.org/wiki/Privatschule>

² Wek di ezmûnên PISA de derkete holê “micalên wekhevîyê” di perwerdekirina Alman de tune ye, bîrên li Soziale Herkunft entscheidet über Bildungserfolg, Konsequenzen aus IGLU 2006 und PISA (2008), S. 18, <http://library.fes.de/pdf-files/stabsabteilung/05314.pdf>.

3. Kurdên êzdî

Êzdî hem bi navê kurdên fermî û hem jî bi navê hostêyên “kurdiya modern” têne naskirin. Ji hemû bawermendan re tiştên bingehîn (*basic*) ferz in, lê piraniya kurdên êzdî yên li Almanyayê jî *basic* “bêpar in.” Balkêş e ku îroj piraniya *akademikerên* êzdî tenê dikarin bi zimanê Almanî xwe baş îfade bikin. Zarokên êzdayî li gor zarokên koçberan ne serkeftî ne. Hem *akademikerên* êzdî û hem mindalên wan di malên xwe de bi almanî diaxivin. Bi gelemperî “dûnavên êzdî” jî nikarin erkên parastina ola xwe bi cîh bihênin. Dîsa bi gelemperî zanîna wan di derbarê çand û olî de kêmtir e. *Ew tenê dikarin bi riya perwerdekirina xwendegihan serkevin.* Êzdî dikarin zarokên xwe bi vê riyê fêrî zimanê kurdî bikin; dialogueke berz di nava xwe û olên din de saz bikin.

Qewl, diha, çîrok, serpehatî, stran û berhemên êzdayî, bi zimanê kurdî ne.¹ Beşek jî van berhemên kêmtir famkirin. Êzdî dikarin bo perwerdekirinê hevdemî wan bi kurdiya nûjen bi weşînin. Ew dikarin dûnavên xwe (zanyarên olî) wek “teologên” xaçperestan, ilimdarên îslamê û keşeyên cihûyan, di dibistanên xwe de perwerde bikin. Êzdî dikarin bo vê yekê zankoyeke xwe li derveyî welat damezirînin. Ew dikarin bi zimanê kurdî pêwendiyên berz di nava xwe û êzdiyên welat de ava bikin.

Damezrandina dibistanên kurdi wê li Almanyayê bo kurdan gaveke dîrokî be. Ev dibistan wê bo kurdên bakur jî bibe dibistana yekem. Wekî din ev proje wê rê ji gelek xebatên din re jî veke. Bi kurtî heger kurd li gorî vê raporê dibistanên xwe damezrînin, wê bi ser kevin.

Beriya ez di vê nûsafê de li ser sê eyaletên Alman (NRW, Nds., Hessen) û cûdayên zagonên wan rawestim, dixwazim hinek bersivên ku min li ser proja dibistanên taybet wergirtine, di vir de pêşkêş bikim.

III. Bersivnamên pirsiyarnamê

Pirsgirêka aboriyê wê barê herî giran be ji bo birêvebirina vê projê

1. Platforma Êzdiyan Celle (PEC e. V.)

Wek serokê PEC di bersiva xwe ya 13. 01. 2010 de destnîşankiriyê, komela wi “wek navend” dixebite. Her weha “nêzî 150 heta 200 malbat” girêdayê komela PEC in. Hejmara zarokên kurd yên ku li herema Celle “diploma lîseyê” (Abitur) werdigirin ji sedî % 5 heta % 8 in.

¹ Concerning Kurdish language and vocabulary, Ezidies' religious texts have been written in pure Kurdish to a great deal thereby preserving hundreds of pure Kurdish vocabularies, p. 13, birên li <http://www.lalishduhok.org/books/lalishbook.pdf>

PEC ragihandiyê, (Ganztags-)Gesamtschule ji zarokan re baştir e: Zarok di vê dibistanê de arîkariyêke bi taybet diwergirin. Di heman dibistanê de xurtî û kêmasiyên wan têne ditin. Zarokê kêmasiyên wî di derbarê fêrbûnê de hebin, mamoste bêhtir alîkariya wî dikin. Ji bilî vê dinivîse, divêt zimanê kurdî di bawernamên zarokan de jî wek (ber)nivîsk cih bigre. PEC bawer e, ku ev proje dikare bibe “pira diyaloga” di nav kurd û welatê wan.

Zarok pêşeroj in; xebata perwederkirinê erkekî bingehîn e; zarokên perwerdekirî xwe baş nas dikin; ew hem xwe û hem jî welatê xwe bizanin diparêzin; PEC di her alî de amade ye bo pêşkêşkirina proja dibistanên kurdî.

Dîsa di heman bersivê de diragehîne, ku pêwîst e di destpêkê de dibistanên taybet li bajarê Celle, eyaleta Bremen û bajarê Oldenburg bihêne damezrandin. Li gor wî girîng e ev proje bi karzanî û bi riya mamostên berz bimeşe. Diyar dike, ku ew di “çalakiyên xwe de her dem li gor beşdaran diaxivin”, (lê) *zimanê almanî* behtir têt bi karanîn.

Serokê PEC bawer dike, ku di destpêkê de kêmtir nûner (“Elternvertreter”) wê zarokên xwe bişinin dibistanên kurdî, lê heger proje serkeve, hingê rewşê were guhartin. Ew di hêne ser ziman, ku divêt ev proje di derbarê kêmasiyên de ji aliyê pîspor û nûnerên zarokan ve bê çavdêrkirin/nirxandin. Di dawî de *pirsgirêka aboriyê wê barê herî giran be ji bo birêvebirina vê xizmetê.*

2. Mala Êzdiyan Oldenburg

Di rewşa îro de damezrandina dibistanên taybet ji me re ne karekî sereke ye.

Berisva serokê vê komelê di 24.01.2010 de kete destê min. Wek serokê vê komelê ragihandiyê 240 malbat girêdayê vê sazgehê ne. Tenê bîst zarok beşdarî dibistana lîseyê dibin. Ew xuya dide, ku ew di civinên xwe de *bi kurdî û almanî* diaxivin. Ji bilî vê dibêje, “bi rastî jî perwerdekirina zarokan.. girîng e.” Damezrandina dibistanên taybet li Almanyayê hişeyêke balkêş e. *Lê li gor rewşa îro ji me re ne karekî sereke ye.* Berî ku em vê derfetê ji xwe re bi kar bînin, pêwîst e em “pêşi karên xwe yê bingehîn pêk bînin.” Di vî warî de hîna... kêmasiyên me hene. Divêt bêt zanîn, kû endamên me di herema xwe de tîkiliyan bi dibistanan re datînin û li rewşa zarokan dipirsin. Her weha em amade ne bo danasîn û piştgiriya vê projê hemû ronakbîr û karsazan vexwînin ser komcivînekê.

3. Mala Êzdiyan Emmerich

Pêwîstiya me bi dibistanên kurdî “... ji nan û avê bêtir” heye...

Serokê komela Emmerich di berisva xwe ya 27.01.2010 de ragihandiyê, ku li Emmerich dora 300 malbat pişgiriya komela wî dikin. *Li gor wî ev proje di warê leçûnê (mesref) de ne barekî giran e.* Hejmara zarokên li Emmerich ku beşdarî dibistanên lîseyê dibin, nayêt zanîn, lê ragihandiyê, ku keç di derbarê perwerdekirinê de ji kuran serkeftitir in. Ji bili vê dibêje, pêwîst e em “lobiyêke” xurt avakin; zarokên xwe di civaka Alman de bi erênî komê ser hev bikin (positive Integration). Ji bo vê xebatê zemineke qanun ku em pê li xwe û mafên xwe xwedî derkevin heye. Her weha ev proje bi nirx e. Ango, divêt li ku derê pêwîstî hebe, li wir dibistanên kurdî werine damezrandin.

Wekî din serokê komela Emmerich dinivîse, ku rast e bi vê projê mafê zarokên kurdan wê baştir werine parastin. Ew bawer dike, ku “ev proje dikare yekîtiya ...êzdiyan... jî ava bike.” Dîsa li gor wî gelekî “pêwîst e” dibistanên kurdî hebin û bi lezgînî werine damezirandin. Di dawiyê de dinivîse, heger ev “...proje di xizmeta ol... û netewa me de be, em amade ne, piştgiriya” wê bikin. Di heman bersivê de diragehîne, ku pêwîst e di despêkê de proje... ji aliyê “komîta rêvebir” ve were naskirin û erêkirin. “Pişt re bi endamên wê re” were axeftin; dû re “civînên gel werin çêkirin.” Hingê “Mala Êzdiyan Emmerich” dikare têkeve xizmeta vê projê. Ji bilî vê dibêje, “pêwîst e komisyonek were li darxistin. Bi hemû mal û komelan re hevdiîtin werine bikarhanîn... Bi vê riyê rexstinek ji qanûnnasan jî were damezirandin. Dîsa wek ew destnîşan dike, “...pêwîstiya êzdiyan bi vê projê “... jî nan û avê bêtir” heye,...”, lê dibêje, “...em dereng mane” bo vê projê.

4. Mala Êzdiyan Celle

Ev proje ji sedî sed riya serkeftinê ye.

Serokê vê komelê di 05.02.2010 de bersiv daye. Wek ragihandiyê, 900 malbat girêdayê vê komelê ne. Di her malbatê de 5 ta 9 kes dijîn. Ew dinivîse, derbarê entegrasyonê de dewlet peyvên “têkelkirin” û “helandin” tevlihev dike. Dema behsa “têkelkirin” (entegrasyon) dike, mebesta wê helandin e. Ew dibêje, ku *zarokên êzdî ji sedî % 5 beşdarî lîseyê dibin.*¹ Ango rewşa zarokên kurdan li gor zarokên koçber xeter e. Divêt berî her tiştî “yekîti” di nava kurdan de hebe. Her weha dibêje, divêt dibistanên kurdî li gelek bajarên Almanyayê hebin.² Perwerdekirin

¹ Binêr li bersiva PEC ku behsa hejmareke din dike. Lê herdu jî li gor texmînên xwe behsa hejmarê dikin.

² Celle, Hannover û derdora wê, Oldenburg, Bremen, Solingen, Nienburg, Berlin, Bielefeld, Herford, Detmold, Hameln, Hamm, Emmerich, Kleve, Wesel, Goch, Leer (Ostfriesland), Lingen.

ya di derbarê ol, dîrok û ziman de girîng e; perwerdekirineke rast pêşiya şaşiyên jî digre. Tîne ziman, ku komela wî amade ye piştgiriya vê projê bike, lê divêt meriv ji vê xebatê re “jîdil” be. Dibêje, ev proje ji sedî sed riya serkeftinê ye. Heger dibistanên me hebin, “nûnerên zarokan” jî wê zarokên xwe bişnin dibistanên kurdî. Wek ew dinivîse ji bo vê xebatê “pere” hine, lê divêt, pêşî yekîti were avakirin. *Ji bo destpêkirin û birêvebirinê ew amade ye li gor derfetên xwe hemû alîkariyê têxe xizmeta vê projê.* Diragehîne, ku ew ji bo nasandina vê projê di demke kin de bi hemû karmendan re li Mala Êzdiyan li Cellê komcivinekê li darxîne. Di dawiyê de diragehîne, ku ji bo *finanskirina* vê projê hinek derfet hene mîna “kasa êzdiya, projên Yekîtiya Ewropayê û yên Alman.”

5. Komela Kaniya Spî

Ev proje pîrr dereng maye, divêt bi lezgînî were destpêkirin.

Bersiva vê komelê di 07.02.2010 kete destê min. Ev komel dinivîse, ku çalakiyên wan hem bi kurdî û hem bi almanî rêvedicin. Wekî din dibêje, ku ew bi derfetên damezrandina dibistanên taybet aqêhdar e, lê ne bawer e ku êzdî bikaribin dibistanan damezrînin, heger dewlet arîkariya wan ne ke. Ew dibêje, dibistan her roj pênc seet ji bo dersan bes in, lê (*Ganztags-*)*Gesamtschule* wê hemû wextê rojê dom bike. Ji bilî vê tîne ziman, ku ev projê baş e. Her weha ew dibêje, zarok wê bi vê riyê girêdayê gel, ol û welatê xwe bimînin. *Lê ev proje pîrr dereng maye, divêt bi lezgînî were destpêkirin.* Yekser bal dikşine ser girîngiya vê projê, dinivîse, divêt hemû malbat jî piştgiriya vê xebatê bikin. Lê gumanên wî hene: Gelo zarok wê beşdarî dibistanên kurdî bibin yan na. Li gor nerîna wî “ev proje pîrr baş e ji bo êzdiyan.” “Ev proje wê pêşî li riya helandinê... bigre”... Wekî din dibêje, “em dikarin mamostan pêşkêş bikin û çî ji me were xwestin wî jî pêşkêş bikin...” Di dawî de ew tîne ziman, *ev proje ne barekî giran e bo civaka me*, lê em tirsiyane û gelek caran hatine xapandin. “Her mal dibêje ez, lê di derbarê xebatê de tiştek jî li holê tune ye. Hêjayê gotinê ye, ku ew radighîne, “dibistanên me di bajarekî de anjî li du bajarên têra me na kin. Pêwîst e damezrandin ji aliyê dewletê ve were “pêkhanîn.” Ev tişt ji mal û komelan re pir zor e, ango divêt bi riya dewletê be, hingê proje wê ciyê xwe bigre.”

6. Civaka Êzdiyan Hessen e.V (Lollar)

Kengî meriv dikaribe vê projê finansê bike, hingê divêt meriv dest bi vê projê bike.

Min bersiva serokê vê komelê di 24. 02. 2010 wergirt. Ew dibêje, em vêga li 160 malbatan dinerin. Ew li eyaleta Hessenê dijîn. Her weha pîraniya wan bi almanî diaxivin. Di herêma wan de endamên wan dersên

olê dibînin.¹ Ji bilî vê yekê dinivîse, heger rewşa zarokan xeter be, divêt meriv kesên zane ji zarokan re “peyda bike.” Li gor wî tenê (*Ganztags-Gesamtschule*) dibistana herî guzîde ye. Her çend bersiva hinek pirsan ne daye jî, destnîşan kiriye, ku divêt “dibistanên êzdi” jî hebin. Ji bilî dibistanên taybet divêt zankoyeke olî, ango “akademyekê xwedênasiyê” hebe. Her weha texmîn dike, ku di destpêka vê projê de gelek pirsgerêkên derên holê. Lê ew dixwaze bihêne ser ziman, ku ev projake pirr baş e. Bi vê projê hem rewşa zarokan û hem jî rewşa hemû êzdiyan wê baştir bibe. Ew bawer dike damezrandina dibistanên taybet, wê bibe piştgiriya sazkirina dibistanên li welat jî. Dibêje, *kengî meriv dikaribe vê projê finanse bike, hingê divêt meriv dest bi vê projê bike*. Wekî din dibêje, erkên hemû êzdiya ye, ku zarokên xwe di derbarê civakî, çandî û ronakbîrî de pêş ve bibin. Ragihandiyê, ku *heger ev proje bi karzanî bi rê ve here, ew ê arîkariya vê projê bikin*. Dinivîse, di destpêkê de wê ne hêsanî be ku zarok ji bo beşdarbûna dibistanên kurdî werine komkirin. Di dawiyê de balê dikişîne ser xaleke girîng, pêwîst e ne kurdên êzdi, lê merivên vê projê bi rê ve bibin, jê bawer bikin. Herê, berî her tiştî komela wî dikare ji bo vê projê propaganda bike. Her weha komela wî amade ye bo danasîna vê projê komcivînekê jî li dar xe. Li gor nerîna wî ev proje ne bargiraniyek e.

7. Pirtûkxane û Muzexaneyê Kurdî Li Stockholmê

Hîna ji dema destpêkî ve min ev saziya kurdên li Swêdê bi vê projeyê agahdar kir. Ev dezgeha kurdî,² hem bi damezrênerê xwe yê xwedî pêzanînen pirsên li ser perwerdeyî û hem jî bi serwet û samanên kurdî yên çandî û wêjeyîyên xwe yên kombûyî, saziyê girîng e. Damezrênerê saziyê, panzdeh salan karê mamosteya kurdî kiriye. Vî karî, li dawîya xwandina zanistgehê û bi xwedîbûna dîploma, bi şeweyê fermî kiriye. Ji 23 salan vir ve ye jî, ku bi dehhezaran berhemên wêjeyî yên kurdî komê ser hev kiriye. Ev dezgeh ji aliyê dezgehên dewleta Swêdê xweyî dibe.

Dezgeha Sazendeya (weqfa) Pirtûkxane û Muzexaneyê Kurdî ji min re da zanîn, ku ew bi her awayî piştgirî û alîkariya vê projeyê dike.

¹ Wek endamekî heman komelê ragihandiyê min, ew jî amade ye propaganda vê projê bike. Divêt bê zelalkirin, ev dibistan wê li ku derê were damezrandin. Wekî din kî mafdare beşdarî vê dibistanê bibe, kî divê lêçûnê (mesref) bide, çî başî û xirabiyên vê dibistanê hene. Herê, derfet hene, lê starejiyê hevbeş şert e. Ta vêga ev stratejî tune ye. Wek min got, divêt were gotin, çî armanc bi vê projê werin pêkhanin. Bêyî guftûgo ev tişt na be. Serhat Ortac 14.02.2010.

² www.kurdishlibrarymuseum.org

8. NAVEND – ji bo Lêkolînên Kurdî

Di rewşa îro de damezrandina dibistanên kurdî pirr zor e.

Min Bersiva serokê vê komelê min di 20.05.2010 wergirt. Ew radigihine ku 120 endamên komela Navend hene; hemû çalakiyên wê bi zimanê almanî ne, tenê car-caran bi kurdî ne. Rewşa mindalên kurd di eyaleta NRW ji ya zarokên tirkan xetertir e. Ji ber vê hindê pirr girîng e ku dê û bavên mindalan li zarokên xwe yekser xwedî derkevin. Divê kurd jî “komelên nûnerên zarokan” û „çandeke hemdemî“ bo fêrkirinê ji xwe re biafirînin. Bi vê riyê ew dikarin rewşa mindalan bi guhêrin. Pêdiviya wan bo vê yekê bi kesên zana û pispor heye.

Serokê vê komelê dibêje, ku wî hîna xwe di mijara damezrandina dibistanên kurdî de yekdil nekiriye. Bi ya wî heger dibistan ji hemû zarokan re vekirî bin, *entegrasyon* mimkun e, lê eger dibistan ji herkesî re ne vekirî bin, hingê “taluka cihêbûna komên homojên” dertê holê.¹ Radigihine, ku di rewşa îro de damezrandina dibistanên kurdî pir zor e. Dibêje, tiştê herî baş ev e, ku bo mindalên kurd “baxçên zarokan bi du zimanan” bêne vekirin. Her weha divê fêrkirina zimanê kurdî di dibistanên alman de wek zimanê biyanî hebe. Wekî din dinivîs e, divê meriv li ser mijara damezrandina dibistanên kurdî têkiliyên xwe bi “zanyarên kurd” re deyne. Beriya destpêkirina projê li ser *şans* û riskên wê bifikir e. Damezrandina dibistanên kurdî micalêke bo zarokên kurd. Lê divê “herem” jî piştivaniya damezrandina dibistanên kurdî bike û wan bi erênî bi pejrîn e. Bi ya wî ev yek ji bo serkeftina dibistanên kurdî pirr girîng e.

Ji bilî van bersivan min çend bersivên girîng ji henek nasên² xwe jî girtin. Di heman bersivan de tene yek ji wan behsa paşxirabiyên projê dike. Eşkereye ku ev nasê min li gorî civaka serdest porja dibistanên kurdî dinxirin e.³

¹ “Kurdische Privatschulen können ein Weg zur spezifischen Förderung von kurdischen SchülerInnen darstellen, beinhalten aber die Gefahr der Segregation bei rein monoethnischer Zielgruppe,” so Metin Incesu, 20.05.2010.

² a) Bi rastî pêşinyara te... ji bo zarokên êzdiyan...gelekî bi nîrx e. Ev dibistan ji bo tirkan hene. Her weha ji bo ermeniyên Fernsa jî dibistanên taybet heta sinifa lîseyê hene. Bi vê yekê ermenî tu carî zimanê xwe ji bîr nakin...Tariq Hemo, Brüssel 18.11.2010.

b) Bêguman dê pirr baştir bûya ku hemî kurdên li Almanyayê dijîn, beşdarî projeyê weha bibin. Di bin şîwana fenomena “miletê kurd” de dibistanên welê ava bikin û her yek ji wan karibin rengên ol, mezheb û dialektên zimanê kurdî di nêv de bibînin, perwerde û agahdarîyên hewce werbigirin. Lê divê bêjim ku hûn bi çî awayî an jî di kîjan çarçoveyê de bikin jî karekî hêja ye. Serdar Roşan, Stockholm 4.7.2010.

³ “Der Gründung einer ezidischen Schule stehe ich skeptisch gegenüber; im Grunde benötigen Eziden nur Unterricht in ihrer eigenen Religion bzw. Kultur; das könnte man im Rahmen eines staatlich kontrollierten Religionsunterrichts besser bewerkstelligen; dadurch würde

IV. Nirxandînek

Her destpêk bi zimane, lê ziman nîrxê herî girane.

Li jor hat destnîşankirin, ku serokên komelên bersiv dane, behsa girîngbûna dibistanên kurdî dikin. Her weha em dibînin, ku hinek ji wan dinivîsin, damezrandina dibistanên kurdî di derbarê aboriyê de bargiraniyeke (PEC e. V.) û hinek jî nerînên berovacî diparêzin (Emmerich û Celle).

Wekî din her çend hinek serokên komelan (Celle û Emmerich) diragihînin jî, *dîsa jî diyar e ku derfetên wan yê aboriyê kêmtir in.*

Girîng e were gotin, ku “yekîtî” yan jî “hevkarî” her dem bi riya projên hevpar (hevbeş) pêk têt. Yekîtî ji ber xwe yan jî bêyî guftûgo pêk na yê. Li her derî yekîtî yan bi riya zextên ji der yan jî bi riya projeyên hevpar pêk têt. Ji xwe komela Emmerich û ya Celle jî behsa girîngbûna “yekîtiyê” (“tifaq”) dikin. Lê wek li jor hat gotin (birên li II), “projeya dibistanên kurdî” bo hemû kurdan têra xwe armancên hevpar diafirîne.¹

Ango beriya kurdên êzdî ji hev tam belav bibin, dikarin vê projê li gor berjewendên xwe bi lezgiñî meşq bikin (biceribînin). Rast e, “yekîtî” gelekî girîng û dijwar e, lê *riya baştirîn hevkarîyeke bîngêhîn e. Hevkarîyeke bîngêhîn ji yekîtiyeke xwar çêtir e.* Heman rê dikare di domanê de bibe sedema yekîtiya komelên êzdayiyê. Bo vê yekê divê ev proje di nav hemû komelan de bi berfirehî were guftûgokirin. Heger na komelekê li ve projê xwedî derkeve û ya din wê gilî û gazindên xwe pêşkêşî sazgehên eyaletê bike. Heger sazgehên eyalatê ji aliyên komelên kurdî ve bi şaşî bihêne aghdarkirin, hingê ev proje dipelişe. Belam ev proje di bernama xwe û di bîngêha xwe de xebateke hevkarîyê ye. *Eşkere ye ku tenê di domanê de û bi riya hevkarîyeke bîngêhîn yekîtî dikare were ser pê.* Ev rê li ser projên hevpar, bernamên hevpar, armancên hevpar û berjewendên hevbeş ava dibe.

Wekî din hema bêje tev dinivîsin, ku *ev proje dereg maye.* Ji bilî vê hemû serokên komelan dibêjin, ku ew amade ne hemû ronakbîr û karsazan vexwînin ser komcivînekê.

Balkeş e ji bilî Navend *yek komelek jî behsa nebaşiya vê projê na ke.* Navend li gorî civaka serdest² li mijara damezrandina dibistanên kurdî dinêre. *Eşkere ye ku ev nerineke “erzan e.”* Heger ev raman rastbûya, divabû hemû dibistanên dêrên alman riya cihêkirinê vekirina. Wek têt

auch der Kontakt zu anderen Religionen nicht abreißen (keine Gefahr einer sich erweiternden Subkultur).” Serhat Ortac, Hannover 14.02.2010.

¹ Teolojiyeke standard, pirdeke dialogê, parastina ol û ziman, serkeftina zarokan, zemînekî hevkarîyê û hwd.

² Ji xwe eşkere ye ku herem ji avakirina dibistanên kurdî re nabin piştivan. Berovacî vê yekê herem wê gelek caran bibin asteng bo dibistanên kurdî li bajarên cure-cure neyên avakirin.

zanîn, îro bi hezaran dibistanên dêrê hene. Di nava van fergehan de bi sedan xwendegehên yek mezhebî hene. Ta îro tu kesî negotiye, ku dêr riya cihêkirinê di parêze. Armanca hemû dibistanan serkeftina mindalan ne. Nexe ev nerin di eslê xwe de “propaganda” civaka serdest e. Serokê vê komelê jî vê yekê baş zane, lê di vir de Navend an bi zanîn an jî bê zanîn “berdevkiya” civaka serdest dike. Ji bilî Navend tenê yek ji komelên jorîn diyar dike, ku ew ne bawer e, kurdên êzdî bikaribin bi tenê û bi serê xwe dibistanan damezrînin (Kaniya Spî). Li gor vê komelê pêwîst e dewlet arîkariya wan bike, hingê dikarin dibistanan jî damezrin in. Wek serokê heman komelê di telefonê de ji min re ragihand, ew behsa arîkariya aboriyê dike. Ji xwe hejayê gotinê ye, ku ez di vir de bibêjim ne erkdariya dewletê ye pêşiya riya belavbûn û helandina kurdên êzdî asteng bike. Ji bo nimûne li gorî qanûn bernamake dewletê bo parastina nasnameyên koçberan û civaka wan tune ye?¹ Dewlet li gor qanûnê derfetê dide her kesekî. Dîsa balkêş e ji van serokên komelan hima bejê yek jî behsa girîngbûna perwerdekirina bi zimane dayikê na ke.² Tenê serokê PEC yekser behsa pejiwandina zimane kurdî dike. Ji bilî vê rastiye, divê were gotin heger di hinek dersan de perwerdekirin bi du zimanan be yan jî bi kêmanî beşek bi zimane dayikê be, li gor nerînên hemû vekoleran zarok wê serkeftitir bin. Lewma dewletên herî peşketî, dibistanên xwe li her derê û li her welatî vedikin.³ Al û sebolên xwe, ziman û çanda xwe li her derê diparêzin. Lê raste, dema civak, mezheb yan jî kêmetew dibistanên xwe dixwazin vekin, ew bi pirsgirekên dijwar re rû bi rû dimînin.

Di ser vê yekê jî diyar e heger damezrênerên dibistananên taybet ne zîrek bin, eyaletên berpirsiyar wê gelek pirsgirêkan ji wan re derxin in. Lê divê ew jî wek her kesî ji qanûnên dewletê ji xwe re sûd werbigirin. *Pêwîst e kurd jî bibin aktor û legerê çarenûsa xwe.* Ji aktoriyê re zanîn, agahî, bername, mical û bawerî şert e.⁴

Gelo makeqanûn û yasayên Alman di qanûn de çend rê û derfetan didin bo damezrandina dibistanên taybet? Ev proje bi çi riye dikare bi karzanî were destpêkirin? Rê û derfetên “finanskirina” ve projê li kîjan eyaletan û

¹ Tenê têt zanîn dewleta Alman hin “kêmetewên kevin” diparêze, lê na xwaze heman mafan bide hemû koçberan.

² Türk kökenli öğrencilerin ana dillerini iyi bilmeleri durumunda Almanca'yi da iyi öğreneceği konusunda görüş birliğine varan eğitim bakanlıkları, ardi ardina Türkçe'ye yeşil işik yakıyorlar, birên li <http://www.hurriyet.de/haberler/gundem/549111/turkceye-yesil-isik>

³ Têt zanîn ku dewleta alman dibistanêke xwe li Hewlêr di 9/2010 an de diveke. Biner li <http://ds-a.org/de/anmeldung>

⁴ Ji dibistanan re piştgirîya komelên nûnerên zarokan, çavdêrkirin û birêvebirina li gorî qanun ferz e. Ji bilî vê yekê ji wan re mamostên ziman, çand û olê pêwîstin. Ji xwe hemû mamostên din wê bi almanî yan jî bi Îngilîzî dersên xwe pêşkêş bikin.

bi çend in? Ji bo vê projê riya rast kîjan e? Heger komelên kurdî bixwazin proja dibistanên taybet bi kar bihênin, divêt çawa wê bi kar bihênin? Ev proje çend dijwar e? Çend “pere” li gor qanûn jê re gerek in? Sazgehên eyaletê yê berpirs kîjan in? Gelo di destpêkê de pêwîst e ku kurd çî cûreyê dibistanan ji xwe re damezirînin ji bo ku têk ne çin? Ji bo bikarhanîna projê pêwîst e çî komelên wan yê piştîvaniyê (Förderverein) hebin? Divêt kîjan demî û çawa daxwaznamên xwe bo damezirandina dibistanên taybet pêşkeşî sazgehên eyaletê bikin? Gelo heger vêga kurd dibistanên xwe bixwazin saz bikin çiqas dem ji wan re divêt ta ev dibistan werine avakirin?

Hema li jêr ez ê li gorî makeqanûna komera federal û qanûnên eyaletên wê, bersivên van pirsan yeko yeko bidim.

V. Bingeha dibistanên taybet li Almanyayê

“Law is order, and good law is good order,” Aristotle

Di bin kîjan mercan de eyalet destûra damezrandina dibistanên taybet dide? Dibistanên taybet jî her wek dibistanên eyaletan erkên perwerdekirinê bi cîh dihênin. Lê dibistanên taybet ji dibistanên dewletê serkeftitir in.¹ *Dibistanên taybet dikevin dewsa dibistanên eyaletê* (p. 7 b. 4a). Li gor benda 4ê mafê damezrandina dibistanên taybet têt bi cîh hanîn, ji damezrandina wan re destûrdayina ji aliyê eyaletê ve ferz e. Ev dibistan di bin kontrola yasayên eyaletê de têne birêvebirin. Ango eyalet li ser wan berpirsiyar e. Ji bo vê yekê divêt ev dibistan di derbarê “armancên fêrbûnê” de her wek *dibistanên giştî* (öffentliche Schulen) erkên xwe bihênin cîh. Di derbarê raxistina teknîkî jî divêt her wek dibistanên eyaletê bin. *Ferz e dersdarên wan jî mîna mamostên dibistanên eyaletê perwerdekirî bin.* Ji bilî vê divêt ev dibistan hem ji zarokên maldaran re û hem ji zarokên belengazan re vekirî bin; ev yek şert e. *Qedexe ye dibistan pîrr pere ji nûnerên zarokan werbigirin.* Her weha pêwîst e mamosteyên di dibistanên taybet de bixebitin di derbarê aboriyê û qanûnê de bêkêmasî bin. Heger na, eyalet destûra damezrandina dibistanên taybet teqez na de. Ango divêt ev mamoste ne pîrr kêmi mamosteyên dibistanên eyaletan meaş (mûçe) wergirin.² Her weha dewlet destûrê dide ku dibistanên destpêkê (bingehîn) jî werin damezirandin (p. 7 b. 5a).

Gelo şertên damezrandina dibistanên destpêkê çî ne?

¹ Têt zanin ku dibistanên eyaletê di derbarê “micalên wekhevîyê” de “jîdî” li erkên xwe na pirsin, vgl. <http://bildung.twoday.net/stories/4208648/>

² Birên li Art. 7 Bend 4 H. 3 û 4 Makeqanun.

Ji bo nimûnê, li gorî makeqanûn “dibistaneke taybet ya gelêrî” (Volksschule: Grundschule) dikare were damezirandin.¹ Ji bo vê yekê divêt *sazgeha serkariya fêrkirinê* “taybetmendiyê perwerdekirinê” bipejirîne. Heger na, destûra damezrandina dibistanê na de.

Lê ji bo dibistanên weha, riyeke din jî di makeqanûnê de heye. Ji bo nimûne heger dê û bavên zarokan (nûner) bi fermî bixwazin, ev dibistan dikare weke *dibistaneke civakê* jî were damezirandin. Dîsa wek têt zanîn, ev dibistan dikare wek *Bekanntnisschule* jî were damezirandin. Heger dibistaneke wisa be, hingê divêt hemû şagirdên wê jî ji heman (eynî) mezhebî bin (nimûne zarokên êzdî yan jî yê elewî), lê heger *Weltanschauungsschule* be divêt ew ji her kesî re vekirî be.

Xuya ye ku kurd dikarin li Almanyayê hemû cûreyên dibistanan (xwendegehan) vekin. Ew dikarin dibistanekê damezirînin, ku zarokên wan herdu danên rojê jî têt de perwerde bibin. Ev dibistan dikare *Ganztagsgesamtsschule*² be yan jî Grundschule be yan jî *integrierte Gesamtschule* be.³

Herwekî kurd dikarin hemû cûreyên xwendegehan (dibistanan) damezirînin gelo qanûnên eyaletê alman ji damezrandina dibistanan re geleki asteng in? Heger herê, çend asteng in?

VI. Agahiyên li ser qanûnên eyaletan

Agahiyên di derbarên qanûn de ji serkeftinê re misogerin.

Li jor hat gotin, ku eyalet ji erka perwerdekirinê berpirsiyar in. Komera Federal ji ber vê hindê di makeqanûnê de çarçewek ji bo mercên perwerdekirinê daniye (birên li Art. 7 Makeqanun). Hemû eyaletên alman li gorî vê çarçewê qanûnên xwe yê perwerdekirinê çap kirine. *Zemîna hemû zagonên eyaletan makeqanûn e.* Her eyaletek di barê perwerdekirinê de û zagonên xwe de xwediyê taybetiyek û cûdahiyekê ye. Eylata herî mazin li Almanyayê NRW e.

1. Birêvebirin û berpirsiyariya li eyaleta Ren-Vestfalya Bakur (NRW)

Wek têt zanîn kurdên pîrr li eyaleta NRW li Almanyayê dijin. Bo dibistanên taybet, destûrdayin û “finanskirina” karûbarên wan paragrafên (§§) 100 heta 115 girîng in.⁴ Gelek rêzikên yasa di naveroka wan de cîh girtine. Ez di vê nûsafê de ni karim hemû rêzikên wê qanûnê bi berfirehî û

¹ Birên li Art. 7 Bend 5 Makeqanun.

² (Ganztags-)Gesamtschule, <http://www.gesamtschule-buende.de/fuereltern/gesamtsschule/index.html>

³ Di *integrierte Gesamtschule* de hemû cûreyên dibistanan (fergehan) hene.

⁴ <http://www.schulministerium.nrw.de/Schulgesetz/teil.jsp?teil=11>

yeko yeko binivîsim. Lê ez dixwazim bi kurî hinek agahiyên bingehîn, ku ji *damezrandina dibistanên taybet* û riya “perekomkirinê” re misoger in (gîrîng in), binivîsim. Divêt xwendevan agahiyên berfireh li ser vê mijarê di qanûna dibistanên eyaleta NRW de û biryarnama (Rechtsverordnung) wê de baş bixwînin. Wekî din ji bo agahiyên destpêkê binere li malpera *Verband deutscher Privatschulen Nordrhein Westfalen e.V.*¹ Ev ‘verband’ heta semîneran jî amade dike. Merivên jidil bixaze dibistanên taybet damezrîne divêt beşdarê semînera wê “serkomela” girîng bibin.

Gelo yasayê eyaletê dibistanên taybet çawa dinirxînin?

Dibistana taybet ji civakê re dewlemendiyek e (§ 100 bend 1). Ew mîna dibistanên eyaletê xedîmaf e; ji şagirtên xwe re destûrnaman derdixe (§ 100 b. 4).² Ji bilî wê li gorî yasayên eyaletê têt rêvebirin (îdarekirin). Divêt komelên damezrenêr daxwazname damezrandina dibistanên xwe ji *sazgeha birêvebir* re pêşkêş bikin (§ 101 b. 1).

Gelo meriv li Almanya dikare dibistaneke olî ji damezrine?

Herê. Agahiyên girîng li ser vê mijarê di benda 5a de ne: Li gorî wê bendê kî bixwaze dibistanên taybet damezrine, divêt ew eşkere bike, ku ew ne dijberê zagon û sazûmaniyê ye (verfassungsmässige Ordnung). Ango pêwîst e ew girêdayê soza xwe be (zuverlässig). Ev şertê sereke ye.

Ma meriv dikare bo demeke kurt dibistanan veke?

Na. Heger ku komel yan jî dê û bavên zarokan dibistanên taybet damezrînin divêt ew wan ne ji bo ‘demsalekê’ tenê bi karbinin yan jî damezrînin. Divêt ew dibistan ji bo domanê damezrînin. Heger salekê dibistan ne xebite, ew dibistan têt girtin. Dema destûra damezrandinê ji aliye eyaletê ve hat dayin, divêt di nava salekê de dibistan bê damezrandin. *Piştî dibistan hat damezrandin divêt damezrêner wê di nava salekê de veke* (b. 7).

Ma kî berpirs e ji bo hemû şertên bicîhanîna destûrê?

Ji wê yekê re *nîrdariya dibistanan* berpirs e (Schulaufsicht, § 104 b. 1). Ji bilî wê yekê heman nîrdarî berpirs e bo derxistina bawernaman. Wekî din berpirse bo hemû rêzîkên qanûnên bo dibistanên taybet girîng in. Lê heger “xwediyê dibistanê” wê bo demeke kurt ne xebitine, dîsa divêt *destûr ji aliye nîrdariyê ve* bixwaze (§ 104 b. 4). Agahiyên herî girîng di

§ 104 b. 6a de diyar in: Li gorî wê rêzîkê *wezareta berpirsiyar* agehîyên berfireh li ser destûra damezrandina dibistanên taybet, mamostan wan, pîsporiya wan û nîrdariya wan di *biryarnamê* de diyar kiriye (Rechtsverordnung).¹

Gelo kî mafdar e pere bixwaze? Kî mafdar e bo berisandinê?

Dibistanên taybet ji bo arîkariya wergirtina peran xwedî maf in (§ 105a b. 1). Ango mafê wan heye hem pere bixwazî û hem jî pere wergirin. Nimûne ew pere ji eyaletê bo mûçeyên (meaşên) mamostên xwe diwergirin. Dîsa pere bo raxistina dibistanan jî diwergirin. Wekî din pere ji bo hemû avahiyên dibistanan jî diwergirin. Di vê paragrafa jorîn de gelek agehîyên berfireh cîh girtine. Divêt meriv van agahîyan baş bixwîne.

Li ser xwediyê dibistanên taybet re hatiye ferzkirin ku salê carekê bo karûbarê xwe *planekî* amade bike (§ 112). Di wê planê de divêt hemû ‘perewerdegirtin’ û lêçûnên ji bo dibistanê diyar bûbe.

Hem ji bo berisandin (hesabkirin) û hem bo peredanê *sazgeha nîrdariyê* berpirs e (b. 1). Li ser daxwaziya xwediyê dibistanê ev sazgeh her dem bo salekê mafê lêçûnê (mesref) dide dibistanê. Bo wê yekê divêt “xwediyê dibistanê” (Schulträger) plana karûbar, *Stellenplan* û listeyek ku tê de diyar e çend mamoste bi çî riyê di dibistanê de dixebetin û çend mûçe (meaş) diwergirin bide *sazgeha nîrdariyê*. Divêt xwediyê dibistanê wê listeyê pêşkêşî sazgehê bike (b. 1). Pêwîst e ew van tiştan her dem di demê de ji sazgehê re bişîne.

Çi di destpêka dibistanên taybet de girîng e? Ji bo dibistanan divêt çî prensîb bihên şopandin? Divêt plana damezrandinê cîh bide çî? Çi ders bi zimanê dayikê hebin bes e? Kurd dikarin çî mamostan bixebitînin?

Min li jor nivîsî (birên bin V) ku li gorî teoriya makeqanûnê hebûna dibistanên taybet di bin garantiyê de ne, anga divêt tu kes damezrandin û birêvebirina wan asteng ne ke.

Ne girîng e ev dibistanên taybet di her warî de her wek dibistanên eyaletê bin. Heger eyalet bîne ziman, ku kêmasiyên dibistanê hene û ji ber wê yekê ew destûra damezrandinê ni kare bide/na de, hingê divêt ew wê yekê bi spartek (îspat) bike.

Wek li jorê hatiye nivîsîn, *bo damezrandina dibistanên taybet divêt prensîba wekhevîyê were şopandin*. Divêt ev prensîb li gorî cudahiyên eyaletan bê birêvebirin. Anga divêt plana damezrandina dibistanê hem cîh bide bernama perwerdekirinê û hem jî cîh bide derfetên finanskirina

¹ Ji bo merc û şertên damezrandina dibistanên taybet birên li <http://www.vdpnrw.de/archiv/archiv-140502.html>

² Birên li § 34 Bend 2 H. 2 SchulG.

¹ Verordnung über die Finanzierung von Ersatzschulen, birên li http://www.schulministerium.nrw.de/BP/Schulrecht/Verordnungen/FESchVO_inkl_VO_v_8_10_07.pdf

dibistanê. Divêt menzelên dibistanê li gorî pêdiviyên wê bin, divêt mamoste û şagirtên wê têra wê bikin. Divêt plana perwerdekirina dibistanên taybet planên dibistanên eyaletê bişopînin, lê ne girîng e, ku bi tevayî wek planên dibistanên eyaletê bin. Nimûne kurd dikarin ji bo dersên olî, dirokî û felsefa xwe di van dibistanan de mamosteyên xwe bixebitînin. Dîsa dikarin mamosteyên ziman û çanda xwe jî bixebitînin. Heger bernama (konspeta) ji bo perwerdekirin û birêvebirina dibistanên taybet bi rêk û pêk, ango wek makeqanûnê be, divêt sazgehên berpirsiyar wê konspetê bipejîrin, astenga li gorî kêfa xwe ji wan re dernexînin.

Piraniya eyaletan piştî sê sal derbas dibin mesref digirin ser xwe. Ev rewş li NRW çawa ye? NRW çend mesref digre ser xwe?

Tenê eyaleta NRW hê destpêkê de lêçûnên dibistanên taybet digire ser xwe. Ango dema dibistan hate damezrandin hima bêje hemû lêçûnan digre ser xwe. Dîsa balkêş e ku piraniya eyaletan ji sedî % 60 heta % 70yî barê aborî digirin ser xwe, lê NRW mesrefên dibistanên taybet ji sedî ta % 94 an digire ser xwe.¹ Ji xwe piraniya kurdan li vê eyaletê dijîn. Li gorî lêkolînên zankoya aboriyê ya alman her sal eyalet serê her zarokê ku beşdarê dibistanên taybet dibe kêmezêde 3800 Euro didin xwediyê dibistanên taybet. Lê lêçûnên zarokan di dibistanên eyaletê de 4900 Euro ye. Belam dewlet li saya serên dibistanên taybet her sal 670 milyon Euro berhev dike. Tevîhev dewlet her sal zêdeyi 45,7 milyar jî bo dibistanên eyaletê dide, lê tenê 2,8 milyar bo dibistanên taybet xerc dike.²

Gelo arîkariya eyalet dide bes e? Heger na, çima? Heger perê ku eyalet dide wan nebes be, divêt çi bikin? Gelo dibistan dikarin ji bo feyda xwe (ango pere qezenc kirinê) bixwebitin? Heger na, çima?

Arîkariya dewletê tenê ne bes e. Hema bêje hemû dibistanên taybet ji ber vê hindê neçar dimînin ku ji nûnerên zarokan bi riya “komelên piştîvaniyê” pere bistînin. Wek li jor hatiye destnîşankirin; dewlet garantiya damezrandina dibistanên taybet dipejirîne. Lê di makeqanûnê de diyar kiriye, divêt dibistan hem ji belengazan re û hem jî ji dewlemendan re vekirî bin. Dîsa li gorî *biryarên dadresiyê* (Rechtsprechung) xwediyê dibistanan dikarin ji nûnerên zarokan re nêzikê 200 Euro’yî bistînin. Ev hem baş e û hem jî xera be. Dewlet diyar dike, ku ew ne li gorî pivanên wekheviya arîkariya dibistanên taybet dike, lê di heman demê de barê dibistanên taybet girantir dike.³ Eşkere ye ku ev yek bi serê xwe nakokiyek e. Lê xwediyên dibistanên taybet dikarin komelên piştîvaniyê (Förderverein) damezrînin. Ev komel divêt bi riya fermî ji nûnerên zarokan pera ne stînin. Lê heger bistînin, hingê

eyalet (NRW) wan pera jî hesab dike û ji perê dide wan dibire.¹ Ango heger xwediyê dibistanê pere ji nûneran bistîne jî, divêt vê yekê di *peymana endametiye* de diyar ne ke. Eşkere ye, divêt dibistana taybet hem ji derve û hem ji endamên “Förderverein” pera wergire. Ji bili vê yekê *divêt dibistan ne bo feyde bixebitin*, lê ji bo xebat û xizmeta giştî.

Kesên dibistanekê damezrînin divêt çawa bin? Gelo eyaleta baştirin kîjan e? Di bin kîjan mercan de meriv dikare ji sedî % 94 mesrefên dibistanê ji eyaleta NRW wergire? Divêt meriv di destpêkê de “destberêkî” (Bürgerschaft) bi riya bankayekê “razîne”? Pêwîst e meriv çi cûreyên komelan bo damezrandina dibistanekê taybet damezrîne?

Kî li Almanyayê dibistanekê taybet damezrîne, divêt ew gelekî bihnfireh, zîrek û karzan be. Heger ew ne wisa be, hê di destpêkê de sazgehên eyaletê wê ew biwestînin. Karmendên eyaletê dikarin bi gelek rê û astengan damezrêneran biwestînin.² Ji bili vê divêt bê gotin ji damezrandina dibistanan re hem pêzanîn û hem jî zanîna qanûnê şert e. Mixabin sazgehên eyaletê, qanûnên berfireh, agahî û biryarnama, dikarin serên zagonnasên pêzanîn jî biêşînin. Divêt di vir de were gotin ku damezrandina dibistanên taybet karekî dijwar e: Pêwîst e damezrêner li hevberê karbidestên serhişk, qanûnên bê wate, eyaletên timakok û çavteng û li hevberê derdora dijber têkoşinê bide. Heger damezrêner erkên xwe di destpêkê de nebaş anjî tam bi cîh ne hêne, hingê eyalet tenê bo çar salan destûra damezrandinê dide. Destûreke ha nebaş e. Belam damezrêner tenê dikare ji sedî % 50 lêçûn ji eyaleta NRW werbigire. Ango *divêt destpêk baş û profesyonel were amadekirin.*

Divêt meriv ji kîjan sazgehê destûra damezrandina dibistanên taybet bixwaze? Li eyaleta NRW *navçeya hikûmetê* (Bezirksregierung) ji vî karî re berpirs e. Heger komeleke piştîvaniyê dibistanekê li bajarê Bielefeld damezrîne *navçeya hikûmetê* ya bajarê *Detmold* berpirs e.³ Li vê eyaletê destûrdayin heye, lê li eyaletên din ji bili destûdayinê pejirandin (Anerkennung) jî heye.⁴ NRW hem di derbarê lêçûnê de û hem jî di derbarê destûrdayinê de eyaleta baştirin li Almanyayê ye.

Balkêş e heger damezrêner xwediyê avahiya xwendegêhê be NRW ji sedî % 94an lêçûnê digire ser xwe. Lê heger avahî tenê demankirî be eyalet ji sedî % 87 digire ser xwe. Ji bili vê yekê heger komelek bixwaze dibistanekê ‘veke’ *divêt beriya dema 01. 08 an bi heft mehan daxwaza*

¹ Binêr li <http://www.vdpnrw.info/archiv/archiv-131203.html#1>

² Birên li <http://www.privatschulverband-nrw.de/archiv/archiv-101002.html>

³ „Hewesdar“ (têkildar) dikarin agahiyên berfireh ji birêz Rainer Breuke bistînin, Dezernat 48, Ersatzschulgenehmigung/Ersatzschulfinanzierung, Tel. 05231-714837, www.brdt.nrw.de

⁴ Bi rastî qanûna bingehin (makeqanûn) behsa pejirandinê qet na ke. Ev eyalet dixwazin bi vê riyê pêşiya damezrandina dibistanên taybet bigirin.

¹ Birên li <http://www.privatschulverband-nrw.de/archiv/archiv-131203.html>

² <http://bildung.twoday.net/stories/4208648/>

³ Dewlet li Hollanda hemû leçûnan digre ser xwe.

xwe bide sazgeha berpirsiyar ya eyaletê. Divêt di vê daxwaznamê de hemû pêwistiyên girîng hebin, ango daxwaznameke hem rast û hem jî bêkamsî be.¹ Heger daxwazname bi kemasî be damezrêner ni kare dibistana xwe di wext de veke.

Divêt xwediyê dibistanê di destpêkê de “pêşinatekê” (Bürgschaft) bi riya bankayekê radestî sazgeha eyaletê bike. Heger damezrêner xwediyê avahiya dibistanê be, hingê ji sedî % 6 bes e, lê heger na, divêt Bürgschaft ji sedî % 13 be. Xwediyê dibistanê kîy e? Xwediyê dibistanê dikare komeleke piştivaniya dibistanê be. Ji xwe ev riya baştirin e. Wekî din divêt diyar be, ku endamên komela piştivaniyê ku bi dilên xwe bûne endam ji komelê re. Ango divêt diyar be ku barê endametiye² endam bi dilê xwe hildigirin. Divêt di rêbaza komeleya piştivaniyê de yekser diyar be, ku armanca komelê ya sereke damezrandina dibistaneke taybet û “finanskirina” wê ye.

Gelo lêçûnên dibistaneke taybet çî qas in? Divêt xwediyê dibistanê ji bo çend salan plana xwe amade bike? Çiqas pere ji xwediyê dibistanê re gerek e?

Dema daxwazname bi dawî bû, divêt xwediyê dibistanê plana finanskirinê ji bo sê salan biafirîne. Vê planê bi daxwazname xwe re bide sazgeha berpirs. Pêwîst e tê de agahiyên li ser pol jî hebin (sinif: polê 1ê, 5a yan jî polê 10a). Heger dibistana ku têt damezrandin *Gesamtschule* be. Ev dibistan bi çil şagirdan dest pê bike, hingê dewletê tenê mûçeyên (meaşên) du mamostan bigire ser xwe. Lê heger sed şagird bin, dewletê mûçeyên pênc mamostan bigire ser xwe. *Li gorî yasa ya NRW serê 19,55 şagirdan mamostak têt “finanskirin.”* Diyare di salên destpêkê de lêçûna dibistanê wê barekî giran be. Lê ev tişt girêdayê cureyê dibistanê ye. Ji bili vê çî qas şagirdên dibistanê pirr bin ew çend dibistan wê erzan be. Ango dibistana damezrandî xwendegeha pêşin (Grundschule) be, ev dibistan bi sed şagirdan dest pê bike, hingê mesrefa xwediyê dibistanê wê kêmtir be. Belam ji Grundschule re pir mamoste ne pêwîst in. Lê pêwîst e xwediyê dibistanê serokekî hilbijêre û bigire. Serokê dibistanê ji xwe ni kare wek *mamosteyan* zarokan fêr bike. Wekî din di dibistana pêşin de hinek ders nîn in. Nimûne di *elementary school* de dersên fîzîk, kîmya û hwd. nîn in. Heger mamostên timidom ne bes bin divêt ji bo erk bicîhanîne komel mamostên din bixebitînin.

Xwediyê dibistanê dikare di destpêkê de mamosteyê olî, yê zimanê kurdî, yê hunerê û yê sporê bi peymanên yeksalî û li gorî mercên xwe

bikarbîne. Lê hê di daxwaznamê de divêt xwediyê dibistanê diyar bike, ku *mamostên wî bes in*. Heger xwediyê dibistanê (komel) avahiyekî deman bike, eyalet tenê lêçûna li gorî mafê demana herêm (ortsübliche Miete) digre ser xwe. Mezelên polan (Klassenräume) tenê dikarin heta 60 m² çarçik mezin bin, lê *salona sporê* dikare 15X27 m² çarçik mezin be. Heger meztirbin ne xem e, lê hingê eyalet li gorî meter çarçikê di vir de hatiye diyarkirin, digre ser xwe. Ji bili vê yekê pêwîst e Aula û rexgeh jî hebin. Ji bo nimûne bo 500 m² eyaleta NRW 17.000 Euro dide, bo 1005 m² 32030 Euro digre ser xwe. Mûçeyên pênc mamosteyên *timûdom* bo salekê dike kêmtir 200 000 - 230 000 Euro. Heger avahî ya xwediyê dibistanê be, ji vê mesrefê ji sedî % 94an digre ser xwe. Ji bili van peran lêçûna raxistinê, lêçûna tiştên fêrbûnê, telefon, Înternet û herk (Strom) jî heye. Dibe ku pêwîstî bi mezelekî kompyuter û ciyê xaringehê jî hebe. Heger di nava hev de ji dibistaneke pêşî re bo sê salan 600 000 heta 690 000 Euro lazim e, eyaletê di bin şertên kûvşkirî de ji vî pereyî ji sedî % 94an bigre ser xwe. Lê *eyaletê wê lêçûnê li gorî dibistanê giştî dijimêre* (hesab dike). Têt zanîn ku dibistanên taybet ji yê giştî (eyaletê) *girantir in*. Ango *divêt ji vî pereyê diyarkirî ji sedî % 25 jî perê xwediyê dibistanê hebe* (nêrina nivîskar). Xwediyê dibistanê dikare van perana ji endamên komela piştivaniyê wergire. Heger sed mal piştigiriya komeleke piştivaniyê bike, her yek ji wan mehê 100 Euro bide, hingê her serê salê 120 000 Euro komê ser hev dibe. Lê heger zêdetir be hê baştir e. Bi vê riyê xwediyê dibistanê wê dikaribe sazgeha berpirs çêtir qanî bike.

Gelo ez çima behsa van agahiyên berfireh dikim?

Di vir de problem destûrdayina dibistanê ye. Belam eyalet gelek pirsgerêkan ji damezrêneran re derdixin. Lê bi ya min bi vê riyê eyalet wê pirr pirsgerêkan dernexe. Heger na, eyaletê bêje, rast e, îro hûn dixwazin dibistanê damezrînin, li sibê roj jî hûn ê zarokan li holê bê mamoste û bê xwedî bihêlin. Ev erkê we wê sibê dîsa têkeve “stuyê” me. Em vê yekê na xwazin.

Wek we li jor dît min qet behsa zêdekirina mamosteyan û şagirdan jî ne kir. Heger serê salê bîst şagirdên din jî beşdar bibin û li gorî wan mamoste jî zêde bibin, hingê divêt meriv li gorî wan hesabê xwe bike. *Dîsa hûn dibînin ku min behsa lêçûna nivîsgeha dibistanê û mesrefê kopîkirinê jî ne kir.*

Ev tiştên ez di vir de destnîşan dikim tenê pêwistiyên girîng in. Gelek caran dibistanên taybet na yêne damezrandin ji ber ku sazgehên fermî bawer na kin ku komelên piştivaniyê dikarin bi micalên xwe dibistanan “herdemi” finansê bikin. Gelek caran jî bernama perwerdekirinê ya dibistanê ji sazgehên berpirs re bê bawerî ye. Lê divêt bê gotin astenga mezin pirsgerêka finanskirinê ye.

Gelo rewşa damezrandin û finanskirina dibistanên taybet li Niedersachsen çawa ye?

¹ Birên li § 1 Abs. 1 S. 2 der Verordnung über die Ersatzschulen (ESchVO) vom 05.03.2007 in der z. Z. gültigen Fassung (SGV NRW 223 - BASS 10 - 02 Nr. 1).

² Piştivani, peredana mehaneyê, xebat û xizmeta dibistanê.

2. Niedersachsen (Saksonya Jêrin)¹

Ji bo Saksonya Jêrin heman makeqanûn misoger e (bîner li jor V). Li Saksonya Jêrin şert û mercên di qanûna perwerdekirinê de diyar in ji şertên NRW cudatir in.² Ev eyalet – heger rewşeke awarte nîn be – *di her sê salên pêşin de arîkariya dibistanan na ke* (§ 149 b. 1ê). Tenê heger xwediyê dibistanê bi dibistaneke damezrandî re bixwebite, hingê dikare piştî salekê arîkariya lêçûnên xwe ji eyaletê wergire (§ 149 II NSchG). Ji bo vê yekê divêt meriv dibistaneke hatibe pejrandin bibîne, bernama wê ya perwerdekirinê wek wê bikarbîne û serokatiya wê qebûl bike. Lê dîsa jî alîkariya fînaskirinê (lêçûnan) tenê dibistana pejirandî dikare bixwaze. Ev arîkariya lêçûnê li gorî NRW kêr e. Hêjayê gotinê ye ku karmendekî berpirsiyar bi riya telefonê ragihandê min,³ ku *Saksonya Jêrin* her serê şagirdekî 2200 Euro digire ser xwe. Li di qanûnê de diyar e (§ 150 b. 3 NSchG) ku ev yek girêdayê cûreyê dibistanê ye. Heger dibistan Grundschule be, hingê kêmtirê 2200 Euro ye, lê heger dibistan *Gymnasium*, ango lîse be, hingê piçekî zêdetirê (2373 Euro). Lê divê bê gotin ku di nava vî pereyî de lêçûnên demanê (Mietkosten), yê pirtûk, raxistina teknolojiyê û meaşên mamosteyan jî nîn e (§ 155, *Persönliche Kosten für Lehrkräfte*). Qanûna Saksonya Jêrin behsa mafê şagirdan (Schülerbetrag, § 150 b. 3), ji bilî vê behsa *Zuschuss zu den Sozialversicherungsbeiträgen für das Lehr- und Zusatzpersonal* (§ 150 b. 8), wekî din behsa *Personal- und Sachkosten* (§ 151 b. 1) û last, but not least behsa *Zuwendungen zu den Kosten der Neu-, Um- und Erweiterungsbauten sowie der Erstausrüstung von Schulen* dike (§ 151 b. 2). Lê ev rêzik li gorî yasayê ne mafekî teqez e, li gor şirovekirina merivê karbidest e (Kann-Regelung).

Ji bilî vê yekê nebaşiyên qanûna eyaleta *Saksonya Jêrin* pîrr in: Yek ji wan ew e, ku ev eyalet hem behsa destûrê dike (§ 145) û hem jî behsa pejirandinê dike (§ 148). Destûr (Genehmigung) di destpêkê de ye, lê

pejrandin (Anerkennung) tenê piştî sê salan mimkun e (§ 148 b. 1). Piştî ku sê sal ji ser damezrandina dibistanê derbas bûn, dibistan têt pejrandin. Hêja hingê eyalet lêçûnên dibistanê li ser daxwaza xediyê wê digire ser xwe (§ 149 b. 1, Finanzhilfe als Zuschuss zu den laufenden Betriebskosten)⁴ û wê dipejirîne (§ 148 b. 1).

¹ Bo agahiyên berfireh birên li Merkblatt der Landesschulbehörde Niedersachsen <http://www.landesschulbehoerde-niedersachsen.de/themen/schulorganisation/schulen-in-freier-traegerschaft/Merkblatt-ueberarbeitete%20Fassung%20Maerz%202009.pdf>

² <http://www.schule.de/nschg/nschg/nschg.htm>

³ Birêz Klaus Sidortschuk, Niedersächsisches Kultusministerium, Telefon: 0511-120 72 05.

⁴ Sowohl das Niedersächsische Schulgesetz (NSchG) als auch die Verordnung über die Berechnung der Finanzhilfe für Schulen in freier Trägerschaft (FinHVO) enthalten grundlegende Informationen über die Finanzhilfeberechnung. Detaillierte Grundlagen

Wek hat nivîsandin *qanûna vê eyaletê ne baş e*. Heger dibistaneke taybet ya zarokên belengazan sê salên li benda wergitina leçûnan bimîne, wê dergên xwe bigire.¹ Hem *Saksonya Jêrin* li gorî *Ren-Vestfaliya Bakur* hindiktir pere dide û hem jî xwediyê dibistanê sê salan bê pere û bê hêvî dirawestîne. Ev ji bo kurdan bareke giran e. Kî bixwaze ku agehiyên berfireh di vî warî de bixwîne, divêt ew li jêrenota jêrin bi riya Internetê binêre.²

3. Hessen

Rêzikên qanûn yê girîng ji bo damezrandin û fînaskirina dibistanên taybet bi paragrafa 166 dest pê dike.³ Li vê derê jî mîna Saksonya Jêrin hem destûr û hem pejirandin heye (§ 167 b. 3, § 173 b. 1). Li Hessen'ê jî komel dikarin bibin xwediyê dibistanê; dikarin dibistanê li gor yasa damezrinin (§ 166 b. 2). Wek di p. 167 b. 4a diyar e *nîrdariya dibistanê* (Schulaufsicht) dikare dema bixwaze dibistanên taybet, ders û mamostên wê kontrol bike. Dibistanên taybet ku li vê eyaletê bihêne damezrandin, divêt jî *dibistanê giştî* bi nav kûvş bin (§ 168). *Li Hessen rewşa fînaskirinê bo dibistanên taybet ji ya Saksonya Jêrin piçekî baştir e, lê dîsa jî ne wek ya NRW ye*. Ev eyalet jî piştî sê salan leçûnên dibistanên taybet digire ser xwe; ji sedî % 75a pera dide xwediyê dibistanê. Wekî din jî lêçûnên salên derbasbûyî jî, ji sedî % 50 dide xwediyê dibistanên taybet. Bîner ji bo agahiyên berfireh li *Gesetz über die Finanzierung von Ersatzschulen (Hessen)* di bin jêrenotê de.⁴

finden sich in weiteren Erlassen des Niedersächsischen Kultusministeriums sowie Rundverfügungen des Dezernates 5 der Landesschulbehörde.

¹ Das Bundesverfassungsgericht betonte aber in seinem Urteil vom März 1994, dass die Wartezeit keine faktische Errichtungssperre sein darf und nachträglich ein finanzieller Ausgleich geschaffen werden muss. Dies wurde bisher nur in den Ländern Hessen und Hamburg realisiert, wo 50 Prozent der nicht gewährten Zuschüsse nachträglich über einen Zeitraum verteilt gezahlt werden. <http://www.freie-schulen.de/>

² Birên li Finanzhilfe nach dem Niedersächsischen Schulgesetz,

<http://www.landesschulbehoerde-niedersachsen.de/themen/schulorganisation/schulen-in-freier-traegerschaft/finanzhilfe-fuer-schule-in-freier-traegerschaft>

³ Hessisches Schulgesetz, §§ 166 ff., birên li <http://www.reinerjungnitsch.de/hess-schg.pdf>

⁴ Gesetz über die Finanzierung von Ersatzschulen (Ersatzschulfinanzierungsgesetz - EschFG -), birên li http://www.jurpc.de/hessenrecht/hessenrecht/72_Schulen/72-41-ESchFG/ESchFG.htm

VII. Di destpêkê de çi girîng e?

“Lawo, di hemû tiştên nû de risk jî heye û nûr jî heye.”

Rindê

1. Navên dibistanên kurdî

Ji bo nimûnê meriv navê dibistanê dikare deyne (Ganztags-)Grundschule für Chancengleichheit. Bi ya min kesek li dij dibistaneke bi vî navî dernakeve. Nimûne meriv dikare navên dibistanên kurdî di destpêkê de deyne Dibistana Dewrêşê Evdî, Hevaltî, Diyalog, Dara Mirazan, Hêvî, Piştgirî, Mizgîn, Hevkarî. Ez di vir de dixwazim bêjim, ev nav bila navên “neutral” (bê alî) bin. Heger ne wisa bin, dibe sazgehên eyaletê pirsgirêkan derxînin.

2. Ciyên rewa

Eşkere ye ku hejmarê kurdan pir e li Almanyayê. Ji ber vê hindê pêwîst e hema bêje li hemû bajarên Almanyayê dibistanên taybet hebin. Lê damezrandina dibistanan bo kurdan girêdayê derfetên aboriyê û karzaniyê ye. Derfetên aboriyê yê li gor yasa li hemû eyaletên Almanyayê ne wek hev in (li jor biner). Lobiyeke kurdan ya payeberz nîn e. Di vê rewşê de Kurd dikarin hem ji yasa yê eyaleta NRW û hem jî ji komelên piştivaniyê bo damezrandina dibistanên taybet werin damezrandin sûd werbigirin. Yasayên eyaleta NRW bo damezrandina dibistanên taybet derfetên baştir didin. Ji ber vê yekê komelên kurd dikarin – heger micalên wan hebin – di destpêkê de dibistanên taybet li gelek bajarên NRW damezrînin.

3. “Sermamostê îdeal”

Divêt komelên piştivaniyê serokekî¹ hilbijêrin ku di derbarê gelek mijaran de pîspor û agahdar be. Serokeke wisa divêt mamosteyên dibistana xwe bi serê xwe hilbijêre. Serokên baş “sermamostê pêzani” ye.² Ji bo nimûne ev serok dikare “sermamosteyekî jikarketî” be jî. Pêwîst e ev serok “rêşan” be, ji mamosteyan û şagirdan re ruhna, guhdarvan, mamoste û heval be, ji dibistanê û şagirdên wê re “berdevkê” dilşewat be, lê berî her tiştî hosteyekî bêtirs û “tenok” be. Diyar e serokeke wisa wê mamostên xwe li gor pîvanên *teampayer* hilbijêre.

¹ Binêr li Christian Pfüller, Die gute Schule. Wo unsere Kinder gern lernen, 2009.

² Der Leiter der Schule muss die Eignung für die Verwaltung und Leitung der Eratzschule besitzen. Es dürfen keine Tatsachen vorliegen, aus denen sich ergibt, dass er keine Gewähr dafür bietet, nicht gegen die verfassungsmäßige Ordnung zu verstoßen (§ 145 Abs. 1 Nr. 2 NSchG).

Divêt ew bi xwe ji mamostên xwe razî be. Sed heyf ne karekî hêsaniye meriv mamostên baş li Almanyayê bo dibistanên taybet peyda bike. Belam piraniya wan dixwazin di dibistanên giştî de bixebitin; bibin “karmend.” Berî her tiştî divêt ev mamoste amade bin ku bernama dibistanên kurdî li gorî berjewendiyên nûneran bikarbinin. Wekî din divêt bo damezrandina dibistana kurdî komelên piştivaniyê werin damezrandin. Hemû endamên komela piştivaniyê divêt yekser arîkariya dibistanê bikin. Di heman demê de divêt ev endam dibistana kurdî kontrol bikin. Şert e mamosteyên dibistana kurdî rêzê jî şagirdên xwe re bigirin.

Ji bilî vê divêt were zanîn dibistaneke baş xwedî “dijber e.” Ji bo nimûnê; burokrasî gelek caran astengan jê re derdixe. Wekî din gelek caran dê û bavên zarokan jî dijberiyê hevber dibistanan dikin.

4. Gotin û pirsên dawiyê

Divêt bêt gotin min di vê raporê de behsa gelek micalên din yê qanun nekir. Ji bo nimûne dêrên xacparêz anjî cihû dikarin “dibistaneke olî” bi destê eyaletan damezrinin (§ 129 NSchG). Heger bi vê riyê dibistan bêt damezrandin hingê hemû lêçun eyalet werdigre. Komela Kaniya Spî di bersiva xwe de yekser behsa girîngbûna alîkariya dewletê kiriye. Lê ola êzdî ta îro ne hatiye pejrandin anjî mafê “statusê giştî ya qanûn” wernegirtiye.¹ Heman tişt jî ola islamê re ji gengaz e. Lê divê bêt gotin, ku ola islamê oleke li Almanyayê pir bi îmtiyaz e.

Ji bilî vê endamekî komela Hessen di bersiva xwe de behsa *Ergänzungsschule* jî dike. Damezrandina *Ergänzungsschule* li gorî qanûna perwerdekirinê karekî pir hesaniye, lê ev derfeteke qelse. Eşkerye ku ezdayî bi ve riyê nikarin nasnama xwe yekser li derveyî welat biparêzin; serkefin.

Ango rîya baştirin rîya proja dibistanen taybet e.

Têkildarên vê proja taybet dikarin ji bo destxistina agahdariyên berfireh beşdarî semînerê li eyaleta NRW bibin (birên li V. 1). Ev semîner jî aliyê *Verband deutscher Privatschulen Nordrhein Westfalen e.V.* ve têne birêvebirin. Di van semîneran de rîya damazrandin û “finanskirina” dibistanên taybet têt şirovekirin. Bo şaşî di destpêkê de pir çê ne bin, beşdarbûna semîneran jî girîng e.

Heger kurd têra vê projê pera ji kesên zane, komelan, weqfan, ronakbîran, tevgera azdadiyê, mizgeftan û alimên xwe kom bikin, dikarin dibistanên xwe saz bikin.

¹ Der Staat verleiht den Status einer Körperschaft des öffentlichen Rechts auch Organisationen, die nicht staatliche Aufgaben erledigen, sondern Teil der Gesellschaft sind, http://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6rperschaft_des_%C3%B6ffentlichen_Rechts

Ji bo nimûne êzdî dikarin navenda dibistanên kurdî li Bielefeld anjî Emmerich (NRW) vekin. Wek têt zanîn êzdî li Bielefeld û Emmerich pir in. Kurden Êzdî dikarin bi serê xwe dibistaneke mazin li Bielefeld'ê vekin. Zarokên wan dikarin ji hemû eyaletan beşdarî vê dibistanê bibin. Ew dikarin li wir li riyeke "hevkarîyê" bi derê re bigerin û ji pêzanînen wê sûd werbigirin. Heke avahiyê dibistanê milkê wan be, hingê dikarin ji sedî % 94 leçunên dibistanê bistin in. Heger perê wan têrî projake mazin ne ke, divêt di destpêkê de tenê dibistanekê vekin. *Ji bo dibistaneke wisa 1000 000 Euro bes e.* Li divêt ev dibistan dîsa li NRW were damezrandin. Hemû komelên Kurd dikarin bi çavê projake pilot wê bişopînin.

Heger li Saksonya Jêrin vekin, hingê dîsa dikarin bi sazgehên dêrê re têtîliyê deynin. Divêt yekser bi *Konföderation* ya Protestanan re biaxivin (ne bi serokên dibistanan re).¹ Têt zanîn ku têtîliyên wan bi metranên dêrê re hene. Dîsa têtîliyên wan bi *Diakonie* re jî hene. Heger ew sê salan li pey hev bi dêrê re "hevkarîyê" bidominin, wê hinî gelek tiştên îdarêkirina dibistanan jî bibin. Têtîliyên weha hertim li gorî "berjewendiyên dîalî" dimeşin. Divêt bo vê yekê ji derê re diyar be, çi kara wê di vê hevkarîyê de heye. Beriya têtîldanîne divêt bernama wan hatibe amade kirin; hertişt ji herdu aliyan re zelal be. Wek nimûne divêt ezdayî zanibin ew çi ji dêrê dixwazin. Wekî din feyda derê di vê "hevkarîya bi ezdayîyan" re çî ye.

Rast e, ne şert e kurd bi alîkariya dêrê yan jî "Waldorfschule" dibistanên xwe damezrînin. Lê heger bi arîkariya dêrê dest bi vê projeyê bikin, dibe ew bikaribin çêtir nûnerên zarokan qanî bikin.

Bi kurtî divêt komîsyonekê zûka hilbijêrin û ew dest bavêje projeyê. *Lê gelo çi pirsgirêk wê di destpêkê de derên?* Qanîkirina nûnerên zarokan (1), daxwazname baş û rast (2), pirsgirêkên bi damezrandina komelên piştivaniya dibistanan ve (3), peydabûna "sermamosteyekî îdeal" (4), peydabûna mamosteyên din (5), dîtin/kirîna ciyekî guzîde (6), pirsgirêkên aboriyê (7), diyarkirina cûreyekî dibistanê (8), (bernameyeke perwerdekirinê?) û hwd.

Beriya daxwazname damezrandinê were pêşkêşkirin, divêt ev tişt tev bihên diyarkirin/çareserkirin. Heger vêga dest bi meşandina vê projê bikin, dibe ta sê salên din dibistana kurdî bi damezrînin. Ango hêjayê gotinê ye ku çendî zûka ew li vê projeyê bipirsîn, ew çend zûtir wê serkevin. Lê dibe piştî bîst salên din feydê ji vê projê bibînin.

Raste, ev proje dereng ketiye. Heger ev proje dereng ketibe (Mala Emmerich, Kaniya Spî), gelo¹ çend kurdên êzdî li Almanyayê wê piştî 20 salên dinê li nasnama xwe xwedî derkevin? Heger ev proje "bêtirî nan û av ji wan re gerek be," (Mala Emmerich) gelo ew li benda çi ne? Heger ev proje dikaribe "pirekê têxe nava wan û welatê wan" (PEC Celle), gelo çima ta vê gavê sekinîne? Heger ev proje dikaribe riya nava hevkarîya kurdên êzdî li Almanyayê veke (Mala Emmerich), gelo ew li benda çi ne? Heger ezdî na xwazîn teqez vegevin welatê xwe, gelo çi ta vêga wan bê bîryar dihêle? Heger ev proje "ji sedî sed riya serkeftine be" (Mala Celle), ma ezdî wê kengî li projê xwedî derên? Heger rewşa zarokên kurdan xeter be, gelo çima ta îro ev proje ne hatiye danasin? Heger raste ku ji bilî kurdan, hemû komên koçberan dibistanên xwe li Almanyayê damezrandine² gelo îcar ne dora wan ne? Heger di vê rewşê de êzdî ni karibin riya hevkarîya nav komelên xwe bibin in û ava bikin, gelo wê bi çi riyê serkevin? Heger "...perwerdekirina zarokan.. girîng" (Oldenburg) be, ma çima ev komelê vê projê paşve dixin? Gelo ji van komelên bersiv dane kîjan wê di demeke kin de konferensekê bo riya parastina êzdiyên li Almanyayê li darxe û vê projê danesine? Bo nimûne Mala Cellê dibêje (birên li bin III. 4), ku wê bo nasandina vê projê di demke kin de li Mala Êzdiyan komcivînekê li darxîne. Nexe ev proje wê bo komelên jorîn bibe azmûnek (test).

Bo vê hindê heger kurdên ezdî sibê dibistanên xwe damezrînin, ez şaş na minin. Lê bi ya min ya rast ewe ku "tu kes li ser hêkê nekirî mijul nebe." Tiştên girîng ewe ku kurd di nava xwe de xwe yek dil bikin. Ta xwe yekdil nekin û hertiştên xwe amade nekin, ne gereke civaka serdest şiyar bikin.

VIII. *Hinek raman li ser proja dibistanên taybet (kurdî)*³

"Heke yek rastiyê bizane û li gor wê neke, hingê cesaretê wî kême e."

Konfuçîus

Ti civak yan jî kêmetew nikare bê perwerdekirina bi zimanê dayikê, fêrkirina dersên dirokî, perwerdekirina ol û toreyên xwe û hevgerîna berz hebûna xwe li dervey welat bidomin e; nasnama xwe biparêz e. Ango damezrandina dibistanên kurdî ji kurdên êzdî re mesela hebûn û nebûnê ye.

Kurdên êzdî li Almanyayê dema windakirina xwe dijîn. Zarokên wan

¹ Dîsa divêt bêt gotin ku van komelên bersiv dane ta îroj hinek xizmetên girîng pêşkêşî êzdiyan kirine.

² <http://www.welt.de/politik/article2575516/Die-neue-tuerkische-Elite-in-Deutschland.html>

³ Ez di 9. 5. 2010 de beşdarî civîneke endamen serkomeleke ezdayî bûm. Min ev tez yeko yeko bi devkî peşkeşî civinê kirin.

¹ Ew dikarin li ser vê mijarê agahiyên berfireh ji "Evangelische Konföderation Niedersachsen" bistin, <http://www.evangelische-konfoederation.de/>

tenê ji sedî % 5 dibin xwediyê diploma lîseyê, yên alman ji sedî bêtirê % 30 dibin xwediyê heman dîplomayê.¹ Bi damezrandina dibistann taybet kurd² wê bibin “faktoreke girîng.” Ew dikarin di destpêkê de dibistaneke taybet ava bikin, hima hingê eyaletên alman wê bi wan re têkiliyên jidil deynin; hinek mafên piçûk pêşkêşî wan jî bikin.³

Pisporên êzdî, zanyarên êzdînas û berpirsiyarên eyaletan dizanin, ku êzdiyên li Almanyayê ji salên 1990 an ve dihelin. Ta îro di nava kurdan û eyaletên alman de têkiliyên “jidil” tunin.⁴

Paşeroja zarokên êzdî di xeterê de ye. Pirraniya wan di nava malên xwe de bi kurdî na axivin. Ji ber sedemên têt zanîn nikarin nîrxên xweyî olî û civakî bi parêzin. Belam divêt were gotin heger di hinek dersan de perwerdekirin bi du zimanan be yan jî bi kêmanî beşek bi zimanê dayikê be, li gorî nerînên vekolera zarok wê serkeftîr bin.

Damezrandina dibistanên kurdî wê baweriyê kurdên êzdî hem bi wan û hem bi komelên wan re xurttir bike. Dibistanên kurdî, heger di destpêkê de yek bejî, wê di paşerojê de ji kurdan re bibe ciyê serbilindiyê; dilên wan bi wan û sazgehên wan geş bike. Êzdî heke bi vê riyê serkeftin, wê ji hertiştî re vekirî bin û têkiliyên berz bi komel û serkomelên xwe re deynin. Ango ev projê dikare bibe sedemê baweriyê berz. Rûpelekî nû û bi hêvî veke. Lê ji eyaletên alman re bê bawerî ye ku kurdên êzdî wê dikaribin “rewşa helandina” xwe berovaci bikin; bibin “lêpirsê çarenûsa xwe.”

Lê eger kurden êzdî li dijî asimilasyona civaka serdest jidil berxwe bidin, serokên komelên wan dev ji xebata desthilatdariyê, pevçun û xwe xapandinê berdin, hingê ewê dikaribin vê projê bi lezginî mesq bikin, hem rûyên xwe û hem yên civaka xwe geş bikin û êzdiyên li Almanyayê ji taluka hebûn û nebûnê rizgar bikin.

¹ Zarokên tirkan hema bêje se caran (ji sedî % 14) ji zarokên êzdiyan serkeftitirin, lê wan penc dibistanên taybet damezrandine, biren li http://www.youtube.com/watch?v=UO-1e_OmWlQ. Heke em dibistanên *Europaschulen* jî bijmirin hingê hejmara wan hê ji zêdetire. Birên li <http://www.aziz-nesin-q.cidsnet.de/>

² Êzdî yên bakurê Kurdistan ji ber sedemên olî, ji welat hatin bi dîrxistin.

³ Bo nimûne “dersên ola islamê” berî sala 1999 an li Almanyayê tune bûn. Wezareta perwerdekirinê ya NRW di 1999 de mafê dersên olî cara yekem pêşkêşî nûnerên islami kirin. Çar sal dûre eyaleta *Saksonya Jêrin* (8/2003) jî heman maf pêşkêşî wan kirin. Îro bi sedan mamostên islami jî aliyên eyaletan ve di dibistanên giştî de hatine bi wezîfekirin. Pirraniya wan mamostên zimane dayikê ne û bi almanî baş nizanin (rewşa Saksonya Jêrin).

⁴ Bo nimûne xwendevanên seminerên min gotin, “em bawer in, êzdî wek *Illiputaner* ne.”

REZO-ARO

Ji me xeyidî û çû...

Dr. Bavê Nazê

Dostê min yê ku heta-heta ez deyndarê wî me, ji me xeyidî û çû..Ew çû piştî êşeka dirêj û bê dawî...

Ji xwe, di vê dawiyê de, Rezo êşek li ser êşa ku her dem pê re heval bû, zêde bû.

Êşa pêşî êşa milet û welatê wî bû û êşa duyem jî, êşa nexweşiya wî ya giran bû. Her dem jî, kengî ku ez li gel diaxivim, min jê dipirsî : Kengî emê zora vê êşê bibin? Ewî digot: “Xwedê bê erê nêzik...” Lê êşê ew bir û çûna wî bû êşa dilê hevjin, zarok û binemala wî û ya rast ya hemû kesên ku wî dinasin... Erê ew çawa ji ber êşa miletê xwe diêşiya, niha jî miletê wî.

Her çendê, ez li ser valahiya ku Rezo ji me re hişt, biaxivim, ezê nikaribim, heqê wê bidim...

Bi vê yekê, diyar dibe ku Rezo mirovekî taybet bû û ciyekî wî yê taybet, di nav miletê wî de hebû.

Aya ew taybetî ji çi dihat?

Berî her tiştî, ji xebata wî ya bê etlahî, ji bo doza milet û welatê wî, dihat. Ji xwe Tolstoy ji mêj ve nivîsibû: “Dunya, li ser milê kesê ku bêdeng dixebite, rawestyaye...- Ew bi xwe, li xwe vedigerîne- na, her wiha jî li ser milê wî digere...”

... Erê, Aro, ji me xeyidî û çû..Ew çû û valahî di meydana xebat û jiyana xwe de hişt. Lê di dilê me de, tu carî ciyê wî vala namîne. Ew jî dihêle, ew her dem bi me re be û bi giyanê xwe wê her û her zindî be. Bi taybetî, ew min vedigerîne wê qunaxa naskirina me ji hev re û bi vê jî, ezê hîn bêtir wî bi we bidim naskirin...

...Sal, sala 1975, li Moskow, carekê Seîd ji min û Mihemed re got: "Hevalekî me hatiye, ez dixwazim, wî bi we bidim naskirin..." Ew heval Rezo bû. Bi xwe, dema min ew dît hîç ew nekete çavên min. Ew jî, ji ber cil û bergên wî û porê wî. Di wê qunaxê de, ez weku hemû koministan, min bi çavên xirab li kesê porê xwe dirêj dikir û şarlîsto li xwe dikir, dinêrî. Rezo jî di hevdîtina me ya pêşî de, şarlîstoyeke pir fireh li xwe kiribû û pêlaveke penîbilind li pê kiribû, porê wî girtibû heta ser stûyê wî. Min xwe negirt û jê re got: "Eve çiyê, ma tu şerm nakî, çima te wiha bi serê xwe kiriye?" Rezo, bêdeng û çavên matmayî li min nihêrî. Li vir Seîd xwe avet nav gotinê û got: "Diyare, modêl hîn negehiştiye cem we koministan. Ez dibêjim, kengî ew modêl nemîne, hunê hingê bidin pey." Û ya wî derket.

Lê piştî çend rojekê, dema min Seîd dît, min jê pirsî: "Ev çi kes bû, te ji me re anî, ma kesekî din nebû ku hun ji xwe re bikin heval?!"

Wê çaxê, weku her dem, bi bêhnfirehî Seîd li min vegerand: "Rezo hevalekî pir başe, heger tu nezik wî nas bikî, tu nêrîna xwe biguherî..."

Way xwedo çî qasî Seîd di gotina xwe de rast bû!

Rezo-Aro her dem ji nêrîna peşîn nedihate pesendkirin, lê bi demê re, hedî-hêdî di çavên kesên ku ew ji wan nenas bû, mezin dibû û weku tete xwestin dihate dîtin.

Dure Mihemed Ebdo, li ser nêrîna me ya peşîn bi henekî her dem dubare dikir: "Bi wê pêlava penîbilind û şarlîstoyê te meşa te dibû ya kosmonaftê ku li ser heyvê dimeşiya..." Mihemed bi gotina xwe re, lasayîkirina wî dikir... Her dem jî, Rezo bêdeng digirniyî.

Roj bi roj, baştir me hev nas kir û nêrînen me di pirsra netewî de pir nêzî hev dibûn, vê jî hişt dostaniya me bi hêztir bibe.

Sala 1976, pertûka Salnikov li ser Lîtkîn hate weşandin. Lîtkîn jî qehremanek ji şoreşa Oktobirê bû û bi netawa xwe kurd bû. Ji bo me jî, bibû cihê şanazyê. Di vê navê re, carekê Rezo hate cem min malê û min ew pertûk nişanî wî da. Ewî got: "Ez ténagihêm, hun edeb dixwînin, lê tişteke ji bo edeb nakin. Hema vê pertûkê wergerîne..." û min jî dest bi wergerê kir. Jixwe, ev pertûk bû egerê wê yekê ku "Komala Kawa ji bo çanda kurdî" bête damezrandin. Û ji bo min jî ew bû gava pêşîn, ji bo nivîskariya min. Û kengî min li gel Ebdî Hecî "Çiya û Çek" ya Cewms Olderêç wergerand, hema pêre-pêre min dest bi nivîsîna romana xwe ya peşîn "Çiyayên bi xwîne avdayî", kir. Min, wê çaxê bi erebî dinivîsî û kengî min roman bire serî, kê pêşniyar kir nema tê bîra min, da ku em li ser binivîsin werger ji zimanê kurdî. Ji wan çar damezrênerên "Komala

Kawa..." (Rezo, Seîd, Mihemed Ebdo û Ez), Rezo baştirin kes bû ku kurdî dizanî. Me li ser pertûkê nivîsî wergera ji kurdî: Rezo. Pertûk jî, di bin navê Bavê Nazê hate weşandin. Li vir, me li hev kir ku di paşerojê de, pêdiviyê Rezo bi wergera ji zimanê erebî ji bo zimane kurdî rabe.

Weku em dibînin Rezo rê li ber "Komala Kawa" vekir ku me bi zimanê erebî pertûkên xwe diweşandin, êdî xwest ku riyeke din li ber me veke, ewî got; çawa be gerek hun xwe fêrî zimane kurdî bikin, jixwe, li gel ku Rezo peymangeha niftê li Moskow dixwend, her wî sala 1979-ê mamostayetiya zimanê kurdî dikir. Heftê carekê û du caran şagirdên kurd yên ku dixwestin xwe fêrî zimanê kurdî bikin, Rezo wan fêr dikir. Ez jî yek ji wan şagirdan bûm. Xweş tê bîra min, ew pertûkên ku ji bo fêrkirina zimanê kurdî pir sade bûn, hema bêje ji bo şagirdên seretayî bûn. Armanca van pertûkan, fêrkirina xwendina zimanê kurdî bû. Çi wênayên giyaneweran hebûn, navê wan jî li bin bûn. Min bêje ya "Çêlek", "çilek" xwend. Mamosta Rezo ne bêxeyd got: "Mala teyo, heger tu nizinî bixwîni, ma tu wênayê çêlekê jî nabîni?!"

Em hemû kenyan.

Jixwe, ew kesê ku romana min ya "Çiyayê bi xwîne avdayî" bixwîne, dê bibîne ku min diyarî Rezo kiriye û tê de nivîsiye: "Heger ne ew ba, ez ne dibûm nivîskar." Gelek caran li ser vê yekê pirs dihatin kirin, ew çawa tu bê Rezo nedibûyî nivîskar?

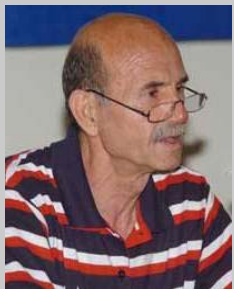
Li vir, fere bête gotin, heger ne Rezo bûya wê "Komala Kawa" çenebûya. Jixwe, bi avakirina "Komala Kawa", min dest bi werger û nivîsê kir. Lê ji bilî vê yekê, rola Rezo ji bo nivîsîna romana min ya peşîn jî hebû. Ewî heftê carekê, riya xwe bi min dixist, ji bo ku ew beşên ji romanê dihate nivîsîn, bixwîne. Heger bihata min tişteke nû ji romanê nenivîsîba, xwe dixeyidand. Û çî cara ku beşek ji romana bixwenda pesnê min dida û digot: "bidomîne." Ev jî bû egerê ku palder li cem min ji bo nivîsê çê bibe.

Mamosta Rezo sala 1980-ê xwendina xwe bire serî û vegeriya welat. Xebata wî piştî vegera wî pir aliye, pêwistiya xwe bi vekolînen taybet heye. Ji ber vê çendê, ezê vî warî bihêlim ji bo paşerojê.

... Û gotina dawî ku min dixwast ez ji momastê xwe re bibêjim, eveye: "Rezo mala teyo, tu û mirin!"

CEGERXWÎN

bilbil û mertalê jar û bindestan

Berken Bereh

*“ji ku ye?”, “li ku ye?”, “diçî ku?” nebî
Cîhan tev seranser welatê me bî Cegerxwîn*

*Beriya ku xwe
noqî behra
wêjeveniya nemir
Cegerxwîn
bikim, dixwazim
çend tiştan di
derbarê netewe û
wêjeya wê de
vebêjim. gregory
jurdanîs di pirtûka
xwe ya bi navê
“modernîzma derengmayî çanda estetîk” de;*

*Ji neteweyek, bo bikare bibe netew pêdivî bi
du tiştan heye; avakirin û damezrandina tixûb
û wêjeya netewî... netew ne tenê sînorên xwe
her wiha divê sînorên hiş û bîra xwe jî fireh
bike”.*

*“Ruhê zimanekî di heman demê de ruhê
wêjeya neteweyekê ye” Lew, ziman nişaneyê
herî resen û xweser û tekane stûna neteweyê
ye. Ji ber vê ye” wêje, rojnivîskû çîroka
neteweyê ya rabirdû, îro û dahatûya wê ye” û*

işareta amadebûna hemdemî û modernîzmê ye.

*Entelektuelê Afrikî Nguî” li efrika nivîskar û siyasatvan di heman
demê de eynî kes e û tevî têkoşinê dibin; ji bo wan pênuş û çek heman
alav in lew, di xizmeta azadiya welatê xwe de ne. Ji ber hindê li efrika du*

*estetîkên dijber hene; yek estetîka zilm û zordariyê ya din estetîka
têkoşina netewî” ye.*

*Dişa Addison Gaylee, xweşîkbûna helbest, newa an romanekê ne
girînge, ya girîng ew e ka, ew melodî, helbest, listik an romanê jiyana
reşîkekî çawa xweşîktir kiriye” ye.*

Cegerxwîn yekemîn kесе ku xwe li helbesta kurdî girtiye û xwestiye kiraseke nû li wê bike. Ger em dakevin qesra helbesta Cegerxwîn em dê bibînin ku helbesta kurdî çawa aso û bergeha xwe fireh kiriye û xwe gihandiye çerxa nûjeniyê. Seydayê Nemir li Dêrikê (Şebetxanê) dest bi nivîsandina helbestê dike. Cara yekem li hember neqenciya melayek ku xwarina wan çêkiribû nehiştibû bi wan re lê bi feqeh û zarokan re bixwin nivîsandiye. Vê serpêhatiya xwe di kitêba xwe ya “Jînenîgariya min” de wiha dibêje; “Min di wê çaxê de ristek nivîsî da destê Mela Îskender Efendî û Seydayê mezin got: - Kuro kê ev rista ha çêkiriye? di bersivê de min got: - Ezbenî min çêkiriye. (Seydayê mezin got:;) - Ji bil ko di biwara we de Mela Yûnis neqencî kiriye, lê ev rista te gelek xweş hatiye. Pê de here tê bibî ristevanekî mezin. Ew rist;

**“Ehmedê Qesim şehê bêkevçî ye,
Li bin siya darê tenê rûniştiye
Mela Elî zû gazî Haris, Hemo kir
Gotî; em çûn hûn werin teşbîhê gur”(r;91)**

Belê ji van ristan jî xuya dike ku Seydayê Mezin li hember neheqî û sitemkariyê helbest nivîsandiye û heta dawîya temenê xwe jî ev taybetmendî û berxwedêriya xwe domandiye. Di dîwanên wî de beşa mezin ev cure helbest cî digrin û navê wî bûye şûr û gurz di destê xizan û jaran de hember desthilatdar û zordar û sitemkaran.

Seyda ji bo xwendina xwe hem li navçe û bajaran digeriya û hem jî ristên xwe dinivîsandin. Exleb bi awayê Ehmedê Xanî ku teşeya di Mem û Zînê de bikar aniye dinivîsand. Lê dema li Amûdê Mîr Celdaet Bedirxan lê bû mêvan û bo helbest nivîsandinê qala rê û rêbazên nûjen kir, dev ji teşe, awaz û honandina berê kir. Seyda di vê der heqê de wiha dibêje; “Zû gazî min kirin û gotin; Mîrê Botan dixwaze te bibîne. Dilxweş çûme cem Mîr û ji min hin pirsên torevanî, ristevanî kirin û dawî got;

- Dixazim ez hin ristên te bibihîzim. Min hin ji ristên xwe jê re gotin û wî ji min re got; - Ristên te yên yekane pir xweş hatine. Dixwazim tim li vê gorê çêkî û ji min re bişênî Şamê ku di Hawarê de belav bikim. Bi ya min be, tê dev ji awayê Xanî, Mem û Zînê berdî. Ev îşê çîrokan e seyda! Min

gotina wî xiste serê xwe.” Cegerxwîn êdî helbest û ristên xwe ji Mîr Celadet Bedirxan re dişîne û bi saya Mîr Celadet Bedirxan û Kamûran Bedirxan helbest û ristên wî di kovarên ”Hawar”, ”Roja Nû”, ”Stêr” û ”Ronahiyê” de tîne weşandin. Bi van kovaran nav û dengê Cegerxwîn li her deverê ku kurd lê dijîn belav dibe. Cegerxwîn êdî ne mela ye, rîstevanekî hosta û helbestvanek hêja ye. Melatîyê tenê bo aborî û jiyana xwe ya rojane berdewam dike. Kar û xebata wî ya herî giran li ser helbestê ye. Tim dixwîne û dinivîse. Bi her xwendin û gera xwe ya li welêt û serpêhatî û qewimînan turîkê xwe dadigire û wan bi rîstan li ser kaxizan reşdike. Berhemdarî û pîr nivîsandina wî, bi ya min bi jiyana wî û rewşa welêt ve girêdayî ye. Ew bi xwe mirovek diltenik, nazîk û hestiyar û pêjînkâr bû ye. Ma êdî kesekî xwedî van taybetmendîyan be dikare li welatek ku serî heta binî di nav bextreşî, talan, êş û azar û sitemkariyê de dinale, bi rehetî binive û neqîre. Wê demê welat li ber çavên wî tê parçe kirin, talan kirin, wêran kirin. Xîzanî, jarî û bindestî heta heft qatên ezmên hilkişîya ye. Di navbera êl û eşîran de tim kuştin, talan kirin û malwêranî ye. Şêx, axa û beg li ser gel zordariyê dikin. Her rapêrî û berxwedanek kurdan ji ber van sedeman têk diçe. Her ku diçe tîlên zîngarî li ser gerdana welêt tîne şîdandin. Helbet di van şert û mercan de rîst û berhemên Cegerxwîn jî li ser van babetan û mijaran ava dibe. Ew tîdigihîje ku heta şêx û axa û beg serdestê gel bin û pêşengîya wan bikin dê tu derd û birînen kurdan çareser nebe. Ji bo vê yekê jî her tim di civat, civîn û şêvbêrkan de dijberî û giliya wan dike. Dixwaze ku kurd rojeke nêzîk de hişyar bibin û xwe ji bin zîlm û zordariya wan rizgar bikin.

**“Kurdanc hemî axa û beg û mîr û mela ne,
Hikmet ev e, her dem ko belengaz û geda ne.**

**Axa û began destê sitem daniye ser wan;
Talanker û diz û keleş û bê ser û pa ne.**

**Şêxan û melan xişt û def û ayet û enwar
Wek gurzê giran dane milan,şêrê xuda ne.**

.....
**Zana ne li cem her yekî sed xap û du sed fen,
Kurdanc reben hov û dewar,dîl û bela ne.**

**Ma ez ne ji ber derdê ewan bûme Cegerxwîn Ev derdê li nav
Kurdê wekî jan e di can e. (Dîwana Kîne Em r;38)**

Cegerxwîn mirovek ronakbîr û hişmend bû û di bîr, bawerî û ramanên xwe de nûjen bû. Qasî helbestê ji siyasîyê û feleseqê jî fam dikir. Wî dema behsa kurdan dikir dixwest bibêje ku kurd miletek in û ewî tu car

parçebûna welatê xwe ne eciband û her çend kurd ne xwedî dewlet û komarê bin jî wî tim behsa Kurdistanê dikir.

**“Bax û bostanim ka?
Ax,gulistanim ka?
Dijmin tev girtin ax!
Ax,Kurdistanim ka?
“Kîne em?
Kurdê Kurdistan”(Dîwana sêyemîn)
“Xakî Kurdistan bi qurban pîr ciwan û paqijî”(dîwana uyemîn)**

Cegerxwîn mirovek gelperwer û mirovperwer, hestiyar bû. Aşîq û dilsozê gelê xwe bû. Ji qewmîyeta xwe gelek hez dikir. Kurdperwerek bêhempa bû. Heta goşt û neynûk û bi hemû şaneyên xwe li neteweya xwe xwedî derdiket. Ewî baş dizanî ku rîya inernasyolî jî bi xwedîderketina neteweya xwe ve girêdayî ye. Ango kesê ku hez ji neteweya xwe neke û pê ne bawer be nikare bibe internasyolîst jî.

**“Marksîmê dixwazim,
Li her derî dibazim,
Kûbîme-serfirazim
Berê her tiştî Kurdîm.”**

Hosta û Mîrê helbesta kurdî Cegerxwîn di biçûkatî û heta bêhna xwe ya dawî hiş, mêjî û wî dilê xwe yê pak tim ji bo xîzan, belengaz, hejar û karkeran re bikar anî. Lew re wî hê di zaroktiya xwe de gelek zîlm û zor û neçêyîya, axa, beg û kevnepereşt û şêx û melayan bi xwe dîtîbû û gelek ji destê wan kişandibû. Ji bo vê yekê jî her tim dixwest gel li van xwînmîjan bihese û himber wana hişyar be û berxwe bide. Ewî dizanibû ku heta ev zaliman hebin welat zor tê rizgar kirin. Ji ber ku wan tim hevalbendiya mêtingehkaran dikir û dijminatîya gelê xwe ji xwe re ji bo pereyan bidest bixin bikar dianîn.

**“Ev rengê biratî me nevē ger timî wa bin,
Hevsar me girêdayî bi kurtanê kera bin.
Ew begler û axa û emê jar û geda bin
Ew rençberê dijmin û emê rençberê wa bin.
Ey karker û cotkar bese,dem hatiye rabin!”(Dîwana
Duwemîn-Sewra Azadî-1954)**

Hostayê peyva kurdî Cegerxwîn di hiş, raman û bîr û bawerîya xwe de mîna serkaniyên li zozanên welatê xwe zelal û ronî bû. Ewî her katê jiyana xwe de bo hişyariya gel û jîholêrakirina kevnepereştîyê têkoşa. Hem bi rabûn û rûniştina xwe ya rojane û hem jî bi peyamên xwe yên di rîst û çarîn û helbestan de bi rikeberî da xuyakirin. Ne hemberê olê bû.

Lê himber wan kesên ku olperestî bo berjewendiyên xwe bikar dianî.
Kevneperestî, olperestî û paşverûtiya şêx û melayên sextekar anî ziman;

**“Me be olperest ey hevalê delal
Bi her kesre rast û diristbe heval.
Bizan ko ne bes ol etizbî û xişt
Di bin banê şêxan de millet birîşt**

**Heçî tiştê pak edi her ol û dîn
Bihûne, birêse, ji bo me werin.”(Dîwana Zend-Avesta r;123)**

**“Beg û şêx û axa, diz û zorker in
Di çavên me de hê wekî rêber in”(H.D.r;163)**

**Ne rojî ew e ko xwe birçî dikî
Belam zanibe ka ji bo çi dikî?(H.Diwan-165)**

Seyda Cigerxwîn di heman demê de mîna bijîşkekî zana û jêhatî û
xwedî zaninê bû. Ewî di beytên xwe de tiştine ku ji bo tenduristiya mirov
ne baş in birêz dike û dibêje xwe ji wan dûr bixin;

**“Tu parêzê bigre ji tiştên bi rûn
Eger ko bixwî jî, bixwe nerm û ron**

**Geya û ber û zebze bêtir bixwe
Çiqa ko bi xurtî bikarî bixwe**

**Çi tiştên ko tê de witamîn heye
Bixwe ew ji bo te gelek fêde ye**

**Ne dagre ne vala bihêle tu zik
Ji şor û tewaşê xwe bigre bi rik**

**Mexwe herçî tiştê bi don û giran
Tu qenc hûr bike bide ber diran”(H.Dîwan165-166)**

Seyda himber êlperestî û neteweperestiyek xav bû;

**“Mebe êlperest ey kurê xwendevar
Hemî kurd yek in ey keça namîdar
Dema nema êl û bavik nema ey heval
Di ser rebihirtin gelek çax û sal
Rizîne, genîne, mebe êlperest
Ku dijmin ji bavê me ev reng dixwest
Çi Xerza û Bota û Zaza û Tor
Çi Kurmanc û Kelhor, çî Goran û Lor**

Hemî qey ne kurd in çima perçe bûn? Bi destê neyaran ve berdan hebûn”(Zend-Avesta r;115-116)

Gelek nîrx dida kesên ku bi zimanê xwe diaxivin. Lewre wî baş dizanî
hîm û stûna bingehîn a netewbûnê ziman e. Ji bo wê jî tim bangî gel dikir
ku bi zimanê xwe re rabin û rûnên û heta ji wan dixwest ku hîmî zimanek
dewlemend jî bibin;

**“Vejenê zimanê xwe ey xendevan,
Nebûye millet hiç kesek bê ziman**

**Tu kurmanciya xwe ji bîra nekî
Eger baş nizanî divê zêdekî**

**Zimanê biyanî dixwênî çira
Zimanê xwe carek naxwênî bira?”(H.Dîwan r;77-78)**

Seydayê Nemir her wekî derheqê şoreşgerî, serxwebûn, propaganda
Nêçîrvanî, Lîstik û yarî, evîn û evîndarî, jin, dîrok, kesayetiyan hêja,
dostî, biratî, şer aşî...jî nivîsine. Seyda her tim biratiya gelan, wekhevî û
azadî daxwaz kir. Ji bo gerdûnek paqij, zelal û hawirdorek hêşîn
têkoşiya. Geh delalî, jarî û bindestiya gelê xwe der kir, geh li kêleka
Robson azadiya reşikan xwest;

**“Ey heval Robson
Derdê min û te ev derdê giran
Zordestiya ku hate nav çîhan
Fermo em herin
Tevde bigerin”(Sewra Azadî-1954)**

**Diyan biyan fû, diyan biyan fû!
Lîngê koledar li ser te rabû
Kurên te gernas xwe dane kuştin
Navek pîr bilind ji bot e hiştin-sewra azadî 1954**

Bengiyê aştiyê û hevalbendiya gelan dikir û dostekî wan bû. heta jê
dihat banga aştiyê dikir û rû û encama şerê kirê derdixist holê.

**Ji hev re bêjin derd û kulên xwe
Bikin yek hemî bîr û dilên xwe
Barê aştiyê hildin milê xwe
Guh nedîn reng û deng cilên xwe
Carek bipirsîn ji xortê Qurî
Ka bedrin asî girsî û hurî
Li ber firoşkan çî tişte durî
Di şer de her dem xwîne difûrî**

Di helbesta xwe ya “sermestê evînim” de bi pirsan dixwaze di derheqê çêbûn û hebûna dinyayê de li me bide zanîn ku ev dinya ne ji adem destpêkiriye û wê her û her bidome. Bersivên van pirsan ne cizîrî, ne xanî û ne feqî zaniye lê, ger tu bixwazî fêr bibî wer filsefa nû bixwîne, zanî kî ye Cegerxwîn? dibêje

Zimanzan, lêkolîner û wêjevan Qanatê Kurdo ji bo Cegerxwîn wiha dibêje; merivê baş her çar dîwanê wî bixwîne (hingê tenê çaran dîtîbû) mijûlî naveroka wan û sazmaniya wan be, wê bê ser wê fikrê û wê ramanê û bêje bi rastî her çar dîwanên Cegerxwîn ansiklopediya peydabûn û pêveçûyina neteweyê kurd e, ya helkeftin, serketin û daketina şerê serxwebûna kurdane, ensiklopediya rabûn, rûniştina kurda ye, ya hevbandiya kurd, ereb, faris û tirkane. Zendavista-şefaç rû; 29

Ku em bala xwe didine berhemên Cegerxwînem vê rastiya Qanadê Kurdo destnîşankirî bi zelalî dibînin. Cegerxwîn di berhemên xwe de her tim behsa jiyan, rabûn, rûniştin û adet û toreya kurdan vegotiyê û wek dayikekê dixwaze di gel bide ji ber kirin. Di heman demê de ev xema rîspiyekê ye da dundana wî ji toreya bav û kalan dîr ne ke ve. Helbesta wî ya ji biçûkan re ya bi navê “jîn, jîn û jîndarî” de jî erk û rola jinê ya di domandina malbatî de bi awayek xweş û lihevhatî û helbestiyane vegotiyê. Di helbesta xwe ya bi navê “rebename” de uzrê xwe dixwaze ku mîrên kurd pir neheqî li jin û zarokan kiriye.

**Divê jin azad bibî
wekî me ew dilşad bibî
Perda serî berbad bibî
Wê pir ji me tehlî vexwar-zend avista.**

Mixabin ta îro jî em mîrên kurd hê jî bi gor daxwaza Cegerxwîn tev nagerin. Di helbesta bi navê “cizîrî rabe meyzêne” de gazî cizîrî, geylanî û şîrazî dike û dibêje ku ka ew evîna hûn li pey ketibûnû ew filsefa we pê sond dixwar. Va insên gewher parçe kir, li ser heyvê dikin geştê, lê hê warê te perîşane û gulên te pişkavtin. Ez ne dijmin û ne dostê “dîn” im lê bi derwêşî û bi gaz gazî kes negihaye mafên xwe.

HUNER Û AFIRANDINA WÎ

Seydayê Cegerxwîn di helbesta kurmancî de ekoleke. Ewî hemî ezmûn û ceribandînen beriya xwe têk bir û di helbestê de qonaxeke nû da destpêkirin. Bêhtirîn jî helbest ji qata jorîn ango ji qesr û serayan derxist û anî li meydanê li nava gel raxist. Helbesta kurdî bi wî karî dakeve nav gel û hemû qatên milletî. Ewî naveroka helbestê ji nû ve saz kir û reng û durveke din dayê. Kiraseke nû jê re fesiland. Bi wî hemû bereyên gel bi êş, azar, xem û kulên xwe cih girtin, bi vî awayî deriyê helbestê ji civakê re vekir. Di derbarê vê angaştê de Ehmed Huseynî wiha dibêje

Helbesta kurdî di destpêka xwe de, yanî ji Elî Herîrî, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran û Ehmedê Xanî heta ku digihîje qonaxa Cegerxwîn, yanî heta gihîşt qonaxa wê helbesta dibistanê ku di zimanê zanistî de jê re Skolastîk tê gotin, nişkekî spartiyê nişkekî din, heta ku gihîştiyê Cegerxwîn, tu guhertin tê de çênebûye. Yek ji şagirtên herî dilsojane yên wê êkolê Cegerxwîn e. Lê di vir de rola Cegerxwîn pir balkêş bû. Cegerxwîn faktorên bingehîn ên wê helbestê herifand û cara pêşî Cegerxwîn ew helbest bi civatê ve girêda.

Yanî veguestineke bingehîn xiste sitriktura helbesta klasîk. Ew jî ber bi civatê ve kişandina helbestê bû. Yanî ji forma wê ya metafizîkî wekî ku Sokrat filsefeya Yewnanîyan ji esmanan daxist erdê Cegerxwîn jî helbesta kurdî ji metafizîkiyê ber bi civakê ve anî û ber bi bûyerên rojane ve kişand. (Jiyana Rewşen-hejmar 43 rû; 16)

Seydayê Cegerxwîn van mijar û babetan bi gelek şêwe û awazan nivîsandiyê. Di dema destpêka helbest nivîsandinê de bêhtirîn di bin bandora Melayê Cizîrî de bû ye û şêwaz û teşeya wî û ya Ehmedê Xanî bi kar aniyê, yanî bi erûza erebî nivîsandiyê. Ev formên han jî wê demê ne tenê di helbesta me de, di helbesta hemû gelên rojhilatê de hebû. Formên nivîsandinê jî an muxames (pêncane), mesnewî, qesîde, xezel û rûbayî bû. Dema Celadet Bedirxan lê dibe mêvan û jê dixwaze dev ji vî stîla nivîsandinê bedre, ew jî berê xwe dide helbesta nûjen û rê û cihokên wê. Êdî ew, mijarên xwe bi piranî kêşeyî, kîteyî dinivîsîne. Ew cure helbest jî din av xwe de dibine çend beş; helbestên şeşbangî (şeş kîteyî), helbestên heftbangî, helbestên heştbangî, helbestêndeh, yanzdeh, duwazdeh û panzdeh bangî. Di piraniya helbestên wî de kêşesazî (kafiye) heye. Helbestên wî bi tql tîn gotin û bendên wan di dawiyê de bi hev ve tîn girêdan û wiha jî ritm û awazeke xweş jê derdikeve. Dema mirov helbestan dixwîne ew ritm û awaza hundurîn ji xweber dibe sedema melodyekê û mirov dibêje qey mirov stranê distrê. Ji xwe gelek helbestên wî bûne bingeha stranên û dengbêjan ew kirine stra. Niha em çend mînakên ji wan bidin;

**Biskan tu bes çîn çîn bike
Miskîn muqabik dîn bike
Seyda tu bes xemgîn bike
Pêşkêşî yek biskên xwe ke.**

“milkê “xeten” textê “xeta”-muxames-pêncane di dawîya van ristan de jî bike bike dibe kafiye.

**Tu serbest bijî pir xweş e ev jîyan
Ne tenha ez û tu belê tev cîhan**

Ev her du rist jî mînaka beyitêye û dawîya wan bi jîyan, cîhan diqede û kafiye heye û di heman demê de jî ev cure helbest jî her dem ji alî Seyda

Cegerxwîn ve ji berk u ji panzdeh beytan dibuhure dibe mînaka qesîdê jî. Di heman demê de mînaka yanzdeh kîtye jî.

**delal û rind û şêrinê
were nik min şeva îne**

**wekû Zehra û perwînê
ku xanî têk de gulşen bî**

ev ali jor jî mînaka rûbaiyê ye. Ji ber ku ji çar ristan pêk hatiye. Hostayê gotinê di helbestên evîniyê de gelek caran tixûbê hunerê dirûxand û deriyê erotîzmê vedikir ku caran digiha pornografiyê. Em baş zanin ku di folklorê kurdî de erotîka her hebû ye. Vêca serwerê hunera gel Cegerxwîn jî li ser wê mîrate û xezîneyê bejn avêtiye.

**Ji baxê paxil û singê
Eger sêvek bidî Seyda**

**Xurînî kup ê bişkînim
Diçim ser rê ku rêwî me**

**Eger sênca rez û baxan
Çirand û dest birin sêvan
Dibî lêv herne ser lêvan
Li min megre ku sêwî me.**

Seydayê Cegerxwîn di helbestên xwe de gelek cureyên hunera afirandinê bi kar aniye. Ewî ji bo ciwaniya helbestê îstîfara, mubalaxa, danberhevkirin, şayesandin hwd cureyên afirandina hêmayan ceribandîye. Hêmayên wî her bi peyvîne sade û ji rêzê hatiye pêk hatin. Bi vî awayî ew, li me dide zanîn ku her tişt û peyv dikare bibe alava ciwankariyê. Bes hêmayên te divê ji şênberiyê pêk bê. Lew, ew, dixwaze raman û peyama xwe ragihîne civakê û bi helbesta xwe wê, rake ser lingan. Çend mînak ji hunera wî;

Rondik bir û de hatin

Wek Dicle û Ferat in-(mubalaxa)

**Ez bûm xezûrê axê
Bûm şêrgele nav taxê-(îstîfara)**

**Çawa deng ji tîfingê hat
Şahê mezin bû ye mat**

**Şeraba her du lêvên sor
Bidî min tif li kewser bî-(danberhevkirin)**

**Ji çavên reş dibarî sihrebazî
Kepû almas, diran rengê birincê-(şibandin)**

**Reşgulîne yan du mar in
Ser li singê dane hev-(şayesandin)**

**Padîşaha ebrûmaha
Zêrkulaha kesk û sor
por û biskê, rengê miskê
Nûbihara min ew e.(kesandin)**

Seyda di helbestên xwe de gelek peyvên di jiyana rojane de wek peyvîne der adet tên bikaranîn xistiye nav helbesta xwe ; Gayê –beş, kerê reş, derpêqêşmer, seg, zira, kerê, lotadevê, çiyamih, bizin, lat, mar, hirç, hov, ser go, siktir, mikrob, çirt, virto, nûn, dal, şirk, Her wiha peyv û termên biyanî jî di elbestên xwe de bi kar aniye. Kerneval, Piano, Sinfoni, Ate, Garson, Leb, Mey, ebrû, ay, perî, ziba, zulf, tîr, dîsa peyva sêv ku di wêjeya devkî de dihate bi kar anîn daxilî helbesta nivîskî kiriye.

Li ser gelek pêşeng û pêşewayên kurdan; Qadî Mihemmed, Mirado, Leyla Qasim..helbest lê kiriye.

Dîsa di helbestan de lîrizmeke ber bi çav heye. Her rist bi hev re tîr girêdan û mîna çem û robarên me ku, ji lûtkeyên çiyayan bi xumexum û xuşexuş diherikin, bi awaz û dengê xweş in. Gelek ceribandînen ku tenê cara ewil wî bi kar anîne jî hene û bo helbesta me ya nûjen bûne bîngeha afirandinê. Çend mînak;

**Gul-guj û him-him
Ferat im Ferat
Xuş-xuş û xum xum
Ferat im Ferat
Ferat im kêferat im
Kar im, xebat im
Jîn û felat im.
Va ye ez hat im**

**Dîsa;
Leyla bijî sed aferîn
Ji bom e bû ye ol û dîn
dîsa li min der bûn birîn
Heta ciger min bû ye xwîn
Leyla kî ye
Leyla jin e
Leyla min e
Leyla min e**

Çavkanî:

Kîne em-pelesor yayınları 1992
Zend avista-şefaq-weşanên deng Stokholm 1981
Hêvî-Aştî- weşanên deng Stokholm 1983
Antolojiya helbestvanên kurd-pelesor yayınları 1992
Jînenîgariya min-Apec û Keyo Cegerxwîn-stokholm 1995
Jiyana Rewşen-hejmar 43-2000

Mehfel

Govareke rewşenbîrî werzaneye.

Jimare

(2)

Payîza
2010

*Mehfel ye destur daye ji
bal sendîka
rojnamenivêşên
kurdistanê ve, li pê
biryara jimare (272) li
roja (10\6\2010).*

Xudanê imtiyazê
Rêsan Hesên Cîndî

resandinay@yahoo.com
07504501690

Sernivêskar
kovan rêsan Xankî

Xanki_kovan@yahoo.com
07504969810

Sikirtêrê nivêşînê
Hecî Mexso Heso

Hijy_mag2010@yahoo.com
07504576304

Desteka nivêseran:
Misto Liyas Dinanî
Merwan Şêx Hesên Reşkanî
Liyas Ne'mo Xetarî

Derhênana Honerî
Xankî

g.mehfel@yahoo.com

Çapxana Hawar- Dihok

*Şiklê rexa erebî quba Mehma Reşan e li Quntara çiyayê Meqlubê şêxa. Yê
rexa latînî kevêrê Sihanê yê pîroze li ber hewdên Kanîya spî li peristgeha
pîroza Laliş. Herdu ji bal Xankî ve hatine girtin.*

Babetên di govarê de derbirîne ji boçona nivêskaran dikin

www.arsivakurdi.org